

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
2017-YL-097

KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN EKONOMİK BOYUTU

HAZIRLAYAN
Nurullah KIZILCA

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Metin DAM

AYDIN- 2017

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Maliye anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Nurullah KIZILCA tarafından hazırlanan “Kayıt dışı İstihdamın Ekonomik Boyutu” başlıklı tez 03/11/2017 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan : Yrd. Doç. Dr. M. Metin DAM	ADÜ	
Üye : Prof. Dr Sacit Hadi AKDEDE	ADÜ	
Üye : Yrd. Doç. Dr. Pelin MASTAR ÖZCAN	CBÜ	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....Sayılı kararıyla .....tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü V.

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2017

Nurullah KIZILCA

Bu tez, **Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP)** Birimi tarafından desteklenmiş olup, proje numarası **NİİBF-16006**'dır.

ÖZET

KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN EKONOMİK BOYUTU

Nurullah KIZILCA

Yüksek Lisans Tezi, Maliye Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. M. Metin DAM
2017, 95 sayfa

Kayıt dışı ekonomi genel çerçevede kamu otoritelerinin bilgisi ve denetimi dışında yer alan her türlü ekonomik işlem olarak tanımlanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi çalışma hayatında, sosyal güvenlik yasalarına aykırı olarak işçi çalıştırılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin hacmi son 30-40 yıl içinde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler olmak üzere bütün dünya ekonomilerinde önemli bir boyuta ulaşmıştır. Doğası gereği, kayıt dışı ekonominin gerçek boyutunu tahmin etmek mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda hesaplamalarda kullanılan bazı tahmin yöntemleri ve tanımlamada kullanılan bazı kavramlar ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi, ekonomik faaliyetlerden başka sosyal, siyasi, ahlaki ve psikolojik unsurlar da etkilemektedir. Bu yüzden çok kompleks yapıya sahiptir. Birçok teorik çözümler üretilmesine karşın varlığı halen daha tüm dünya ülkelerinde tartışılan bir olgudur. Kayıt dışı ekonominin en önemli belirleyicisi ve birinci alt başlığı kayıt dışı istihdamdır. Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına yansıyan tarafı kayıt dışı istihdam olduğundan bu konu üzerinde ayrıntılı durulmuştur.

Çalışmamızda genel çerçeveleriyle kayıt dışı ekonomi ve istihdama neden sonuç ilişkisiyle bakılmıştır ve kayıt dışı ekonomi, makroekonomik değişkenler bazında incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkeler içerisinde Türkiye'nin kayıt dışı istihdamı ekonometrik yöntemle analiz edilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de kayıt dışı istihdamla mücadele çalışmaları kapsamında uygulanan politika ve faaliyetler genel bir çerçeve içinde sunulmuş ve çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. Çalışmanın literatürde kayıt dışı istihdamla ilgili eksiklikleri gidereceği düşünülmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Kayıt Dışı Ekonomi, Kayıt Dışı İstihdam, Makroekonomi, Sosyal Güvenlik, Türkiye.

ABSTRACT

THE ECONOMIC DIMENSION OF INFORMAL EMPLOYMENT

Nurullah KIZILCA

M.sc. Thesis, at Finance

Supervisor: Dr. M. Metin DAM

In general, informal economy is described as any economic transactions without the information and supervision of government authorities. In business life, we encounter informal economy as making employees work without due process of social security law.

In the last 30-40 years, the volume of informal economy have reached to an important size in all economies around the world, especially in underdeveloped and developing economies. By its very nature, it is impossible to predict the real size of informal economy. In this sense, some predictive methods used in calculations and some concepts used in definitions can show specific variations from country to country. Other than economic activities, social, political, moral and psychological elements effect informal economy. Therefore, it has a very complicated structure. Although many theoretical solutions have been produced, its existence is still a phenomenon discussed in all countries around the world. The most important characteristic of informal economy and primary subheading is informal employment. As it is the informal employment part of informal economy that influences the business life, this topic is ephasized in detail.

In this study of mine, informal economy and employment have been looked at with their general frameworks in a cause and effect relationship and informal has been examined on the basis of macroeconomic variations. The informal employment of Turkey in developing countries has been analyzed in detail. In this sense, the policy which is applied as part of fighting informal employment in Turkey and its activities have been introduced in a general framework and various solutions have been put forward. This study is thought to eliminate shortcomings in connection with informal employment in the field of finance.

KEYWORDS: Informal Economy, Informal Employment, Macroeconomy, Social Security, Turkey.

ÖNSÖZ

Kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam tüm dünya ülkelerinin literatüründe var olan olgulardır. Dolayısıyla bizim ülkemizde de her zaman güncelliğini koruyan bir mevzudur. Bu bağlamda hazırlamış olduğum kayıt dışı istihdamın ekonomik boyutu başlıklı tezim dört bölümden oluşmaktadır. Tezimi hazırlamamda her türlü desteğini esirgemeyen, bilgi, anlayış ve deneyiminden yararlandığım, aynı zamanda bana maliye bilimini sevdiren danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. M. Metin DAM başta olmak üzere, tez izleme kuruluna desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Tez yazımı boyunca bana desteğini hiç esirgemeyen ve çalışmamın yönlendirilmesinde yapmış olduğu katkısından dolayı Gökhan KAYHAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanında, çalışma süresince bana manevi desteklerini esirgemeyen annem, ablam ve en zor zamanlarda yanımda olan kardeşim Emrullah KIZILCA'ya minnettarım.

Nurullah KIZILCA

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	ix
ÖNSÖZ	xi
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	xvii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xix
ÇİZELGELER DİZİNİ	xxi
GİRİŞ	1
1. KAYIT DIŞI EKONOMİ.....	2
1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tarihçesi.....	4
1.2. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı.....	7
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması.....	9
1.3.1. Beyan Dışı Ekonomi	9
1.3.2. Enformel Ekonomi	12
1.3.3. Yasa Dışı Ekonomi.....	13
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri	15
1.5. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	17
1.5.1. Ekonomik Nedenler.....	17
1.5.2. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler.....	19
1.5.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler.....	22
1.5.4. Sosyal Nedenler	22
1.5.5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler	25
1.5.6. Psikolojik Nedenler	25

2. KAYIT DIŞI EKONOMİ MAKRO-EKONOMİK DEĞİŞKENLER İLİŐKİŐİ.....	26
2.1. Büyüme İlişkisi.....	26
2.2. İstihdam İlişkisi	31
2.3. Enflasyon İlişkisi.....	31
2.4. Kaynak ve Verimlilik İlişkisi	32
2.5. Emek Piyasası İlişkisi.....	33
2.6. Ücret İlişkisi	35
2.7. Kayıt Dışı Faaliyet İlişkisi.....	38
3. KAYIT DIŞI EKONOMİ İSTİHDAM İLİŐKİŐİ	39
3.1. Kayıt Dışı İstihdam Kavramı.....	39
3.2. Kayıt Dışı İstihdama Neden Olan Faktörler	40
3.2.1. Mali ve Ekonomik Faktörler	42
3.2.2. Kamudan Kaynaklanan Faktörler.....	43
3.2.3. Sosyal Faktörler.....	45
3.3. Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri	46
3.3.1. Çalışanların İradeleri Dışında Gerçekleşen Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri ..	47
3.3.2 Çalışanların İradesiyle Gerçekleşen Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri	50
3.4. Kayıt Dışı İstihdamın Etkileri	53
3.4.1. Olumlu Etkileri.....	54
3.4.2. Olumsuz Etkileri.....	56
4. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAM	59
4.1. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Yapısı	59
4.1.1. İŞteki Duruma Göre Dağılım.....	61
4.1.2. İllere Göre Dağılım.....	62
4.1.3. Sektörlere Göre Dağılım.....	63
4.1.4. İŞletme Büyüklüğüne Göre Dağılım.....	64

4.1.5. Yaşlara Göre Dağılım.....	64
4.1.6. Eğitim Durumuna Göre Dağılım.....	65
4.2. Türkiye’de Kayıt dışı İstihdama Karşı Alınacak Tedbirler	66
4.2.1. Siyasi Alanda Yapılması Gerekenler	66
4.2.2. Mali Alanda Yapılması Gerekenler.....	68
4.2.3. Ekonomik Alanda Yapılması Gerekenler.....	71
4.2.4. Sosyal Alanda Yapılması Gerekenler.....	74
4.2.5. Hukuki Alanda Yapılması Gerekenler	75
4.3. Analiz	79
4.3.1. Veri Seti	79
4.3.2. Model ve Yöntem.....	79
4.3.3. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi	80
4.3.4. En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları	81
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	82
KAYNAKLAR	85
ÖZGEÇMİŞ	95

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İİMEK	: İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu
KADİM	: Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele
KDV	: Katma Değer Vergisi
KOBİ	: Küçük ve Orta Boyutlu İşletmeler
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SGDP	: Sosyal Güvenlik Destek Primi
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Vb.	: Ve benzeri

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Paranın Ulusal Ekonomideki Yeri.....	8
Şekil 3.1. Kayıt Dışı İstihdama Neden Olan Faktörler Şeması	41

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1. Sabit Oran Yöntemine Göre Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi (1970-2004).....	5
Çizelge 2.1. Asya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin GSYH’ye Oranı (1999/2000).....	29
Çizelge 2.2. Güney Amerika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin GSYH’ye Oranı (1999/2000).....	30
Çizelge 2.3. OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin GSYH’ye Oranı (1999/2000).....	30
Çizelge 4.1. İş Gücü İstatistikleri – İstihdam Edilenler (bin).....	60
Çizelge 4.2. İşgücü İstatistikleri-İstihdam oranı (%) (Yıllık)	60
Çizelge 4.3. Kayıt Dışı İstihdamın Yıllık Seyri	61
Çizelge 4.4. İşteki Duruma Göre Kayıt Dışı İstihdam	62
Çizelge 4.5. Bölgelere Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı.....	62
Çizelge 4.6. Sektörlere Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı.....	63
Çizelge 4.7. İşyeri Büyüklüğüne Göre Kayıt dışı İstihdam Oranı	64
Çizelge 4.8. Yaş Gruplarına Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı, (%), 2015.....	65
Çizelge 4.9. Eğitim Düzeyine Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı	65
Çizelge 4.10. ADF Birim Kök Testi Sonuçları	80
Çizelge 4.11. EKK Tahmin Sonuçları.....	81

GİRİŞ

Türkiye'nin mali ve güncel sorunlarından biri olan kayıt dışı ekonomi sadece ülkemizde değil, tüm ülke sistemlerinde devamlı tartışılan bir olgudur. 1950'li yıllarda fark edilip ve devamında da ilgilenilen kayıt dışı ekonomi, tüm ülke sistemlerinde gerekli tedbirlerin alınmasına neden olan bir durumdur. Kayıt dışı ekonomi sebep olduğu olumsuzluklar ve özellikle meydana getirdiği vergi kaybı büyüklüğünün tespiti için merak edilen bir konu olmuştur. O zamandan bugüne kadar birçok yöntemle etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber, gelişmiş ülkelerde bile devam eden bu durum, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için hedef olarak, ortadan kaldırmaktan öte, “gelişmiş ülkeler seviyesine indirgemek” olmalıdır. Bu hedef, kayıt dışı ile mücadelede makul ve daha gerçekçi olur. Bünyesinde birbirleriyle içsel ilişkilerin olduğu faaliyetleri bulundurmaktadır. Kayıt dışı yelpazesi muhtelif faaliyetleri çatısı altına alan, bir yönüyle de vergilemeden kısmen veya tamamen kaçırılan işlemlerdir. Doğası gereği gizlilik, hacminin büyüklüğü tahminlerinde, güçlük oluşturmaktadır (Yılmaz, 2006: 211).

Kayıt dışı genel olarak GSYİH hesaplarına dâhil olmayan iktisadi faaliyetler olarak bilinmektedir. Kayıt dışı faaliyetlere genellikle tarım ve hizmet sektörlerinde daha çok rastlanılmaktadır. Çünkü bu sektörlerin denetlenmesi ve kontrolü diğer sektörlerle göre daha zordur. Kayıt dışı faaliyetlerin ekonomiye olumlu ve olumsuz etkileri olabilmektedir.

Kayıt dışı ekonomiyi 1980'lerde iktisatçılar incelemeye ve tartışmaya başlamış. Son dönemlerde iktisatçıların ilgisini çekmeye başlayan kayıt dışı ekonominin, makroekonomik değişkenlerle yakından ilişkisi bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin, ülkelerin uygulamış oldukları ekonomik sistemlerden veya gelir, statü, eğitim, hukuk, ahlak ve kültürel yapıların farklılıklarından ortaya çıktığı düşünülmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen iktisadi faaliyetlerin büyük bir bölümünün kayıt dışı olduğu çoğu insan tarafından da benimsenmiştir. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü son yıllarda dünya ekonomisinde önemli bir konuma ulaşmıştır. Bir ekonomide kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün doğru tahmin edebilmesi, o ekonomide mali ve parasal politikaları doğru belirlemeye bağlıdır (Çetintaş ve Vergil, 2003: 15).

Son elli yılda dünya ekonomisinde yani hem gelişmiş hem de gelişmemiş ekonomiler de kayıt dışı ekonomi olgusu, değişik isimlerle ekonomik gündemler oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonominin farklı isimlerle anılmasında farklı ekonomilerin farklı biçimleri etkili olmaktadır (Dinçer, 2007: 15). Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi, yapısı itibari ile diğer makroekonomik göstergelerle birbirlerine geçmiş bir doku görünümünde, bazen değişik yapılanmaları eksiksiz gösteren, bazen de anlam olarak birbirlerine geçmiş farklı kavramlarla isimlendirilebilmektedir (Tunç, 2015: 4).

Kayıtlı ve kayıt dışı piyasalar arasında ilişki mal, doğal kaynak, işgücü mübadelesi aracılığıyla kurulmakta ve kayıt dışı birimler kayıtlı birimlere hizmet sunabilmektedir. Ayrıca bireyler kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterebilmektedir. Kayıt dışı ekonomi, kayıtlı sektörde istihdam edilen işgücü işten ayrıldığında, bu işgücünü istihdam edebilmekte ve bununla beraber piyasa ekonomisi büyümesine katkı sağladığını da iddia edenler bulunmaktadır (Bakkal, 2007: 6).

Yukarıda ifade edilenler ışığında, bu çalışmamızda; kayıt dışı istihdamın ekonomi üzerindeki etkisini açıklayıp, kayıt dışının azaltılması noktasında sebeplerinin ve sonuçlarının karşılaştırılarak ekonomik büyümeye etkisinin boyutunu ortaya koyacağız. Ayrıca bu çalışmamızın amacı; kayıt dışı ekonomideki teorik yapı ve nedenlerini göz önünde tutarak ülkemizde hali hazırdaki kayıt dışı ile mücadeledeki tedbirleri ve vergi kayıplarının boyutlarını göstermektir. Çalışmanın ilk bölümünde kayıt dışı ekonominin kavramı, çeşitli yazarlar tarafından ifade edilen tanımlamaları, özellikleri ve ortaya çıkış nedenleri yer almıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, kayıt dışı ekonomi, makroekonomik değişkenler ilişkisi incelenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde kayıt dışı ekonomi istihdam ilişkisi ve şekilleri gösterilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise, Türkiye’de kayıt dışı istihdam ve yapısı ile bunlara karşı alınacak tedbirlere bakılıp bir ekonometrik analizle değerlendirilecektir.

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ

Kayıt dışı ekonomi, basit bir ifadeyle “devletin bilgisinin olmadığı ekonomik faaliyetler olarak” tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonomi, gayri safi milli hasılaya (GSMH) yansımamış gelir getiren ekonomik bir olgudur. Bu bağlamda daha bilimsel ifade etmek gerekirse; “Devletin resmi GSMH’yi tahmin etmesi için

kullandığı var olan istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSMH rakamları dışında kalan gelir oluşturuvcu ekonomik faaliyetlerdir.” Devletten habersiz tahakkuk ediyor ve gelir getirici üretken bir yapı oluşturuyorsa bu kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak kabul edilir. Yeni bir gelir oluşturmuyor, eldekini transfer etmişse kayıt dışı ekonomi türünden faaliyet sayılmaz. Yasadışı uyuşturuvcu üretmek veya bunun ticaretini yapmak gelir getirici olmasından kayıt dışı ekonomik faaliyet içerisinde yer almaktadır. Hırsızlık, başkalarının mallarını gasp veya yasadışı kumar gibi faaliyetler, gerçekleştiren kişilere gelir oluştursa da katma değer, başka tabirle yeni bir gelir oluşturmadağı için sadece olan gelirin el değıştirmesi olduğundan, kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak adlandırılmazlar. Bu bağlamda yasa dışı kumarhane işleyen kişinin bu fiiliyatı katma değer oluşturduğundan bu durumun gizliliğı, kayıt dışı ekonomik fiiliyat olarak kayıtlara geçer. Kısacası bir durum veya olgunun, katma değer katkısı yani ek bir değeri varsa kayıt dışı ekonomi olarak değerlendirilmesi açısından önemi vardır (Yılmaz, 2006: 26).

Kayıt dışı ekonomi denilince aklımıza genel anlamda olumsuz bir olgu gelmesinin altında yatan sebep; yasalara, ekonomik sisteme ve ahlaki normlara aykırılıktır. Kayıt dışı faaliyetler yelpazesinin geniş olmasından cezai sorumluluk gerektiren veya gayrı meşru (illegal) olan faaliyetler olduğu gibi masumane sadece nafakasını çıkartmaya çalışan mecburi faaliyetler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durumları birbirlerinden ayrı düşünmek gerektir (Özsoylu, 1996: 103).

Nitekim dünyadaki tüm ülkelerde az çok mevcut olan devamlılık arz eden kayıt dışı ekonomi üç faaliyeti içermektedir. Bu faaliyetlerden birincisi yasa dışı faaliyetlerdir. Uyuşturuvcu, kaçakçılık, yasaklanmış kumar ve fuhuş gibi kanunsuz faaliyetleri kapsamamaktadır. İkinci ise beyan edilmeyen ve gizlenen faaliyetlerdir. Vergi kaçakçılığı, sigorta primlerini ödememek, asgari ücret ve çalışma saatlerine uymamak için yapılan bazı usulsüzlükler milli gelir rakamlarını kapsamamaktadır. Üçüncü olarak, pazara sunulmayan faaliyetlerin bir bölümü milli gelir hesaplamalarında yer almaz. Tahminle hesaba katılan öz tüketim ile aile içi hizmetler de kayıt dışı olarak değerlendirilir (Unay, 2001: 53).

Kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunmakta olan iş sahipleri, çalışanlar veya kendi adına çalışmakta olanlar vergi, sigorta primi vb. ekonomik yükümlülüklerden kurtulmak ve bürokrasiden kaçmak için elde ettikleri gelirlerini kayıt dışında bırakmaktadırlar. Kayıt dışı ekonomiye sebep sonuç ilişkisi

içerisinde bakıldığında diğer ekonomik sorunları etkileyip ve onlardan da etkilenmesi, bazen o sorunlarla ilgili bazen de onlardan ilgisiz bir değişkenlik seyrettiğini, kompleks bir yapısı olduğunu göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin ekonomik faaliyetler haricinde sosyal, psikolojik, siyasi, ahlaki faktörlerle de intisabı bulunmaktadır. Bir o kadar teorik düzeyde çözümü olan ama bir türlü ortadan kaldırılamayan problem olarak karşımıza çıkmaktadır (www.istanbul.kadim.gov.tr.2006).

1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tarihçesi

İkinci Dünya Savaşı'nın finansmanı için yükseltelen vergi oranlarının, savaş ortamının da yol açtığı haksız kazanç ve arz yetersizliğini önlemek amacıyla tüketim ve fiyat kontrolleri şeklinde uygulanan devlet düzenlemelerinin, kayıt dışı ekonomik faaliyetleri ortaya çıkardığı bilinmektedir. 1980'li yıllardan günümüze kadar uygulanan liberal politikalar da dünya ekonomisindeki kayıt dışı ekonomik hacmi büyütüştür (Yılmaz, 2004: 29-30).

Türkiye de kayıt dışı ekonomi konusu 1990'larda dikkat çekmeye başlamış, 1980'lerde 1970'lere göre, 1990'larda ise 1980'lere göre daha yüksek görülmüştür. Nitekim 1994'te Türkçe literatüründe yer almıştır. Kayıt dışı ekonominin yükseliş gösterdiği yıllar genelde ekonominin istikrarsız olduğu yıllar olmuştur. Bunun sebebine baktığımızda ülkemizin yıllarca yaşadığı ve kemik bir yapı görünümü kazanan kronik bütçe açıkları ve bu açıkların finansman sorunu olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de 1970'li yılların ortasında kamusal finansman zorluğu baş göstermiştir. Bu güç durum; sağlıklı, kolay kaynaklarla giderilememiştir. Öncelikle Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuş; enflasyon 1978'de %23 iken, 1980'de %107,6'ya kadar yükselmiştir. Yüksek olan enflasyon rakamları değişkenlik göstermiştir. Daha sonra kamusal finansman için iç ve dış borçlanımlara gidilmiştir. Bununla beraber enflasyon makroekonomik dengeler üzerinde olumsuz güç oluşturup, ödemeler dengesini bozmuştur. İç borçlanımlardaki artış, piyasa faiz oranlarını arttırıp, bütçe üzerindeki borç faiz ödemelerinin getirdiği yükü de çoğaltmıştır. Bütçe açıklarının olduğu dönemlerde hep var olan kayıt dışı ekonomi, bir taraftan olumsuz sonuçlar ortaya çıkartırken, bir taraftan da varlık boyutları ve oluşturduğu vergi kaybı konusunda merak uyandırmıştır. Nitekim bu sebeple kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomideki büyüklüğünü tahmin, tespit çalışmaları yapılmıştır. Parasal yaklaşımla ilgili

yöntemler olan ekonometrik yöntem, sabit oran ve işlem hacmi yöntemleri kullanılmıştır (Yılmaz, 2006: 143).

En anlamlı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olan sabit oran yöntemine göre ülkemizdeki 1970 ve 2004 yılları arasındaki kayıt dışı ekonominin boyutlarına bakıp, yöntem gereği 1973 yılı kayıt dışı ekonominin olmadığı kabul edilerek aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

Çizelge 1.1. Sabit Oran Yöntemine Göre Türkiye Kayıt dışı Ekonominin Hacmi (1970-2004)

Yıllar	Kayıtlı Ekonomi	Kayıt Dışı Ekonomi	Kayıt Dışı Ekonomi Kayıtlı Ekonomi (%)	Kayıtlı Ekonomi Artış Oranları (%)
1970	207.814.800.000	10.285.413.140	4.9	
1971	261.072.600.000	5.988.083.693	2.2	-55
1972	314.139.600.000	2.897.702.500	0.9	-59
1973	399.088.600.000	0	0	
1974	537.677.600.000	1.065.206.105	1.9	190
1975	690.900.800.000	519.144.154	0.07	-2614
1976	868.065.800.000	262.693.533	3.0	4185
1977	1.108.270.700.000	926.379.369	8.3	176
1978	1.645.968.500.000	2.838.515.876	17.2	107
1979	2.876.522.900.000	7.701.404.651	26.7	55
1980	5.303.010.200.000	18.341.165.840	34.5	29
1981	8.022.745.300.000	34.993.024.700	43.6	26
1982	10.611.859.200.000	64.199.695.200	60.4	8.5
1983	13.933.008.100.000	35.049.618.750	25.1	-58.4
1984	22.167.739.900.000	16.081.290.360.000	72.5	188.8
1985	35.350.318.400.000	29.064.023.780.000	82.2	13.3
1986	51.184.759.300.000	26.871.122.690.000	52.4	-36.2
1987	75.019.388.000.000	39.394.803.300.000	52.5	0.19
1988	129.175.103.700.000	98.648.335.560.000	76.3	45.3
1989	230.369.937.100.000	197.990.202.300.000	85.9	12.5
1990	397.177.547.400.000	374.173.657.800.000	94.2	9.6
1991	634.431.097.000.000	687.160.048.700.000	108.3	14.9
1992	1.103.843.422.900.000	1.267.145.934.000.000	114.8	6.0
1993	1.997.323.000.000.000	2.490.689.281.000.000	124.7	8.6
1994	3.887.903.000.000.000	5.573.114.208.000.000	143.3	14.9
1995	7.854.887.000.000.000	13.702.969.093.000.000	174.4	21.7
1996	14.978.067.000.000.000	16.154.031.411.000.000	107.8	-38.1
1997	29.393.262.000.000.000	35.278.822.989.000.000	120.0	11.3

Çizelge 1.1. Sabit Oran Yöntemine Göre Türkiye Kayıt dışı Ekonominin Hacmi (1970-2004) (devamı)

Yıllar	Kayıtlı Ekonomi	Kayıt Dışı Ekonomi	Kayıt Dışı Ekonomi Kayıtlı Ekonomi (%)	Kayıtlı Ekonomi Artış Oranları (%)
1998	53.518.332.000.000.000	85.989.694.109.000.000	160.6	33.8
1999	78.282.967.000.000.000	113.079.000.000.000.000	144.4	-10.0
2000	125.596.129.000.000.000	223.746.000.000.000.000	178.1	23.3
2001	176.843.953.000.000.000	236.719.000.000.000.000	134.1	-24.7
2002	275.032.366.000.000.000	398.884.000.000.000.000	145.0	8.1
2003	356.680.888.000.000.000	420.536.000.000.000.000	117.9	-18.6
2004	428.932.343.000.000.000	460.465.000.000.000.000	107.3	-8.9

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2005, DİE, <http://www.die.gov.tr>, T.C Merkez Bankası, <http://www.tcmb.gov.tr>.

1970 yılında kayıtlı ekonomiye oranla %4,9 olan kayıt dışı ekonomi, 1973 yılına kadar aşağı doğru eğilim görüntüsü vermiştir. 1974 yılında %1,9 iken, 1975 yılında %0,07'ye düşmüştür. 1975 yılı evvelki yıllara göre enflasyon oranında azımsanmayacak gerilemenin görüldüğü yıldır. Nitekim enflasyon oranı 1974 yılında %29,9 iken, 1975 yılında %10,1'e kadar gelip, 1976 da %15,6, 1977'de %24.1'e ve 1978 döneminde %52.6 ile 1979'da ise %63.9'a yükselmiştir. Bu durumda enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde kayıt dışı ekonomi de kayıtlı ekonomiye göre yüksek olmuştur.

Yukarıdaki sonuçlara değerlendirmek için bakıldığında 1970 yılının kayıt dışı ekonomisi kayıtlı ekonomiye oranla %4,9'u gösterirken, 1973 yılına kadar bu oran düşük seyretmiştir. 1973 ile 1975 arası dönemlerde kayda değer bir durum söz konusu değildir. Kayıt dışı ekonomi 1976 yılından başlayıp 1977 ve 1978 yıllarında artış ivmesi kazanmıştır. Daha sonra da günümüze kadar artış trendi süreklilik göstermiştir. İlk defa 1978'de tek haneli rakamlardan çift haneli rakamlara yükselip, 1991 yılında ise üç haneli rakamlar oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle; kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonomi faaliyetlerinin boyutunu aşan bir güç kazanmıştır. Görülen bu kayıt dışı ekonomi oranlarındaki artış sadece enflasyonla ilişkilendirilmez. Söz konusu yıllarda üretimde düşüşler ve bu duruma bağımlı olarak işsizliğin artışı, genel çerçevede fiyat yükselişleri ile gelen satın alma gücünün zayıflaması da kayıt dışı ekonomiye sebepler olarak gösterilebilir.

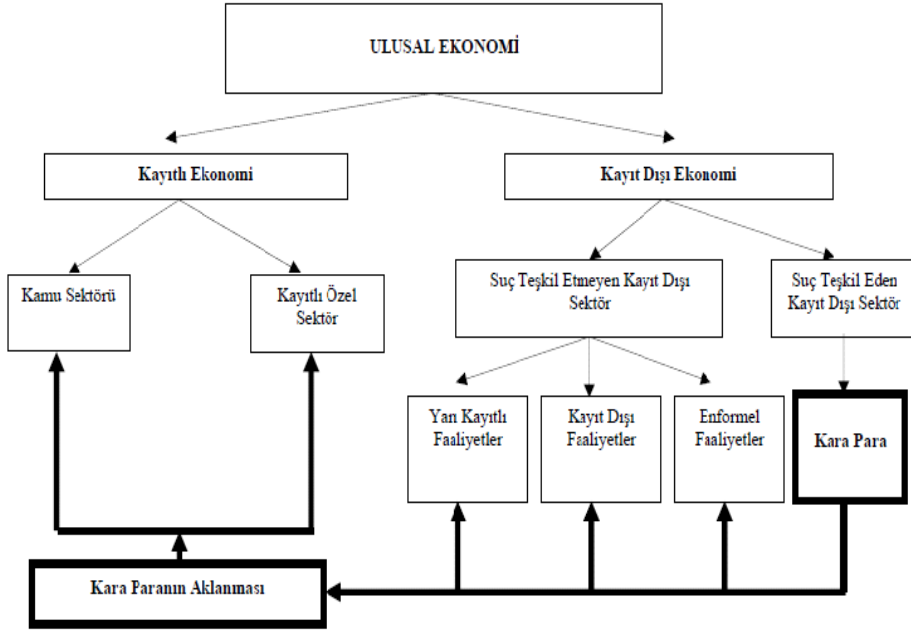
Üretimde oluşan bu kısır halka ithal mal alımı politikalarının izlenmesiyle birleşince kaçakçılığın artmasına neden olmuştur.

Daha sonra 1980 darbesi sonucuyla da baktığımızda söz edilen yıllar sadece ekonomik değil, aynı anda siyasi, sosyal bazda sorunların da olduğu dönemler olarak gözükmektedir. Bu nedenle bu yıllar kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye kıyasla arttığı dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980'lerde bütçe açığının artması ve bu açığın finansmanı için iç ve dış güçlerden borçlanılmasıyla 1990'lı yıllarında bu borç döngüsü içinde olmasına sebep olmuştur. Bu dönemler de iç ve dış denge istikrarını sağlayabilmek için; uygulanmaya çalışılan yüksek faiz ve düşük kur politikası da maalesef, 1990 yıllarını istikrarsız ve krizli yıllar olarak göstermektedir. Bu sebeple ülkemizde kayıt dışı ekonominin yükseliş gösterdiği yıllar genellikle ekonomik, siyasi ve sosyal sıkıntıların istikrarsızlıkların görüldüğü yıllar ile ve sonrası yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yılların ilk senelerinde görülen ekonomik krizlerin ve bu krizlerin getirdiği ücret ve kar düşüklüğü dönemleri devletinde denetimde zayıf olduğu yıllardır. Bu nedenle kriz zamanlarında iş verenlerin devamını sağlama, iş gücünün ise artan enflasyondan dolayı oluşan satın almadaki azalışları telafi edebilme gayreti; bir taraftan enformel ekonominin, diğer bir taraftan ise beyan dışı ekonominin hacminin artmasına ve kayıt dışı ekonominin de artışına neden olmuştur. Kriz zamanlarında vergi aflarının uygulamada gelenekselleşmesi yani; nasıl olsa yine af olur düşüncesi kayıt dışı ekonomik durumun artmasına sebep olmuştur (Yılmaz, 2006: 149).

1.2. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Kayıt dışı ekonomi farklı isimlerle anılmaktadır. Bunlar arasında yer altı ekonomisi, kara ekonomi, enformel ekonomi, ikinci ekonomi ve gizli ekonomi gibi isimler yer almaktadır. Bu farklı isimlerin kullanılması siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile yer altı ekonomisi, kara ekonomi, gizli ekonomi, gölge ekonomi, görünmeyen ekonomi aynı kavramı ifade etmektedir. Kayıt dışının bir bileşeni olan enformel ekonomi ile hane halkı ekonomisi, kural dışı ekonomi, gayri resmi ekonomi aynı özellikteki faaliyetleri anlatmaktadır. Yasadışı tabiriyle de kayıt dışı ekonomi kapsamındaki yasalara muhalif durumlar diye dile getirilmektedir. Türkçe literatüründe mafya ekonomisi, kurşun ekonomisi gibi muhtelif tabirler de kullanılmaktadır. Bugüne kadar otuza yakın muhtelif terimler, bu olguyu ifade

etmek için kullanılmıştır (Yılmaz, 2006: 25). Kayıt dışı ekonomiyi makroekonomik yaklaşım çerçevesinde baktığımızda Şekil 1’de görüldüğü gibi sınıflandırılmaktadır. Suç teşkil etmeyen kayıt dışı ekonominin de kendi içerisinde yan kayıtlı, kayıt dışı ve enformel faaliyetler olmak üzere üç sınıfta incelendiği görülmektedir.

Kaynak: Bağırzade, 2012: 207.

Şekil 1.1. Kayıt dışı Ekonomi ve Kara Paranın Ulusal Ekonomideki Yeri

Kayıt dışı ekonomi her ülke ekonomisinde belirli sorunları içinde barındıran karmaşık bir konudur. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere göre daha düşüktür. Gelişmemiş ülkelerin kayıt dışı ekonomi ile mücadelesi zor, ama bir o kadarda üstünde durulması gereken önemli konudur. Kayıt dışı, nedenleri ve sonuçları bakımından ekonomik, siyasi, mali, sosyal vb. alanlarla da ilgisinden dolayı iç içe bir yapıdadır (Bulut, 2007: 17).

Kayıt dışı ekonomi olgusunun yeni olması, onun kapsamıyla alakalı düşüncelerin yeniliğindedir. Son zamanlarda gelişmiş ülkelerle beraber dünya genelinde “kayıt dışı ekonomi” olgusu, farklı isimlerde anılmakta ve gündemdeki

yerini korumaktadır (Dinçer, 2007: 15). Kayıt dışı ekonomiyi vergi dairesine beyan edilmemiş; ama yasal yollardan olan ekonomik faaliyetler oluşturmaktadır.

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması

Kayıt dışı ekonomi; kayıt dışılığı oluşturan sektörlerle göre gruplandırıldığında (Demir, 2007: 14):

- Kayıt dışı derecesi,
- Ticaret, üretim, dağıtım ve tüketim olup olmaması,
- Piyasa mekanizması ve fiyatlama olup olmaması,
- Devlet vergileme amacı olup olmaması,
- Milli gelir hesaplaması dâhil olup olmaması, dikkate alınarak yapılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi yasal zeminde ve yasa dışı alanlarda faaliyet gösterebilmektedir. Gelir elde edenler bakımından kayıt dışı üçe ayrılır. Bunlar (Bulut, 2007: 12):

- Beyan dışı ekonomi (unreported economy)
- Enformel ekonomi (informal economy)
- Yasa dışı ekonomi (illegal-criminal economy)

1.3.1. Beyan Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi, kısaca devletten habersiz gerçekleştirilen mali ve iktisadi faaliyetlerdir. Devlet kayıtlarına geçirilmeyen çeşitli faaliyetler, gayri safi milli hasıla tahminlerinde görünmez. Yani devletin milli muhasebe hesaplarına dâhil olmayan; ama gelir getiren faaliyetlerdir. Devletin bilgisi olmadan gelir oluşturanlar, kayıt dışı ekonomi olarak değerlendirilir. Bir durumun katma değer özellikte olması, ekonominin kayıt dışılığında nitelik bakımından önem arz etmektedir. Kayıt dışı ekonomi içinde yer alan ekonomik faaliyetler üçlü bir ayrıma tabi tutulduğunda bunların ilkinde beyan dışı iktisadi faaliyetler yer alır. Kayıt dışı ekonominin alt başlıklarından olan beyan dışı ekonomi, vergi yasalarıyla belirlenmiş çerçevelere göre vergi dairelerine beyan edilmesi lazım olan; fakat beyanı eksik yapılan faaliyetler sonucu elde oluşan gelirlerdir. Yani

gelir oluşturan faaliyetler vergi yasalarına göre beyan edilmesi lazım geldiği halde beyan edilmemişse kayıt dışında, beyan dışı olarak değerlendirilir. Sadece vergi gelirlerine göre vergi yasalarınca beyan edilmesinin söz konusu olması, kayıt dışının kapsamı içinde, beyan dışının anlatılmak istenmesindedir. Burada şunu da unutmamak gerekir ki: Vergi yasaları içinde olan vergi istisnası veya vergi muafiyeti gibi durumlar beyan edilmemektedir. Zira bunlar yasalar içerisinde kısmen veya tamamen yer aldığı için beyan dışında bu tarzda bulunmaktadır. Beyan dışı ekonomik faaliyetlerin yasalara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirleri içerdiği, vergi istisnası ve vergi muafiyetlerinin ise vergi yasalarında yer almak suretiyle kapsamına aldıkları gelirleri kısmen veya tamamen beyan ve vergi dışına çıkarmalarıdır. Bu önemli noktayı gözden kaçırmamak gerekir. Biri suç oluştururken bir diğeri de suç oluşturmamaktadır. Hatta istisna ve muafiyetler vergiden kaçınma diye adlandırılırken diğeri ise gelir vergisi bakımından vergi kaçırma kavramıyla ifade edilir. Ortak noktaları, vergi kaybı oluşturmalarıdır (Yılmaz, 2006: 28).

Vergi idarelerine mükellef gözüktüp gelirin bir bölümünü matraha eklemeyenlerin bu durumları ise kayıtlı fakat vergi dışı değerlendirilmektedir (Günay, 2002: 63). Beyan dışı ekonominin tanımı; “Vergi yasalarıyla belirlenen ölçüde beyan edilmesi gereken ama beyan edilmeyen gelir, servet veya harcamalardır.” şeklinde daha kapsamlı olsaydı, vergi yasalarına aykırı olan gelir, servet ve harcama vergileriyle ilgili oluşan her türlü beyan dışılık, beyan dışı ekonomi kapsamına girerdi. Ancak yine de vergi istisnası ile vergi muafiyeti kapsamında oldukları için beyan edilmeyen gelirler kapsamı dışında kalırdı (Yılmaz, 2006: 31).

Kayıt dışı ekonomide, resmi GSMH tahminlerine dâhil edilmiş gelirler olmadıkları için, tanım geniş tutulmamış ve yasalara göre beyan edilmesi gerekirken beyan edilmeyen gelirler olarak alınmıştır. Kısaca kapsamlı olarak beyan dışı ekonomi ile vergi kaçakçılığı sadece gelir vergisi bakımından değil servet ve harcama vergileri noktasından oluşabilmektedir. Bu konseptte geniş çerçevede beyan dışı ekonomi dar kapsamdaki beyan dışı ekonomiyi de içine alır ve vergi kaçakçılığına göre daha geniştir. Kayıt dışı ekonomi çerçevesinde önem arz eden dar anlamdaki beyan dışı ekonomidir. Bu tarz ekonomi genel anlamda hukuki ve ekonomik vergi kayıplarını oluştururken dar anlamda ise gelir vergisi bakımından hukuki noktada vergi kaybını anlatmaktadır (Yılmaz, 1998: 8). Kanlı (2007: 6) ya göre yaklaşım: “Kısaca, geniş çerçevede beyan dışı ekonomi ile

vergi kaçakçılığı yalnızca gelir vergisi bakımından değil, servet ve harcama vergileri bakımından da oluşabilmektedir. Bu bakımdan, geniş anlamda beyan dışı ekonomi, dar anlamda beyan dışı ekonomiyi de kapsar ve vergi kaçakçılığına göre daha geniş kapsamlıdır.”

Beyan dışı faaliyetlere örnek olarak; resmi kayıtlara göre herhangi bir işte çalışamayacak olanların gerçekleştirdiği faaliyetler, emeklilerin, malul aylığı olan sakat işçilerin, öğrenim kredisi olan öğrencilerin gerçekleştirdiği faaliyetler (Altuğ, 1994: 26), ek iş olarak yapılan faaliyetler, özel ders verme, evde büro işleri yapma, evde bilgisayar ve daktilo ile yazı işleri ve çeviri yapma, evde muhasebe defteri tutma, evde fason imalat yapma da örnek verilebilir (Yılmaz, 2006: 31).

Gelirin Yasal Nedenlerle Beyan Dışında Bırakılması:

Vergi istisnası ve vergi muafiyeti kapsamında, beyan dışı ve vergi dışında kalan gelirler belirtilmektedir. Bu faaliyetler sonucunda elde oluşan gelir, vergi yasalarının esas hükümlerince vergilendirilebilir. Fakat yine de mükellefe muafiyet tanınması veya bir bölümünün vergiden istisna tutulması nedeniyle gelir kısmen ya da tamamen beyan dışında bırakılmıştır. Devletin borçlanabilmesini sağlamak ve sermaye piyasasını teşvik için menkul sermaye iratlarının bir kısmının veya bütünüünün vergi dışı olması da aslında gerçekleşmiş olan bu gelirlerin beyan dışında kalmasına sebep olmaktadır (Tunç, 2015: 14).

Gelirin Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışında Bırakılması:

Kanlı (2007: 8) ya göre yaklaşım: “Esasında vergiye tabi olmakla beraber, mükelleflerin daha az vergi ödemek veya tamamen vergi ödememek istemeleri sebebiyle gelirlerinin belli bir kısmını veya hepsini kayıt dışında bırakmalarından oluşmaktadır. Burada, tamamen kayıt dışında bırakılan gelir, yukarıda anlatılan hiç kayda girmeyen ekonomi unsurlarından farklıdır. Çünkü burada kayıtlı bir mükellefin kayıtsız işlemlerinden söz edilmektedir. Gelirin kayıtlı mükellefler tarafından kayıt dışı bırakılması esasında nerdeyse her sektörde görülen bir durumdur. Fakat kayıt dışılık oranı sektörlerin yapılarına göre farklılık göstermektedir. Sektörlerin maliyet ve kazançlarının ölçümü ile denetimi zorlaştıkça sektörlerde kayıt dışı artmaktadır.

1.3.2. Enformel Ekonomi

Enformel kelimesi, kamu denetiminin eksikliğini anlatmak için kullanılmaktadır; kamunun koyduğu kurallardan kaçan idari kuralları takipte başarılı olamayan ve kamu otoritesince korunmayan faaliyeti içerir. Formel ekonomiden hareket ederek enformel ekonomiyi ifade etmek mümkündür. Üretimin, tüketimin ve mübadelenin yasal ve kayıtlı olarak yapıldığı ekonomi kesimi formel ekonomiyi ifade etmekte iken, üretimin, tüketimin ve mübadelenin yasadışı ve kayıtlı olmadan yapıldığı faaliyetlerin bulunduğu ekonomi kesimini ise enformel ekonomi ifade etmektedir. Faaliyet olarak gerçekleşmesi yasal yollarla olan fakat hem hukuki boşluktan hem de hiçbir denetim organına kayıt olmadan beyan harici tutulan vergilendirilmemiş kazanç veya kazançlardır. Bir başka ifadeyle paranın vasıta olarak kullanılıp gerçekleşen faaliyetlerde veya değişimlerde paranın kullanılmadığı piyasa dışı cereyan eden bundan dolayı GSMH tahminlerine müdahil olmayan faaliyetlerden oluşmaktadır (Yılmaz, 2006: 32).

Enformel ekonomi, faaliyet alanı yasal yollar olan; ama kazanç itibarıyla kısmen veya tamamen beyan dışı tutulan, hukuksal boşluktan, gerek denetim mekanizması ile idari kurumların yetersizliğinden yararlanan, kazançları tekrar ekonomide kullanılan vergi dışı gelir büyüklükleridir (Mavral, 2003: 238).

Enformel ekonomi kavramı; sigortasız, güvencesiz, geçici, örgütsüz iş gücünü, vasıfsız işgücünü, düşük gelirlili işçileri, iş arayıp da bulamayanları, kötü çalışma koşullarında ve resmi denetimin bulunmadığı işgücü piyasasını ifade etmektedir (Önder, 2012: 11).

Para sadece araç olarak kullanılıp enformel ekonominin belirli bir kısmında pazar içerisinde dolaşır. Bu grupta; emekli olan kişilerin çalışmalarını, küçük yaştaki çocukların çalıştırılmasını, ek iş olarak yapılan ekonomik faaliyetleri sayabiliriz. Enformel ekonominin diğer kısmı ise pazar içerisinde dolaştırılmayıp ve parada bir araç olarak kullanılamamaktadır. Mal ve hizmet üreten ekonomik etkinlikler pazar dışı olarak nitelendirilmektedir. Bu etkinlikleri ise hane halkı ekonomisi, sosyal ekonomi ve yerel ekonomi olarak sayabiliriz. Sayılanların yarısı yasal iken diğer yarısı da yasadışı özellik taşımaktadırlar. Hane halkı ekonomisi; ailenin ihtiyacını karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin aile içerisinde üretimi ve bunların takas faaliyetlerinden ibarettir. Kendi için çiftlik

ürünü üretmek, bahçesinde tarım yapmak, evinde kıyafet dikmek, kendi eşyalarını tamir etmek, kullanılmış ev eşyası satımı, vakıf hizmeti faaliyetleri bunlara örnek olarak gösterilebilir. Sosyal ekonomi ise mal ya da hizmetin arkadaşı, komşu ve akraba arasında pazar dışındaki etkinliklerle takas edimini anlatmaktadır (Tunç, 2015: 16).

Dinçer (2007: 12)'e göre: “Yerel ekonomi ise gereksinimlerin aile içerisinde üretim yapmakla giderildiği veya bir başka yerdeki insanların birbiriyle ihtiyaçlarını giderebilecek şekilde malları üretip ve bunları dağıttıkları durumun ifadesidir. Pazar içinde olmayıp ve parasal değişikliğe de konu olmayan bu faaliyetler geleneksel olarak GSMH tahminlerinin haricinde tutulmaktadır.” Büyük ölçüde yerli kaynaklarla olduğu için enformel ekonomiye girişi kolaydır. Çünkü işletmelerin çoğu küçük boyutta, aile mülkiyetindedirler. Bununla birlikte bu işletmeler eğitim şartı aramayan, teknolojiyi kullanmayan, örgütlü olmayan, düşük geliri olan ve iş kaynağı sağlayan işletmelerdir.

Ekin (1995: 13)'e göre: “Enformel ekonomik faaliyetlerin bir bölümünün de da yasadışı şeklinde olduğu söylenebilir. Bu faaliyetler gizli ve resmi olmayan faaliyetlerdir.” Bu şekilde yer alan faaliyetler enformel ekonominin içinde uç noktada olan faaliyetlerdir. Bu tür faaliyetlere katılanlar, yaptıkları işlerini resmi kovuşturma ile polisten gizleme arayışı içindedirler. Sadece vergiye ilişkin mevzuata değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyen diğer mevzuatlara da uymamaktadırlar.

1.3.3. Yasa Dışı Ekonomi

Kanunlarca yasaklanmış milli gelir hesaplamalarında dikkate alınmayan fakat büyük ölçüde gelir getiren ve vergi açısından önem arz eden yer altı diye de tabir olunan yasa dışı ekonomik faaliyetler de kayıt dışı ekonominin bir başka parçasıdır (rüşvet, hırsızlık, gasp vb.) (Önder, 2001: 241).

Yer altı ekonomisinde faaliyetin yasalara ne şekilde uygunluğu değil, tam olarak faaliyetin kendisinin kanun dışı olması söz konusudur. Dolayısıyla toplumsal açıdan zararlı olduğunu görüp onu doğrudan ortadan kaldırmak gereklidir. Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan yarı kayıtlı ekonomik faaliyetler de vardır. Bunlar kanunlar gözetiminde çalışıp ancak ödeyecekleri vergiyi önceden belirleyip gelirlerinden bağımsız gösteren kayıt dışı tutup belge düzenine zarar

veren götürü usulde vergilendirilenlerle, vergi muafiyeti, vergi istisnası ve indirimlerden yararlananlar bu tarz davrananlardır veya hiç vergi ödememek için gelirlerinin bir kısmını yasalara aykırı yapanlardır. Ulusal ekonomi, kamu ekonomisi ile piyasa ekonomisi olmak üzere iki başlıktan oluşmaktadır. Özel kesimin ekonomik faaliyetleri piyasa ekonomisidir. Özel kesimin ekonomik faaliyetlerinin sonucu olarak sunulan mal ve hizmetler de iki sınıfta yer almaktadırlar. Bu mal ve hizmetlerin bir bölümü milli gelir hesaplarına dâhil iken bir bölümü de milli gelir hesaplarına dâhil edilememektedir. Yasal olmayan ekonomik faaliyetler milli gelir hesaplarına dâhil edilmeyen kısmıdır. Kanunlar gereği yasaklı olan tüm faaliyetler ve bu faaliyetlerin sonunda sağlanan gelirler yasa dışı ekonomi dâhilinde sayılırlar. Yasa dışı ekonomik faaliyetlere; silah kaçakçılığı, yolsuzluk, tefecilik, yasadışı uyuşturucu, yasa dışı kumar ve çalınmış mal ticareti örnek verilebilir (Bulut, 2007: 6).

Bu şekildeki yasa dışı faaliyetlerin ciddi bir etki bırakmaması asıl hedef olduğu için de bu tarz faaliyetlerin büyüklüğüne dair hemen hemen tüm ülkelerde tam olarak net ve doğru bir tahmin yapılması olası değildir. Her ülkede de ulaşılmak istenen hedef bu yasa dışı faaliyetlerin bitirmektir. Bu yasa dışı faaliyetleri yapanlar hedef kitle tayin edilip gerekli şekilde ıslahlarına çalışılmalıdır. Bir evde kışın soğğundan az etkilenmek için ilk önce pencerede, kapıda delikler varsa onlar kapatılmalıdır ki sonra yakılan sobanın ısısından fayda sağlansın. Bu örnekte olduğu gibi, gayrı meşru faaliyetler önlenerek gelirlerden istifade edilsin. Bu yasa dışı faaliyetler engellenmedikçe, gelirin kayıt altına alınıp ve vergilendirilmesi de mümkün değildir. Genel olarak kayıt dışı ekonomi, yasa dışı mal ve hizmet üretiminin sonunda ortaya çıkmaktadır (Tunç, 2015: 17)

Kayıt dışı ekonominin bir başka anlamı da suç ekonomisidir. Bu suç ekonomisi, faaliyetin kanunların emrettiği şekilde yapılmaması değil, kendisinin özünde yasaklı olması en temel belirleyici unsurdur. Suç ekonomisinde üretim, tamamen kanunlara uygunsuz olarak gerçekleşirken, kayıt dışı ekonomin diğer tanımlarında ise gelirin kanunlara aykırı olarak kayıt dışına çıkarılması öne çıkmaktadır. Elde oluşan gelir, yasa dışı faaliyetin sonunda ortaya çıktığı için doğal olarak saklanacaktır. Yine suç kapsamına giren bu ekonomik faaliyetler sonunda sağlanan ekonomik gelirler de kayıt dışı şeklinde kabul edilmektedirler. Bir ekonomide yasadışı ekonominin faaliyetleri GSMH hesabının haricinde tutulmuş olsa bile gelir oluşturdukları için, resmi istatistikleri bozucu bir etkiye sahip olacaklardır (Meydanal, 2008: 10). Aynı zamanda bu tarz faaliyetler

vergilendirilme amacının dışında tutulmuş olması durumunda, mali anlamda vergi kaybı oluşturacaklardır. Bu tür faaliyetin kayıt dışı ekonominin içinde değerlendirilmeleri daha isabetli olacaktır.

Kayıt dışı ekonominin muhtelif alanlarında faaliyette bulunan kimselerden farklı olarak yasa dışı ekonomik faaliyet gösterenler, devlete vergisini vermemek veya devlete daha az vergi vermek amaçlı değildirlirler. Aslında ellerindeki paranın kayıtlı bir şekilde kanuni olan sisteme girmesi için o paranın vergisini vermeye razıdırlar. Çünkü kara parayı elde edenlerin gayesi; yasadışı olarak elde ettikleri ekonomik kazançlarını yasal bir şekilde kazanmış gibi göstererek bu kazançlarını yasal ekonomik sisteme dahil edebilmektir. Fakat kamunun da esas amacı bu faaliyetleri kayıtlı bir duruma getirmek değil, bu faaliyetleri bütünü ile yok etmek veya da en az seviyeye düşürmeye çalışmaktır. Özet olarak, kayıt dışı ekonominin, bu üç şekilden oluştuğunu söyleyebiliriz. Tüm ülkelerde bu bileşenlerin oranları değişiklik gösterdiği gibi herhangi bir ülkede zamanla ekonomik, siyasal, mali ve sosyal yapıdaki farklılıklarına ilişkin olarak da bu bileşenlerin bir dönemden diğer döneme göre de farklılık gösterebileceğini belirtmek gerekir (Tunç, 2015: 17)

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Kayıt dışı ekonomi işleyişi, nedenleri ve sonuçları bakımından son derece kapsamlı ve karmaşık bir olgu olması nedeniyle bütün unsurları kavrayan genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak yapılan tanımlardan hareketle kayıt dışı ekonominin genel özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Meydanal, 2008: 14):

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel özelliklerinden birincisi düzenlemelere aykırı olmasıdır. Devletin düzenlemelerini kabul etmeyen mükelleflerin ekonomik faaliyetleri belgesiz olarak gerçekleştirildiğinden kayıtlara intikal ettirilmemekte, kamu idaresinden gizli olarak yürütülmektedir (Loayza, 1996: 129). Böylece mevzuatla konulan sınırların dışına çıkılmakta bir takım yükümlülüklerden kurtulma imkânı elde edilmektedir. Kayıt dışı sektördeki işveren, iş kanunlarınca belirlenen yasak ve sınırlamalara uymamakta; asgari ücret seviyesinin üstünde ücret ödeme, azami çalışma sürelerine uyma, işçi sağlığı ve işyeri güvenliğini sağlama, belli bir sayıda sakat ve hükümlü istihdam etme gibi yükümlülükleri yerine getirmemekte, sendikaların baskısından kurtulma, daha az vergi ve sigorta primi ödeme imkânına sahip olmaktadır. Kayıt dışında faaliyette

olan işverenler (yatırımcılar), ayrıca tüketici, çevreyi koruma ve ruhsat alımı konularıyla ilgili kanunları da görmezden gelebilmektedirler. Kayıt dışı çalışan işçi, iş ve sigorta mevzuatında düzenlenen ücretli izin, hastalık izni, doğum izni, hastalık, malullük, analık sigortası veya yaşlılık, ölüm, emeklilik sigortaları ile iş göremezlik ödeneği vb. haklardan mahrum kalarak mağdur olmaktadır. Kısaca kayıt dışı çalışan işveren ve işçi bir bakımdan yasalar ve idari düzenlemelerin getirmiş oldukları maliyetleri yok ederken bir bakımdan da yasalarla ihdas edilen haklardan da mahrum kalmaktadır (Kaleli, 2015: 11).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel özelliklerinden ikincisi vergilendirilememesidir. Vergilendirilmesi gerektiği halde vergi idaresine bildirilmeyen bu ekonomik faaliyetler belgesiz oldukları için kamu idaresinin bilgisi dışında gerçekleşmektedir (Acharya, 1985: 6). Kayıt dışı çalışan işveren; işçiden gelir vergisi stopajı yapma sorumluluğundan kurtulma, sosyal sigorta primlerini (işveren ve işçi payı) yatırmama, kıdem tazminatı karşılığı ayırma yükümlülüğünden kurtulma gibi önemli bazı avantajlar elde etmektedir. Kayıt dışı çalışma işverenin cebinden çıkan para ile işçinin cebine giren para arasındaki farkı azaltarak istihdam maliyetini düşürme imkânı sağlar.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel özelliklerinden üçüncüsü ölçülememesidir. Belgesiz, kayıtsız ve devletin bilgisi dışında gerçekleşen gelir yaratıcı bu ekonomik faaliyetler ölçülememekte, bu yüzden resmi GSMH hesapları dışında kalmaktadırlar.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel özelliklerin dördüncüsü de haksız rekabete neden olmasıdır. Kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan müteşebbisler kayıtlı olarak faaliyette bulunanlara karşı, haksız bir üstünlük elde ederler. Kayıt dışı işçi çalıştıran işverenler hem gelir vergisi tevkifatı yapmadıkları hem de sosyal sigorta primlerini yatırmadıkları için, istihdam maliyetlerini asgari seviyede tutma imkânına kavuşmaktadırlar. Aynı şekilde hammaddeyi belgesiz alan üretici, bir taraftan katma değer vergisi ödemekten kurtulurken, diğer taraftan belgesiz, kayıtsız ve vergisiz olan ürünlerini piyasaya daha ucuz olarak sunmak imkânına kavuşmakta, kayıtlı olarak çalışan üreticiye önemli ölçüde rekabet üstünlüğü sağlamaktadır (Altuğ, 1994: 20-21).

1.5. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kişileri kayıt dışına sürükleyen birçok faktörden söz edilebilir. Toplumun ekonomisi, mali ve sosyal sistemindeki dengesizliği kayıt dışı ekonominin oluşmasında ve çok geniş boyutlara gelmesinde rolü olan faktörlerdir. Bundan dolayı kayıt dışının mali, ekonomik, politik, sosyal, psikolojik ve hukuki olarak birçok nedeni bulunmaktadır. Bir bina temelden çürümeye başlamışsa onu tadilata duvarlardan başlamak manasızdır. Onun temeline inip çürüme sebeplerini öğrenmek ve bu konseptte adım atmak daha muvafık olacaktır. Bir problemin asıl sebebi tespit edilmişse o problemle başa çıkmak çok kolay olacaktır. Bu örnekteki gibi kayıt dışı ekonomiye yol açan asıl nedenler bilinirse, kayıt dışı ekonominin önlenmesi için tedbir almak ve bu sorunu çözmek kolaylaşacaktır. Eğer problemin kaynağı bilinmezse, problemin çözümüne yönelik ortaya konulan her bir uğraş olumlu bir netice vermeyecek ve beyhude bir emek sarf edilmiş olacaktır.

Kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenler şunlardır (Özer, 2007: 95):

1. Ekonomik Nedenler
2. Sosyal Nedenler
3. Çalışma Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler
4. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler
5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler
6. Psikolojik Nedenler

1.5.1. Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı her sorun gibi uygun bir ortamda ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışında, ülkede uygulanan vergi oranlarının yüksekliği, kayıt dışı faaliyet gösterenlere yönelik idarelerin gösterdikleri yaptırım ve cezalar önemli bir yer tutmaktadır. Yani vergi oranlarının yüksek olması mükellefin gözünü dışarıya baktırmakta daha düşük vergi oranlarının olduğu veya vergi cenneti olarak tabir olunan ülkeleri daha cazipleştirmektedir. Eğer idare kısmı bu kaçışların önüne geçmekte yetersiz veya geç kalırsa o zaman ciddi oranlarda vergi gelirlerinde azalma meydana gelir.

Netice olarak da bu kayıplardan meydana gelen oranları ülke içerisinde hak ihlali yapmayan mükelleflerin sırtına yüklemesi mükellefte ciddi bir ekonomi sıkıntısı yaşatır. Onun için bir an önce bunların önüne geçip yakalananlara şiddetli bir ceza verilmesi bu tarz kaçışların önünü kesip kayıt dışılığı daraltır. Ayrıca devletin ekonominin çeşitli alanlarında kaynak dağılımında etkinliği sağlamak, gelir dağılımında adaleti sağlamak, iktisadi birimler arasında arz ilişkilerini düzenlemek, ödeme denge sorunlarını çözmeye çalışmak gibi durumlardan ötürü müdahil olması da “kayıt dışı” arttırıcı bir etken olarak görülmektedir (Parin, 2014: 10).

Ekonomik nedenler gelişmiş ülkelerde piyasa başarısızlıkları veya sosyal güvenlik kesintileri gibi, gelişmekte olan ülkelerde ise göç, düşük verimlilik, işsizlik gibi faktörleri öne çıkarmaktadır (İlgın, 1999: 24). Devletin ekonominin birçok alanlarında kaynak dağılımındaki etkinliği meydana getirmek, gelir paylaşımında adaleti sağlamak, iktisadi birimler arasındaki üretim ilişkilerini düzenlemek, ödemeler sorunlarını çözmek ekonomik gelişmeyi ve ekonomideki kararlı durumu devam ettirebilmek için, mal, para ve ücret piyasalarına devamlı müdahaleci olması, kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında önemlilik gösteriyor (Yılmaz, 2004: 35). Bir ekonominin gelişmiş olup olmadığı, ihtiyaç duyulan yatırımların yapılmasıyla ortaya çıkan kalkınma hızı, kayıtlı istihdam olanakları, kamunun ekonomi içerisindeki ağırlığı, yasal düzenlemeler ve sınırlamalar kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Bu konuda yapılan ampirik çalışmalar göstermiştir ki bir ülke hangi ekonomik sistemle yönetilirse yönetilsin her ekonomide az ya da çok kayıt dışı ekonomi var olagelmıştır. Türkiye gibi ekonomik düzenleme, sınırlama ve bürokrasilerin daha yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin daha büyük oranlarda olduğu görülebilmektedir. Bu tarz ülkelerde ekonomik düzenlemeye olan tepki, daha ziyade üreticiler ve müteşebbislerce gösterilmektedir (İlgın, 1999: 24).

Bazı sektörlerde kayıt dışı ekonomiyi izlemek ve tespit etmek oldukça zordur. Bunların başında tarım ve hizmet sektörü gelmektedir. Bu iki sektörde genellikle çok küçük işletmeler kayıt dışı şeklinde bulunmaktadır. İşletmeler ne kadar küçülürse kayıt dışı, işçi çalıştırma o kadar artmaktadır. Diğer yandan gelir dağılımının adil olmaması, düşük gelire sahip olanları kayıt dışı çalışmaya zorlamakta, yüksek gelire sahip olanları da vergi ve mali yükümlülüklerdeki ağırlık nedeniyle çalışmalarını ve gelirlerini saklamaya sevk etmektedir.

Enflasyon bir ekonominin en büyük sorunlarından biridir. Eğer kayıt dışı ekonomi yoğun olarak bir ekonomide bulunuyorsa o ekonominin enflasyon gibi büyük bir problemi var demektir veya bir ekonomide enflasyondan söz ediliyorsa o ekonominin en büyük problemlerinin başında kayıt dışı ekonomi geliyor demektir. Diğer taraftan ekonomik durgunluk ve krize maruz kalınan dönemlerde kayıt dışı kendine uygun bir zemin bulacak, bu gibi dönemlerde işsiz olan kişiler, kayıtlı ekonomide iş imkânı bulamadıklarında kayıt dışı faaliyetlere yönelerek devamlılık gösteren bir kayıt dışılığa neden olacaklardır. Özetle, kayıt dışı ekonomiyi sebep olan ekonomik nedenler şöyle sıralanabilir (Parin, 2014: 10):

- Ülkenin sahip olduğu ekonomik yapı,
- Ekonominin gelişmişlik düzeyi,
- Yeterli kalkınma hızının gerçekleştirilememesi,
- Kayıtlı istihdam imkânlarının oluşturulamaması,
- Kamunun ekonomi içindeki ağırlığı,
- Enflasyon,
- İktisadi kriz ve durgunluk dönemleri,
- Düzenlemelerin ve sınırlamaların yoğun olmasıdır.

1.5.2. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler

Kamu kesimi ifade edildiğinde aklımıza ilk gelen şey kamu hizmetinin tahakkuku ve bu tahakkukların finansmanı gelmektedir. Bununla beraber kamu kısmı istikrar fonksiyonunu da yerine getirmek mecburiyetindedir. Kamu etkisinin darlığı kayıt dışına kapı açar. Ülkemizde çalışan kesimin ödemekte olduğu vergi ve ücretler üzerinden kesintiler yüksektir.

Vergi Direnci ve Vergi Oranlarının Yüksekliği:

Türkiye’de daha çok mali bakımdan karşılaştığımız durum vergi idaresi ve sistem değişikliğinden ziyade, bu var olan düzen içerisinde, mali amacın gerçekleşebilmesi için yapılanlardır (Aktan ve Çoban, 2006: 145). Vergiler, genel olarak toplandıkları için, belirli bir kamu hizmetine karşılık gelmemekte, tüm kamu hizmetlerini karşılamaktadır. Vatandaş ödediği verginin kamu hizmetine sebep olduğunu görüp kayıt dışından uzak durması gerektiği bilinciyle hareket

etmelidir. Yani ödemedikleri veya eksik ödedikleri vergilerden hem kul hakkına girdikleri gibi hem de kanun gereği hesaba çekilmesi gerekliliğini bilip, ödediklerinin de etkin bir şekilde harcanıp harcanmadığının kontrol hakkına sahip olduğunu anlamalıdır. Kamu harcamalarının önemli bir kaynağı olan vergilerin, mükellefler için hem kendi menfaatlerine hem de ülkenin menfaatlerine olduğu noktasında vurgu yapılmalıdır. Aksi takdirde kamu hizmetleri ve harcamaları gereği gibi yapılamayıp büyük bir düzensiz, nahoş durum ortaya çıkmış olur. Doğal olan vatandaşın da yapılan harcamaları düzenli ve gerekli görmesidir. Çünkü bir şeyin ihtiyaç olduğunu görmek onun bir an önce hayat bulmasına sebep olur. Bu durum, vergi kaybının azalmasına ve kayıt dışının daralmasına yol açar (Ilgın, 1999: 24).

Eğer bir vergi siteminde adalet yoksa etkin bir uygulama yoksa ve basit bir şekilde hayata geçirilemiyorsa kayıt dışı ekonomik faaliyetler o derece artma trendinde olacaktır. Eğer toplumu oluşturan fertler, vergi sisteminin adil olmadığını düşünüyorlarsa kendi adaletini kendi sağlamak adına gelirlerini kayıt dışında tutmaya çalışacaklardır. Vergiler bazında alınan, idari kararlar ve yasal düzenlemeler, bu karar ve düzenlemelerden etkilenecek olan kişilerden, görüş alınarak onların katılımıyla hazırlanırsa, uygulamanın başarılı olma trendi yükselecek ve kayıt dışı durum en düşük seviyelere inme eğilimi göstermiş olur.

Ekonomik faaliyette bulunan kişiler dünyanın neresinde olursa olsun, elde ettikleri gelirlerinin önemli bir bölümünü kamu otoritesine vergi olarak ödemek istemezler. Verginin yüzü soğuktur ve her bir insan vergilere karşı doğası iktizasınca bir direnç gösterir. Vergi, insanlar tarafından ödenmesi hoş karşılanmayan, bir mükellefiyettir. Vergi verdiği zaman, kişilerin gelirlerinde ve servetinde bir azalma söz konusu olacaktır. Bu nedenle kişilerin vergi vermekten kaçınmalarını insanın doğasına uygun bir refleks olarak değerlendirmek gerekmektedir. Vergileme yapılırken mükelleflerin görüşünün alınarak bir uzlaşma sağlanması çok önemlidir. Modern hukuk devletlerinde vergi, mükellefle devlet arasında uzlaşma sonucu sağlanmaktadır. Şayet uzlaşma sağlanamazsa mükellef vergi ödeme konusunda direnebilmektedir. Bu halde ki vergi bilinci, vergi ödenmemesi gerektiği yönünde oluşmaktadır (Aydemir, 1995: 41).

Her iki tarafın uzlaşması için en önemlisi vergilerin ödenebilir bir seviyede olması gerçeğidir. Diğer yandan bireyler olarak içinde yaşadığımız ülkenin selameti ve devamlılığı için vergi verilmesinin şart olduğunun bilinci

oluşturulmalıdır. Devlet ise ödenen vergilerin alınış amacına uygun kullanıldığını, şeffaf bir yönetimle bireylere göstermesi gerekir. Bu yapılmazsa bireylerin vergi ödemeye karşı direnç göstermek durumunda kalması kaçınılmaz olacaktır (Parin, 2014: 12).

Mali Örgütlenme Eksikliği ve Denetim Yetersizliği:

Bir önceki bölümde izah edilenlerin yanında, yapılan araştırmalar ülkemizde yeterince vergi ahlak ve bilincinin yerleşmediğini göstermektedir. Bu durumda kayıt dışı ekonomiyi arttırıcı bir faktördür. Diğer yandan kayıt dışı çalışanların tespit edilebilmesi için devrede olan sistemin yetersiz oluşu, yeterli otomasyon ağının kurulamaması, kayıt dışında kalanlara uygulanan cezai yaptırımların caydırıcı olmaması sık sık uygulamaya konan vergi afları, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına ve artmasına neden olan unsurlar arasında yer almaktadır.

Vergi mevzuatının yeterince açık ve anlaşılır olmaması ve sürekli değiştirilmesi nedeniyle zaten karmaşık bir yapı görüntüsü olan Türk Vergi Sistemini daha da karmaşık hale sokmakta ve vergi kaçaklarının artışına yol açmaktadır (Gerçek, 2004: 621). Karışık yapıdaki mevzuatın mükelleflerce takip edilmesinin zorlaşması, bazı kesimlere uygulanan muafiyetler, istisna tutulan vergiler, zorunlu alınan katılım payları, vergi idaresinin durgun ve ağır yapısı, denetlemede yaşanan zorluklar ve denetimin sürekliliğinin sağlanamaması gibi nedenler de kişileri kayıt dışı faaliyette bulunmaya zorlamaktadır. Mükellefleri vergi kaçırmaya iten sebepleri ve vergi kaçırma düzeylerini belirlemede dört unsurdan bahsetmek mümkündür. Bu unsurlar; (Biçer, 2006: 14)

- Bir vergi denetimi geçirme ihtimali,
- Beyan dışı kalan gelir sebebiyle ödenecek vergi cezası,
- Mükelleflerin muhatap oldukları marjinal gelir vergisi oranı,
- Mükellefin risk alma eğilimidir.

Etkin bir vergi denetimi ve kayıt dışı kalmaya yönelik uygulanan vergi cezalarının caydırıcı olması vergi gelirlerini olumlu etkileyecektir. Araştırmalar göstermiştir ki mükelleflere göre vergi kaybının önlenmesinde en önemli faktörün vergi denetiminin etkin ve sürekli olmasıdır.

1.5.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler

İşverenler kayıt dışı işçi çalıştırma eğilimindedirler. Zira kayıt dışı çalıştırdıkları her işçi maliyetleri azaltmaktadır. Çalışanlar ise kayıt dışında kaldıkları sürece kayıtlı olanlara göre daha yüksek ücret almaktadırlar. Çünkü işveren, sigorta ve vergi yükünden kurtardığı miktarın bir kısmını işçiye ücret olarak vermektedir. Kendi nam ve hesabına çalışanlarda kayıt dışında kaldıkları müddetçe kazançlarını arttırmaktadırlar. Çalışma hayatı içerisinde kayıt dışı çalışmanın ortaya çıkmasına neden olan üç etkenden söz edilebilir. Bunlar (Biçer, 2006: 15):

- Ailelere ve bireylere yönelik (bakım, temizlik gibi) kişiselleşmiş hizmetler için son derece farklı bir talebin doğması; bu hizmetlerin işgücü yoğun ve verimlilik artışının düşük olması;
- Çalışma mevzuatının katılığı neticesinde üretim süreçlerinde bazı bölünmelerin yaşanması;
- Yeni istihdam imkânları sağlayan ve hizmet faaliyetlerine yeni alanlar açan bilgisayar kullanımı gibi hafif teknolojinin yayılma etkisi.

Diğer yandan etkin bir sosyal güvenlik sisteminin olmayışı, çalışanların sistemde olmakla elde edecekleri ile sistem dışında kalması durumunda elde edecekleri arasında bir karşılaştırma yaparak kendisi açısından hangisinin daha avantajlı olduğunu tespit ederek tercih yapmaya zorlamaktadır.

1.5.4. Sosyal Nedenler

Sosyal faktörlerde diğer sebeplerle birlikte kayıt dışılığı içinde barındıran etkenlerden biridir. Toplumun kültürel yapısı, ahlak anlayışı, eğitim seviyeleri, sosyal bilinci, sürekli yaşanan göç hareketleri ve komşu ülkelerden gelen sığınmacılar gibi sosyal faktörler kayıt dışılığın artmasına etki etmektedir.

Eğitim Düzeyi:

Eğitim düzeyinin kayıt dışılığı hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Kişinin eğitim seviyesi arttıkça ekonomik faaliyetlerini, kayıt dışında tutma eğiliminde de artış gösterdiği yönünde tespitler yapan, araştırmalara rastlamakta mümkündür. Eğitim düzeyi arttıkça mükellef vergi

yasalarını değerlendirerek boşlukları tespit edebilir ve bu boşluklardan faydalanmak suretiyle gelirini vergi idaresinin dışına çıkarma olanağına da daha fazla sahip olur (Yılmaz, 1992: 31).

Diğer taraftan eğitim seviyesi yüksek olan bireyler sigorta ve sendika hususunda daha bilinçli olacaklarından, kayıtlı çalışmanın avantajlarını tespit edecek, eğitimli tüketiciler de kayıtlı çalışan sektörden aldıkları mal ve hizmetlere karşı getirilen tüketici haklarını daha iyi değerlendirecekleri için eğitim düzeyinin yüksek olması kayıt dışını azaltıcı bir etken olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Vergi bilinci, küçük yaşlarda eğitim ve öğretim sisteminin her aşamalarından başlanarak adeta vergi propagandası yapılmışçasına hayatın her safhasında, verginin ulusal bir görev olduğu aşılırsa o zaman eğitim düzeyi kayda değer olumlu faktör olur (Gökbunar, 1995: 83).

Ahlaki Normlar ve Değişim:

Mükelleflerin devlete ödedikleri vergi miktarlarının devletten aldıkları kamu hizmetine denk gelen miktarlardan yüksek olduğunu düşünmesi, vergi sistemine eleştirel gözle bakmasına neden olacaktır. Verdiği verginin karşılığını devletten hizmet olarak alamayan birey, vergi vermesinin gereksiz olduğunu düşünerek kayıt dışına çıkmanın yollarını arayacaktır. Ekonomik nedenlerden kaynaklanan yaşam şartlarının kötüleşmesi, siyasi istikrarsızlık ve yolsuzlukların artması bireylerin kayıt dışı faaliyetlere yönelmesine neden olacaktır. Bu bağlamda gayri ahlaki para kazanma yolları meşru hale gelebilir ve mükelleflerde de kaynakların israf edildiği duygusu yerleşebilir. Bunlar, 'devlete bağlılık' duygusunu zedeleyecek ve ardından vergi ahlaki zayıflayacaktır (Durusoy, 2003: 53).

Vergi zihniyetinin içeriğinde olan vergi ahlaki ise vergi kaçakçılığı ve vergi cezalarının karşısında takınılan tavidir. Bu tarz oluşumlar karşısında takınılan tavır vergi ahlaki açısından anlamlıdır. Zira vergi ahlaki buna göre şekillenecektir (Turhan 1993: 199). Tahrip kolaydır kaidesinde zor ve karmaşık olarak oluşan vergi ahlaki ve zihniyetini tahrip etmekte kolay olur. Enflasyonist ortamlarda ortaya çıkan belirsizlikler kişileri yatırımdan uzaklaştıracaktır. Bu dönemlerde kişiler mal ve servetinde azalma olacak diye vergi ödemekten kaçacak ve kayıt dışılığa yönelecektir. Kayıt dışı çalışan ve vergi kaçırmayı sıradanlaştıran

kişilere karşı, yasaların yanında, toplumunda tepki koymaması, bu işi sıradan bir faaliyet gibi hoşgörü ile karşılaması ekonomik faaliyette bulunan kişilerin elde ettikleri gelirleri kayıt dışında tutmalarına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Gelir Seviyesi:

Kişilerin gelir seviyesi yükseldikçe kesilen vergi oranı da artacağından gelirlerinin önemli bir kısmını vergi olarak ödemek zorundalar. Bu durum kişileri kayıt dışında kalmaya ve gelir miktarlarını mümkün olduğu oranda az göstermeye itmektedir. Ülkemizde hizmet sektöründe çalışanların ödediği vergi ve diğer kesintilerin çok yüksek olması kayıt dışını arttırmaktadır. Türkiye brüt ücretten yapılan kesintilerin yüksekliği bakımından OECD ülkeleri içinde ilk sırada yer almıştır (Özsoylu, 1996: 85).

Göç ve Kentsel Dönüşüm Süreci:

Kayıt dışı ekonomiye neden olan sosyal etkenlerin en önemlilerinden biri de hızlı nüfus artışı ve köyden kente göçtür. Nüfus artışı ve göç nedeniyle oluşan işsizlik, kayıtlı olup olmadığına bakılmaksızın insanları iş bulmaya yöneltmiş, bu durum işçileri daha az ücretle ve sosyal güvenceden yoksun olarak çalışmaya, işverenleri ise maliyetleri düşürmek için kayıt dışı işçi çalıştırmaya razı olur hale getirmiştir. Diğer yandan hızlı nüfus artışı ve göç nedeniyle çarpık kentleşme ortaya çıkmış, bu durum vasıfsız işgücünün çalışma hayatına girmesine yol açarak kayıt dışı istihdama zemin hazırlamıştır. Genç nüfus sonucunda oluşan barınma, eğitim, sağlık ve istihdam gibi sorunlar ülkenin kaynak miktarını da arttırmaktadır (DPT, 2001: 3).

İşsizlik oranının yüksek olduğu dönemlerde gerekli olan ihtiyaçları karşılamak için aktarılan miktar daha da artmaktadır. İstihdam alanların darlığı, hızla artan nüfusu karşılayamamış ve bu doğrultuda meydana gelen kırsal kesimden kentlere hızlı bir göç dalgası yaşanmış ve bunun sonucunda çarpık kentleşme ortaya çıkmıştır. Tarımla uğraşan kesimlerde yaşanan ekonomik kriz, bu kesimlerde işsizliğin artmasına ve insanların şehirlere göç etmesine neden olmuştur. Şehirlere göç eden insanlar adaptasyon sıkıntısının yanında yeterince işten anlamamaları kayıt dışı ekonomik faaliyetler içinde çalıştırılmalarına neden olmuştur.

1.5.5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler

Günümüzde teknoloji baş döndürücü bir hızla gelişmekte ve yeni buluşlara kapı aralamaktadır. Hızla gelişen teknoloji kayıt dışı faaliyetler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Gelişen teknolojiler el emeğiyle geçinen iş gücünü açığa çıkarmaktadır. Önceden insan eliyle yapılan işlerin teknolojinin gelişmesiyle birlikte makinalarla yapılmaya başlanması bu sektörde çalışanları açığa çıkardığından, gelişen teknoloji sayesinde sermaye mallarının fiyatı ucuzlamakta, ucuzlayan bu mallarının kullanılmasıyla kayıt dışı üretim kolaylaşmaktadır. Böylece, ucuz maliyet dolayısıyla kalitesi yüksek tutulan bu ürünlere yönelik talep gittikçe artmakta dolayısıyla bu durum kayıt dışılığı daha da arttırmaktadır (Parin, 2014: 17).

1.5.6. Psikolojik Nedenler

Kayıt dışı istihdama neden olan etkenlerden bazıları psikolojiktir. Ülkede kayıtlı çalışma sahalarının sınırlı olması ve iş olanaklarının bulunmaması bireyleri yasadışı ya da kayıt dışı faaliyetlere itebilir. Toplumu oluşturan fertlerin, başkalarını kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunduğunu görmeleri, bu faaliyet içerisinde olanların herhangi bir denetime tabi tutulmamaları ve elde edilen faydanın büyük olması da yükümlüleri kayıt dışı faaliyetlerde bulunmada cesaretlendirmektedir. Fertlerin bazılarının vergi yasalarına uyması, başkalarının da vergi yasalarına uyulduğunu görmesi kayıtlı ekonomiye teşvik olacaktır. Kayıt dışı istihdamla ilgili söylentilerin, kayıt dışı ekonomiyle ilgili tahminlerin abartılarak kamuoyuna duyurulması da kayıt dışı ekonomiye sevk eden unsur olarak değerlendirilebilir (İlgin, 1999: 33).

2. KAYIT DIŞI EKONOMİ MAKRO-EKONOMİK DEĞİŞKENLER İLİŐKİŐİ

Ekonomiyi tam bir bütünlük işleyişi ile ele alan bölüme makroekonomi denir. Kurucusu John Maynard Keynes 1930'da Toplam Talep Kavramını gündeme getirerek, işsizlik ve toplam üretim konularını efektif talep ile açıklamıŐtır. Belirli bir dönemde ulusal değerin hangi düzeyde belirleneceği, çalışmak isteyen herkesin iş bulup bulamayacağı, toplam tüketim, yatırım, üretim, gelir dağılımı, işsizlik, enflasyon, kamu açıkları, istihdam ve ekonomik büyümeler diğer makroekonomik değişkenleri oluşturur.

2.1. Büyüme İlişkisi

Kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasındaki iliŐkinin negatif göstergelerinin olduğu tezler olsa da genel görüş pozitif etkisinin olduğu yönündedir. Çünkü kayıt dışındaki gelirlerin yarısından daha fazlasının kayıtlı sektörde harcanması ekonominin faal şekilde devamına ve doğrudan olmasa da vergilerin artışına katkı sağlamaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003: 18-19). Kayıt dışı ekonominin resmi ekonomideki faaliyetlerini kısması kayıtlı ekonomide firmalar arasında rekabetin artmasına sebep olur. Ayrıca elde edilen kayıt dışı gelirlerinin büyük bir kısmının ekonomide harcanması pozitif bir değer göstergesidir (Schneider ve Enste, 2000: 87-88).

Kayıt dışı istihdamda para ödemelerinden vergi alınmaması, işçilik maliyetini düşürür ve emek talebini yani istihdamı artırır. Artan istihdam sonucu çalışanların gelirlerindeki yükseliş piyasada tüketimi ve yatırım mallarına olan talebi artırır. Dolayısıyla gelir belirleyen deđiŐkenlerde meydana gelen değişimin milli gelirden oluşturacağı katkıyı ölçmek için kullanılan çarpan etkisinin mekanizması yoluyla da GSMH yani milli gelir seviyesi yükselmiŐ olur. Bu durum kayıt dışı ekonomi ile GSMH arasındaki pozitif ilişkiyi gösterir (Uzunoğlu, 2006: 146-147).

Kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Şöyle ki: Gelişmiş ülkelerde girişimciler ile halk, vergi ve düzenlemelerin ağır yükü altında olduklarından, kayıt dışı ekonomide oluşturulan ilave katma değer ve elde edilen ek gelirin, resmi ekonomide harcanması ile kayıtlı ekonomide bir hareketlenme ortaya çıkaracak ve büyüme oranı artacaktır. Diğer taraftan

gelişmekte olan ülkelerde ise kayıt dışının büyümesi, vergi matrahını aşındırarak alt yapı ve asli kamu hizmetlerinin üretimini azaltacaktır. Bunun sonucunda büyüme oranı düşecektir. Kayıt dışılığın artması sonucu kamu gelirlerinde oluşan azalma kamu mallarının miktarı ve kamu mallarının kalitesinin düşmesi anlamına gelmektedir. Bundan dolayı kaynak arayan devletin bir sonraki dönemde kaydı ve kontrolü altında bulunan ekonomideki vergi oranlarını arttırmaya yönelmesiyle oluşan bu kısır politika ekonominin kayıt dışılığını arttıracaktır. Yapılan bir ekonometri regresyon analizinde sanayileşmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü GSYH'nin %1'i kadar artış gösterdiğinde resmi büyüme oranı %7,7 artış gösterirken, gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomideki %1'lik artış, resmi büyüme oranında %4,9'luk bir azalmaya yol açmaktadır. Bu durumda G.O.Ü, kayıt dışının büyümesi vergi matrahını azaltarak, esas olan kamusal hizmet üretimini düşürtecek ve sonuç olarak büyüme oranı da düşecektir. 21 OECD ülkesi içinde aynı regresyon tekrarlandığında kayıt dışının, büyüme üzerinde de pozitif bir etkisi söz konusu olabilir (Scheineder and Enste, 2000: 88-89).

Neoliberal yaklaşım, kar peşinde koşan firmaların ve fayda maksimizasyonu peşinde koşan rasyonel bireylerin, kaynakları, devlet tarafından kullanıldıkları duruma göre daha verimli bir şekilde yerinde ve zamanında harcayacakları görüşünden hareketle kayıt dışı ekonomideki kişi veya kurumlar kaçırdıkları vergileri verimli bir şekilde muayyen bir vakitte eğer yatırım ve üretime yönelik istimal ederlerse istihdam artar. İstihdam imkânı olan toplumda ise sosyal ve ekonomik sıkıntı hafiflemiş olur. Aynı zamanda da küçük firmaların kayıt dışından ekonomik olarak güçlenmesi neticesinde, sarfiyat kayıtlı ekonomiye olacağı için katkı sağlayacaktır (Mavral, 2003: 252). Kayıt dışı ekonominin pozitif bir durumu da krizleri ve sosyal gerilimleri tahfif etmesidir. Resmi istatistikler makroekonomi üzerinde ekonomik bir kriz gösterirken, bazen ekonomi böyle bir durumu yaşamayabiliyor. Piyasalara bu durumda akan para istikrar getirip, sosyal ve ekonomik gerilimleri tahfif eder veya önler mahiyettedir. Yine kayıt dışından, dolaylı vergilerin iktisadi değişik şekillerde ödenmesiyle KİT malları alınarak kamu maliyesine katkı sağlamaktadır. Mali yükümlülükler bakımından resmi kayıtlı ekonomideki firmalara göre kayıt dışı çalışan firmalar yüksek olmayan piyasa fiyatlarının altında mal satarak, satın alma gücünü arttırıp sosyal ve ekonomik refahın iyileşmesine sebep olur. Kayıt dışı ekonominin sayılan faydalarının yanında literatürde zararlarının daha çok olduğu kabul edilmektedir. Bu zararlar, kayıtlı işletmelerin rekabet etme avantajını azaltma, devletin vergi

kaybı, çalışanların düşük fiyatlarla çalışması gibi farklı şekillerde ortaya çıkabilir (Dam ve Yıldız, 2016: 1190).

Kayıt dışı ekonomiden kaynaklanan verilerin gerçeği yansıtmaması yapılacak analizlerinde sağlıklı bilgileri veremeyeceği anlamına gelir. Analizler sonucu, başta elde edilen milli gelir olmak üzere birçok makroekonomik değişken de sapmalı çıkacaktır. Bu yanlış hesaplamalar sonucunda, bir ülkedeki bütçe, kamu gelirleri, vergiler ve ödemeler dengesi gerçek boyutlarından farklı çıkar, dış ticaret ve döviz hareketleri tam olarak izlenemez. Bu bağlamda ülke doğal olarak anlamlı ve isabetli para ve maliye politikaları geliştirilemez (Önder, 2001: 247).

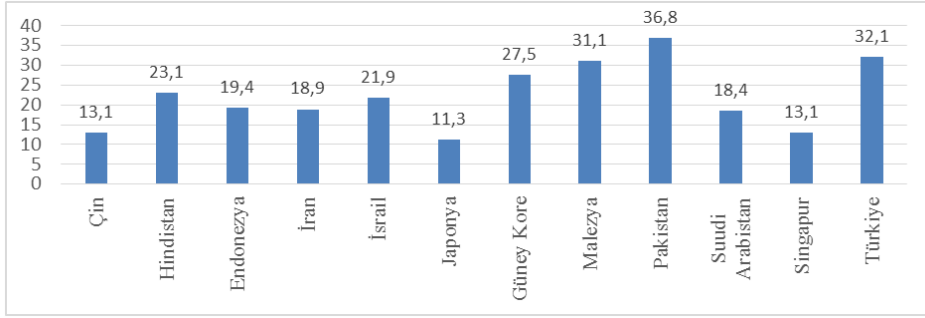
Kayıt dışı ekonominin bir diğer etkisi bütçe gelirlerinin azalmasına neden olmasıdır. Bütçe gelirlerinin yetersizliği nedeniyle devlet borçlarının artması kayıt dışı ekonominin olumsuz bir etkisinden kaynaklanmaktadır. Devletin artan borçları nedeniyle hazine kısa vadede yüksek faizle borçlanmak zorunda kalır. Böylece devlet, piyasalardaki fonları en az riskli ve yüksek karlı olan spekülasyon yatırımlarına yönelir. Bankalar topladıkları mevduatları, reel üretime yönelen yatırımcılara aktaramazlar. Sonuç olarak reel üretime verilen kredilerin azalması ekonomik büyümeyi negatif etkiler (Bağırzade, 2012: 203).

Milli gelir hesaplanırken gelir, harcama ve üretim yöntemleri ile üç farklı şekilde hesaplanabilmektedir. Bu hesaplamalar sonucunda GSMH rakamlarının aynı çıkması gerekmektedir. Ancak bu rakamların farklı çıkmasının nedeni kayıt dışı ekonomi olarak belirtilmektedir. Bu yaklaşıma göre, gelir yöntemi ile harcama yöntemi arasında bulunan fark (GSYH üç farklı yöntemle hesaplanırken sonuçların aynı olması gerekmektedir) kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü vermektedir (Schneider, 2002: 3; Sarılı, 2002: 36).

Literatürde kayıt dışı ekonominin ekonomik büyümeyi olumlu ya da olumsuz yönde etkilediğine dair tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar kayıt dışı ekonominin büyüme üzerine pozitif bir etkisinin olduğunu savunurken bazıları negatif bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Akalın ve Kesikoğlu (2007), 1975-2005 dönemi yıllık verileriyle Türkiye için kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Fiege'nin basit ve geliştirilmiş parasal oran yöntemiyle kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmiştir. Elde edilen verilerle ekonomi ile büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Türkiye'de kayıt

dışı ekonominin büyüklüğü basit oran yöntemine göre %7 ile %46 arasında, geliştirilmiş oran yöntemine göre ise %17 ile %139 arasında olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik ilişkisi bulgularına göre kayıt dışı ekonomiden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Son 30 yılda birçok gelişmekte olan ülkede ve geçiş ekonomilerde kayıt dışı ekonominin boyutlarının kayıt altına alınmaya çalışılmasına rağmen hala önemli boyutlarda olduğu kabul edilmektedir. Schneider ve Klinglmaier'e (2004: 2) göre 2000'li yıllarda kayıt dışı ekonominin GSYH'ye oranı gelişmekte olan ülkelerde %41, geçiş ekonomilerindeki ülkelerde %38, OECD ülkelerinde ise %18'dir. Gelişmiş ekonomiler olan 27 AB ülkesinde kayıt dışı ekonominin GSYH'ye oranı %18,4 iken, Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni Zelanda ve ABD'de bu oran %8.6'dır (Schneider, 2013: 25).

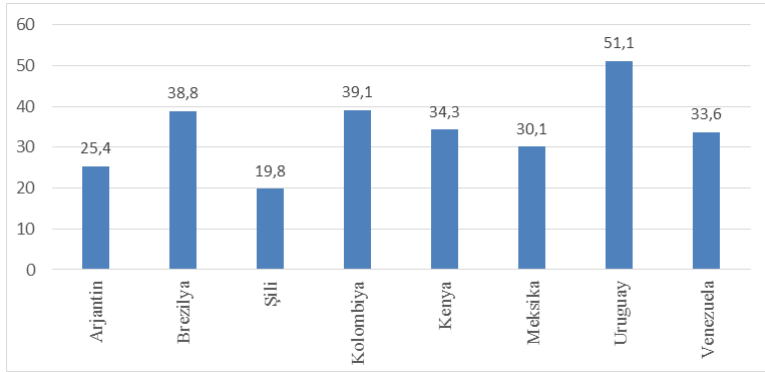
Çizelge 2.1. Asya Ülkelerinde Kayıt dışı Ekonominin GSYH'ye Oranı (1999/2000)

Kaynak: Verileri Schneider'in (2002) çalışmasından alınmış olup yazar tarafından derlenmiştir.

Genel olarak gelişmiş ülkelerin kayıt dışının GSYH'ye oranı düşük, bununla beraber gelişmekte olan ülkelerde ise bu oranın yüksek olduğu görülmektedir. Ancak Çizelge 2.1'de görüldüğü gibi gelişmekte olan Çin'in kayıt dışı oranının az olması teknolojiye verdiği önem ve komünizmle yönetilen bir ülke olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

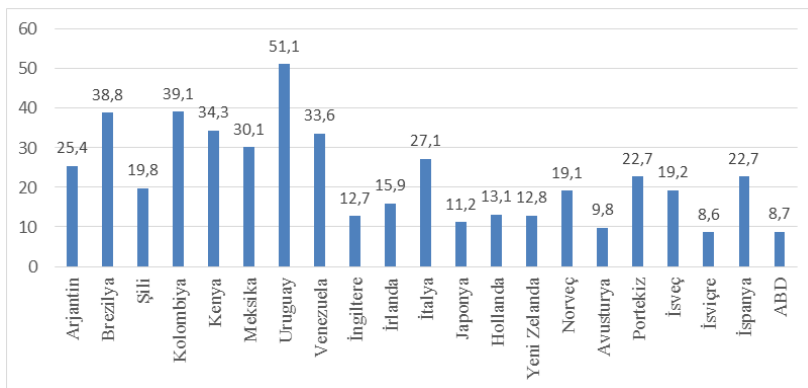
Çizelge 2.2. Güney Amerika Ülkelerinde Kayıt dışı Ekonominin GSYH'ye Oranı (1999/2000)

Kaynak: Verileri Schnider'in (2002) çalışmasından alınmış olup yazar tarafından derlenmiştir.

Çizelge 2.2'de gösterilen gelişmekte olan Güney Amerika ülkelerinde, genelde kayıt dışı ekonomi oranının yüksek olduğu görülmektedir. Yüksek vergi oranları, sosyal güvenlik katkı fazlalığı ve mevzuat karmaşıklığı kayıt dışı ekonomiye sebeplerdir. Kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu bu gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik problemlerinin, ekonomik istikrarı etkilediği ve birey ile işletmelerin hayatlarını devam ettirebilmesi için kayıt dışına başvurdukları görülmektedir.

Çizelge 2.3. OECD Ülkelerinde Kayıt dışı Ekonominin GSYH'ye Oranı (1999/2000)

Kaynak: Verileri Schnider'in (2002) çalışmasından alınmış olup yazar tarafından derlenmiştir.

Çizelge 2.3' de görüldüğü üzere OECD ülkelerindeki ABD, Japonya ve İsviçre gibi gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin GSYH ya oranının çok az olduğu, ama gelişmekte olan Uruguay, Kolombiya ve Brezilya gibi ülkelerin kayıt dışı ekonomisinin GSYH'ye oranının ise yüksek olduğu bariz bir şekilde görülmektedir.

2.2. İstihdam İlişkisi

Küreselleşmeyle birlikte ekonomide yaşanan dönüşümler sonucu sanayileşen toplumlar, köyden kentlere doğru göçlere sebep olmuştur. Bu durum, kentlerde yüksek işsizlik oranlarını beraberinde getirmiştir. İşsiz kalan bireyler kayıt dışı ekonomilerde çalışmak zorunda kalabilmektedir. İşletmeler açısından kayıt dışı olan bu istihdam maliyet avantajına dönüşmektedir. Sosyal bilimciler nüfusun sivil işgücü arzının ve istihdamın zamanla değişmesine bakarak kayıt dışı hakkında öngörülerde bulunmaktadır. Bu yönüme göre, istihdam ile işgücü arzındaki artış hızının aynı olması beklenmektedir. Eğer istihdam oranı, işgücü oranından daha yavaşsa, ya işsizlik artıyor ya da kayıt dışı istihdam artıyordur (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003: 29).

Bir ülkenin istihdam edilmiş nüfusunun resmi istihdam göstergelerine yansıtılmayan kısmı geniş anlamda kayıt dışı istihdamı vermektedir. Yasalarda belirtilen ilgili mevzuata göre bildirilmesi zorunlu olduğu halde reel olarak bildirilmeyen istihdam ise dar anlamda kayıt dışı istihdam olarak adlandırılmaktadır (Bağırzade, 2012: 214).

Mal ve işgücü piyasalarında kayıt dışı ekonominin istatistiklerini doğrulamak oldukça zordur. Çünkü bu piyasalarda yapılan tüm faaliyetler belirlenememektedir. Bu yüzden araştırmacılar kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için birtakım yöntemler ve analizler kullanmaktadır (Schneider, 2002: 2). Gelişmiş ülkelerde olan işsizlik ve eksik istihdam ekonomik büyümeyle azalırken gelişmekte olan ülkelerde ise işsizlik ve eksik istihdam ekonomik büyümeyle birlikte artmaktadır (Chen, 2012: 2).

2.3. Enflasyon İlişkisi

Enflasyonun etkisiyle gelirleri eriyen bireyler bu etkiden kaçınmak için kayıt dışılığa yönelebilmektedir. Üreticilerin gelirleri enflasyon nedeniyle reel anlamda artmasa bile nominal olarak arttığı için artan oranlı gelir vergisine neden

olur. Yani bireyler bir anlamda enflasyon vergisi ödemektedir. Bu kapsamda mükellefler fazla vergiden kaçınmak için bazı işlemlerini kayıt dışına alabilmektedir (Önder, 2012: 13-14).

Yüksek enflasyon görülen ülkelerde kredi maliyeti ve finansman gereksinimi yüksek olduğundan işletme veya kişiler zorunlu olarak tefecilerden borçlanmaktadır. Bu durum maddi ve manevi etki yapmaktadır. Kayıt dışı finans sektörünün güçlü olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi oranının yüksek olduğu ve birçok yatırımın kayıt dışına çıkmasına neden olduğu gözlemlenmiştir (Aydemir, 1995: 55).

2.4. Kaynak ve Verimlilik İlişkisi

Kayıt dışı ekonominin makro dengeleri bozmasıyla toplumun ekonomik ve sosyal yükü artar. Kayıt dışıyla vergi gelirleri üzerinde meydana gelen kayıp, kayıtlı mükelleflerin vergi yükünü arttıracak, para basılarak veya borçlanılarak kayıp karşılanamaya çalışılacak. Bu durum vergi adaletine olumsuz etki yaparak toplumsal barışa zede bırakır. Faizler yükselir, yatırım azalır dolayısıyla istihdam daralır, enflasyon artar (Hatipoğlu, 1997: 627).

Vergi gelirlerinin azalmasıyla artan kamu harcamalarının finanse edilmesi amacıyla devlet, borçlanmaya gidecek veya emisyon yoluna başvuracaktır. Kayıt dışı ekonomi resmi istatistik verilerini saptırabilir. Bu durum vatandaş ile politika belirleyicilerinin ekonomi istatistiği ile ilgili yanlış yönlendirmelerine nedendir. Bu bağlamda bir gelişme kaynak dağılımı ve gelir bölüşümü üzerinde doğuracağı sonuçlar için makroekonomik istikrar politikası ve vergi politikası açısından önem arz etmektedir (Feige, 1989: 15).

Maliye politikalarının uygulamalarında en önemli sorun ekonominin içinde bulunduğu konjoktürel durumu doğru bir şekilde tespit edip en kısa sürede gerekli politikaların uygulanmasıdır. Makro büyüklüklere ilişkin rakamların kayıt dışı ekonomiden dolayı gerçeği yansıtmaması, ekonominin içinde bulunduğu konjoktürel durumu doğru bir şekilde tespitine olanak tanımayacak ve dolayısıyla yanlış politikaların uygulanmasına yol açacaktır (Savaşan, 2004: 53). Kayıt dışı ekonomi mikro açıdan mükellefler arasındaki rekabet eşitliğini bozmaktadır. Vergi kaçırıcılar bu fonları işletme içinde tutarak diğer resmi mükelleflere göre avantaj elde etmektedirler. Vergi olarak ödemedikleri bu fonları faizsiz kredi olarak

kullanabilmektedirler. Böyle davranarak vergi ahlakında bozulmaya yol açarlar. Resmi mükellefler vergi kaçırana göre rekabet gücünü çekebilirler. Bu durumdan kurtulmak için de onlar da vergi kaçırma yoluna eğilim gösterirler (Kıldış, 2000: 208).

Vergi kaçakçılığı vergi ahlakının yozlaşması anlamına gelmekle beraber rekabet gücünü kaybeden şirketlerinde piyasadan çekilmesi demektir. Böyle bir durumda piyasa, vergi kaçakçılarının eline geçmiş demektir. Vergi kaçırmaı kar gören bu zihniyetin üretim faktörlerini bu şekilde kanalize yapmak istemesi kaynak dağılımındaki etkinliği bozabilmektedir (Aslan, 1996: 129). Böylece sağlıklı ve dengeli bir büyüme zorlaşmaktadır (Mavral, 2003: 250).

KOBİ'lerde kayıt dışı için daha uygun bir ortam vardır. Bu tür işletmeler gelir ve giderlerini mal ve nakit durumlarını birtakım belgelere ihtiyaç gibi yönlendirebilmekte her şeyi denetimi kontrolü altında tutabilmektedir. Dış finansman imkânlarından çok yararlanamayan bu işletmeler kendi varlıklarını kendi finansman kaynaklarını oluşturmak için kayıt dışına yönelmektedirler (Aydemir 1995: 43).

2.5. Emek Piyasası İlişkisi

Bütçe açıklarının söz konusu olduğu dönemde hep kayıt dışı ekonomi var olmuştur. Çalışma sürecindeki inelastiklik ve sendika gücünün kendini ciddi manada hissettirmesi kayıt dışında etkin rol oynamaktadır. Yasal mevzuatların işçileri işten çıkarmadaki zorlukları, tazminat fiyatlarındaki tavan rakamlar, sigorta primlerinin oran yükseklikleri, yerli ve yabancı kaçak işçi çalışmalarına kapı açmıştır (Aktan, 2006: 201).

Enformel istihdamın nedenleri arasında gösterilen ücret üzerindeki ağır vergi yükü yatırıma olumsuz etki yapmaktadır. Eğitimdeki bütçe pay azlığından ötürü kalifiye eleman yetişememesiyle kaçak işçilerin çalıştırılması, gelir dağılımındaki bozulma, enformel sektörde üretilen mal ve hizmetlere olan talebin artmasına sebep olmuştur. Kayıt dışı istihdamı azaltıcı cezai yasal yaptırımların yetersizliği de enformel istihdamı tetikler niteliktedir (Mavral, 2003: 318; Lordoğlu, 2006: 50-51).

Kayıt dışı ekonomi, kayıt dışı istihdamı da belirli ölçülerle beraberinde getirmektedir. Kayıt dışı istihdam üç şekilde karşımıza çıkmıştır (Schneider ve Klinglmain, 2004: 13):

Birincisi: Düşük gelirli kişilerin ek gelir niteliğinde ikinci bir işte çalışmaları

İkincisi: İstihdam şeklini tamamen kayıt dışı sektörde görenler yani resmi kayıt altına girmeyenler veya giremeyenler

Üçüncüsü: Herhangi bir ülkede çalışma izni olmayan yabancıların enformel sektörde istihdamları.

Global rekabetin baskısıyla yoğun bir teknoloji ile ihracata yönelik mal üretenlerin fiyat avantajıyla, talebi artırmak istemeleri, iş gücü maliyetlerinde tasarrufa gitmek istemeleri, kayıt dışı istihdamı artırmaktadır. Kayıt dışı istihdamın içinde işveren olarak faaliyet gösterenler, resmi kayıtlı çalışanlara göre rekabet üstünlüğü elde etmektedirler. Yanında bulunanları ya tamamen veya kısmen sigorta priminde gün sayısını düşük göstermekle bu üstünlüğü elde etmektedirler (Kılıçdaroğlu, 2000: 7-8).

İşverenler sermaye birikiminde ve kapitalist gelişmede sendikalaşmayı olumsuz bir olgu görmüştür. Yöneticilerin sosyal ve siyaset alanında yapmış oldukları bazı düzenlemeler, işletme sahiplerini kayıt dışında faaliyet göstermelerine yönlendirmiştir. Bir de bu duruma firmaların rekabet gücünü arttırmak için işgücü maliyetlerini düşürmek noktasında kayıt dışına sürüklenmeleri eklenmektedir. Sendikalaşmanın ücretleri aşağı doğru inelastik kılması firmaları zor durumda bırakıp kayıt dışına yönlendirmiştir. Ayrıca 1970'li yıllardaki kriz döneminde insanların zor durumda kalmasıyla şartlar her ne olursa olsun insanları iş tekliflerini kabul etmeye zorlamıştır. Bu şartlarda kayıt dışına ortam hazırlamıştır (Özgüler, 1997: 619-620).

Ülkemizde enformel istihdamda olanların belli bir kesimi, kendi irade ve istekleriyle bu yolu seçmişken (yabancı kaçak işçiler, çocuk işçiler, kayıt dışı çalışan emekliler, yetim aylığı alarak kayıt dışı çalışanlar, işsizlik ödeneği alıp kayıt dışı çalışanlar vb.) diğer belli bir kesim ise işverenler tarafından kendi iradesi haricinde kısmen ya da tamamen kayıt dışı çalıştırılmalarıyla bu yola girmişlerdir. Enformel istihdamda bir kısım, resmi kurum ve kuruluşların tamamen bilgisi

haricinde kalmaktadırlar. İstihdam edilenlerin ücretleri vergi dairelerine veya sosyal güvenlik kurumlarına eksik bildirilmektedir. Çalışma günleri SGK'ya eksik bildirilerek vergisel açıdan olmasa da SGK'yı prim olarak kayba uğratmaktadır. Yasal düzenlemeler dâhilinde olan iş kanunu çerçevesinde işverenlere tanınan bir aylık deneme süresi gereğince kayıt dışı çalıştırma ve daha çok inşaat sektöründe görülen SGK'ya bildirilmelerine rağmen ilgili vergi dairelerine bildirilmeyen ücretlilerin durumu da Türkiye'de kayıt dışı istihdam niteliğindedir (Yereli ve Karadeniz, 2004: 180-194).

Emeğin kayıtlı ekonomideki toplam maliyeti ile vergi sonrası kazanç arasındaki farkı büyüdükçe kişilerin enformel istihdamda olma olasılıkları artmaktadır. Vergi yükü ve SGK sisteminin bu farkı oluşturmaları kayıt dışı ekonominin artışıdır. Vergiler, emek arzı ve boş zaman tercihinin bunlarla beraber kayıt dışı ekonomideki emek arzını etkilemektedir. Vergi dolayısıyla, tercihlerde meydana gelen bu sapma iktisatçıların temel endişesi olmuştur. Ülkemizde istihdam olan bir işçinin işverene maliyeti ile işçinin eline geçen net ücret arasındaki fark, ücret vergileri ve sosyal güvenlik paylarından dolayı yüksek olduğu için formel ekonomideki emek arz ve talebiyle ilgili kayıt dışı ekonomik faaliyeti teşvik etmektedir (Durmuş, 2006: 152).

Ücretler üzerinden alınan gelir vergisinin oran yüksekliği, sosyal güvenlik primlerinin ve ek mali yüklerin fazlalığı da kayıt dışı istihdamı artırmaktadır (Mavral, 2001: 27). İşsizlik sigortası, devlet yardımları gibi transfer ödemelerden yararlanabilmek genellikle gelir düzeyinin düşük olmasına bağlılığından ötürü, kişilerin de durumlarını böyle göstermek istemeleri kayıt dışı istihdamı artırıcı bir faktörlerdir.

2.6. Ücret İlişkisi

Ücret İş Kanununa göre; bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve nakden ödenen meblağı kapsar (Md.26/1). Ülkemizde 1963 yılında toplu iş sözleşmesine geçildiğinden beri ücret sistemi ekonominin kurallarına uyum sağlamadan gelişmiş ülkenin orta ve uzun vadede ekonomik ve sosyal temel hedefleri göz ardı edilmiş ve bir ücret politikası oluşturulamamıştır. Gerek ücretin belirlenmesi gerek maliyet unsuru olarak ücret uygulanmakta olan piyasa ekonomisiyle çelişmektedir (DPT, 1994: 138-139).

Ekonomik nedenlerden ötürü belli bir saatin altında çalışıp daha fazla çalışmaya müsait olan ve istihdam olmaya ihtiyaç hissedenlerle, eksik istihdam nedeniyle iş arayan kişiler de kayıt dışı istihdam edilenler arasında yer alıyor. Ülkemizde ücretler verimli bir iş gücüne veya piyasa şartlarına göre değil daha çok siyasi ve keyfi bir şekilde belirginleşmektedir. Türkiye’de işgücü piyasası devletçi yapımıza göre gerçek anlamda bir piyasa değildir. Hazine tarafından kısmen, vergiler, borçlanma ve enflasyon üçlüsü ile sübvansede (para yardımı-destek) edilmektedir. Bu durumda da ücret, ekonomik yani verimliliğe göre değil siyasal ücret olarak; istihdam da rekabete göre değil siyasal iradeye göre tayin edilmiş olmaktadır (Akalın, 1994: 24).

Bu siyasal iradeye göre istihdama örnek olarak Cumhurbaşkanımızın 15 Temmuz sonrası ilan ettiği “milli seferberlik ilanı” verilebilir. Bu konseptte ÇSGB tarafından İŞKUR binalarının haricinde personellerin, iş arayışı içinde olan vatandaşları kayıt altına alma çabaları, insanların yoğun olarak kullandığı iş yerleri veya caddelerde bulunarak stant açıp iş ve meslek danışmanlığı vesilesiyle uygun işlere yönlendirmeleri, ayrıca mesleki eğitim kursları, iş girişimcilik eğitim programları isteyenlere yardımcı olunması, 2017’nin başından 20 Mart’a kadar var olan istihdama ilaveten 357 bin 594 kişinin çalışma imkanı bulması (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). TÜİK verilerine göre istihdam oranının %48 olup bir önceki yılın haziran dönemine göre 1 milyon 52 bin kişi artıp 28 milyon 703 bin olarak gerçekleşmesi gösterilebilir (TÜİK, 2017).

Piyasa ücretlerinin emeğin rekabet koşullarında oluşan marjinal verimliliğe göre belirlenmesini engelleyen üç kurumu Akalın şöyle izah etmektedir (Akalın, 1994: 24):

Birincisi; bir işveren olarak devlet toplu pazarlık ve toplu sözleşme sisteminin işletildiği sendikalı işçilerin bulunduğu kesimde monopson (çok satıcı tek alıcı olan piyasa, satıcı çok olduğundan tek başlarına belirleyemezler) durumda yani ücret belirleyici güçtedir.

İkincisi; yasal bir iş gücü tekeli olan sendikaların, devlete ve dolayısıyla özel sektöre fiilen ücret düzeyini empoze edebilmeleridir.

Üçüncüsü; devlet ve sendikalar arasında sıkışan işverenlerin de işgücü piyasasındaki paylarının küçük olması ve sürekli enflasyon koşulları altında

maliyet artı, kâr fiyatlandırmasıyla ücret artışlarını tüketiciye yansıtabilme olanaklarının bulunması nedeniyle, sendikalar ile tüketicilerin sırtından anlaşabilmeleridir.

Ülkemizde ücretin rekabet koşulları ve piyasa gerçeklerinin dışında oluşmasında kilit rolü devletçi yapı onarmakta, sendikalar ise popülist (halkçı) politikaların yardımı ile ücret düzeyini empoze etmektedir. Fiili ücret tanımı ise çıplak ve giydirilmiş ücret gibi kavramlarla isimlendirilmektedir. Çıplak ücret; çalışana ödenen tutar, giydirilmiş ücret ise; işçiye sağlanmış para veya kanundan meydana gelen menfaatler topluluğudur. Giydirilmiş ücrete ilaveten, işverenin işçi adına yaptığı tüm yasal ödemeler ve giderler de iş gücü maliyetini oluşturur (Yüksel, 1994: 17).

Türkiye’de ücret işveren açısından işgücü maliyeti, çalışan açısından ise çıplak ücret olarak algılanmaktadır. İşveren ödediği miktarı çalışan ise elde ettiği mevcudu düşünmek zorundadır. İşgücü piyasasını sıkıntıya sokan durum da zaten işgücü maliyeti ve çıplak ücret arasındaki farktır. Çalışılma olmadan ödenen izin ve tatil ücretleri, ikramiye, prim, yemek, yakacak, ulaştırma, aile, çocuk, tahsil gibi işçiye doğrudan ulaşan sosyal ödemeler, SSK primi işveren payı, zorunlu tasarruf fonu işveren payı vb. diğer işçilik masraflarını, işgücü maliyetini ciddi bir düzeyde yan ödemeler adı altında etkilemiştir (TİSK, 19925).

Uygulanan ücret politikalarında önemli bir olumsuzluk brüt ücret, net ücret farkından kaynaklanmaktadır. Bu durum asgari ücret içinde geçerlidir. 2017 yılında asgari ücrete %8 zamla 104TL zam geldi. Bu oranların ardından asgari ücret 1404 TL brüt asgari ücret ise 1777 Lira 50 kuruş oldu. Türkiye’de enformel sektör faaliyetlerinin temelinde işgücü piyasasındaki aksaklıklar yatmaktadır. İşgücü maliyeti ile çıplak ücret arasındaki fark enformel ekonomi ve istihdamı oluşturmuş, ücretler bordro dışına itilmiştir. Bu durumda ödemelerin yapılması için naylon fatura ya da naylon gider belgesi oluşturularak kayıt dışı ekonomiyi bordro dışı ücret ödemeleri yaygınlaştırmıştır.

Ücret sisteminin piyasa ücreti olarak belirlenmesinde tek düzen asgari ücretten ziyade bölgesel asgari ücret uygulanmalıdır. Ücretler üzerindeki kamu yükü gelir vergisi, SSK primi ve fonlar toplamı, formel çalışmayı önlediğinden azaltılmalıdır. Sendikalar hem konumlarını hem de politikalarını gözden geçirmeli piyasa ekonomisiyle barışmalıdırlar.

2.7. Kayıt Dışı Faaliyet İlişkisi

Kayıt dışı için tartışmasız kabul edilen iki görüşten birincisinde kayıt dışı ekonomik faaliyetler, ekonomik göstergeleri çarpıtır ve ekonomik durumun yanlış değerlendirilmesine neden olur. İkincisinde ise devlet bütçesi olumsuz etkilenir, yeterince vergi toplanamaz. Bu da başta kamu harcamaları olmak üzere sosyal devlet anlayışını zedeler (Özsoylu, 1996: 104).

Kayıt dışı ekonominin yararlı yönlerinden daha fazla zararlı yönleri bulunmaktadır. Bu tarz faaliyetlerin asgariye indirilmesi, imkân varsa da duruma göre tamamen ortadan kaldırılması bir genel düşüncedir. Fakat kayıt dışı ekonominin sosyal refah düzeyine katkılarına bakıldığında da farklı neticeler görülebilir. Hatta belirli koşullarda kayıt dışının sosyal hayata olumlu bir katkıda bulunduğu görülmüştür (Rosen, 1999: 331). İşsiz veya emekli; ama ihtiyacı olan kesimin çalışma hayatına katılımı noktasında olumlu etkisi söylenebilir.

Kayıt dışı ekonominin yararları ve zararlarının ortaya çıkması kayıt dışı ekonominin etkilerine göredir. Kayıt dışı ekonominin GSMH içinde %5 ve %10 gibi ise faydalı, GSMH'nin içinde %30 ve %40 ise sakıncalı durumu ağırlıktadır (Bildirici, 1995: 68).

3. KAYIT DIŞI EKONOMİ İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Kayıt dışı ekonomiyle bağı olan kayıt dışı istihdam geçmiŐte olduğu gibi hali hazır zamanımızda da tüm ülkelerin en önemli ekonomik ve sosyal sorunlarından olması yani ortadan kaldırılamaması konun güncelliğini korumasına sebeptir. Kayıt dışı istihdam kavramı ile kayıt dışı istihdam sorunu birbiriyle girift durumdadır. Kayıt dışı ekonomi içinde çalışanların bir kısmı kayıtlı olarak istihdam edileceği gibi kayıt dışı istihdam edilenler de faaliyetlerini kayıtlı ekonomi içinde devam ettirebilmektedirler. Şu gerçeği unutmamak gerektir ki kayıt dışı ekonominin yoğun olduğu yerlerde, kayıt dışı istihdam da yaygındır; çünkü her iki sorun da çoğunlukla ortak sebeplerden dolayı oluşmaktadır (Sarıca, 2006: 15). Kayıt dışı ekonomi istihdamdaki izlere bakılarak tespit edilebilir.

3.1. Kayıt Dışı İstihdam Kavramı

Tanımlımın yapılmasında birçok güçlük ve zorluk bulunan kayıt dışı istihdam kavramının tanımı değişik Şekillerde yapılmaktadır. Bunlar:

Kayıt dışı istihdam, istihdama katılan kişilerin çalışmaları sonucunda ücret veya gün olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi veya eksik bildirilmesi durumudur (Alptekin, 2007: 5).

Başka bir tanıma göre, “G alan kentlerde formel iş gücü piyasasında sürekli bir iş bulamayıp gündelik veya geçici olarak ücretli statüde çalışan niteliksiz iş gücünün ve hizmetler sektöründe çok kk bir sermaye ile bağımsız çalışarak gelir sağlayanların oluşturduğu gayri resmi veya marjinal sektör olarak anılan ikincil bir piyasayı betimlemektedir” (Erdut, 2007: 2).

Bir başka tanıma göre “Niteliği itibariyle yasal fakat kamu makamlarına bildirilmemiŐ herhangi ücretli bir faaliyet” (TİSK, 2000:8) olarak tanımlanmaktadır. Bu değişik tanımlar doğrultusunda kayıt dışı istihdam olgusunu çalışma istek ve arzusuna sahip, fakat kayıtlı işgücü piyasasında iş bulamayan genellikle niteliksiz iş gücünün hiçbir kamu kurum ve kuruluşuna bildirilmeden çalışması durumu olarak tanımlayabiliriz. Kayıt dışı ekonomiyi belirlemede yaŐanılan güçlük ve zorluklar nedeni ile tam randımanlı hesaplama yapmak zordur. Kayıt dışı istihdamın oranı, ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi, bulunduğu coğrafya, çalışan sayısı, nüfus ve elde edilen gelire göre deėiŐmektedir. Bu bağlamda, saklı üretimin gerçekleşmesi, ücretin el altından ödenmesi, ölçüm

güçlüğü, iş süresinin genellikle belirsiz olması gibi unsurlardan dolayı kayıt dışı istihdam oranı hesaplaması yapmak oldukça zordur (Erdut, 2007: 56).

Kayıt dışı istihdam çok boyutlu bir olgudur ve kayıt dışı ekonomi ile yakından ilgilidir. Temelinde kayıt dışı ekonomi ile kayıt dışı istihdam kavramının ayrımını yapmak zordur. Ekonominin gelir elde etmeye yönelik olan iktisadi faaliyetlerinin vergi, sigorta ve diğer işlemler açısından yasadışı kalışı ile kentsel kesimde formel sektörlerde istihdam fırsatı bulamayan geniş işgücü kesiminin üretken olmayan düşük gelirli sektörlerde kayıt dışı bir istihdam yapısı içinde çalıştırılmasını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu iki kavram iyice incelendiğinde birbirini tamamlayan iki sektör halini almaktadır. Kayıt dışı ekonomi kavramı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı kalışını, kayıt dışı istihdam kavramı ise bunların sosyal boyutunu ifade etmektedir (Filiz, 1999: 29).

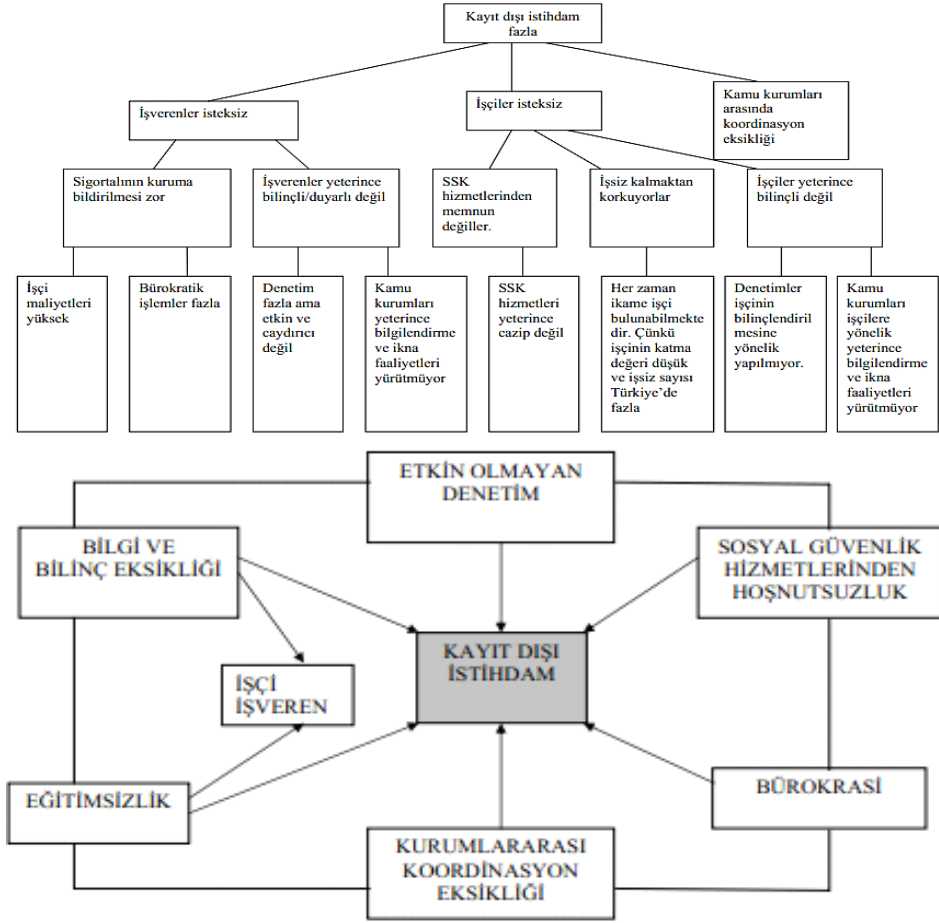
3.2. Kayıt Dışı İstihdama Neden Olan Faktörler

Bir ülkede istihdam edilmiş kesimin resmi istihdam göstergelerine yansıtılmayan kısmı geniş anlamda kayıt dışı istihdamı vermektedir. Yasalarda belirtilen ilgili mevzuata göre bildirilmesi zorunlu olduğu halde reel olarak bildirilmeyen istihdam ise dar anlamda kayıt dışı istihdam olarak adlandırılmaktadır (Bağırzade, 2012: 214).

Kayıt dışı istihdama neden olan faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İşçi maliyetlerinin yüksek olması
- Bürokratik işlemlerin fazlalığı
- Etkin denetimin gerçekleştirilememesi
- Tarafların bilgilendirilme ve bilinçlendirilme konularında eksikliği
- İşsizlik oranının yüksekliği
- Kamu kurumları arasındaki koordinasyon ve iş birliği eksikliği
- Çalışma ilişkilerinde meydana gelen değişimler
- Sosyal güvenlik sisteminden kaynaklanan nedenler
- Gelir dağılımındaki adaletsizlik (www.kadim.istanbul.gov.tr, 2006).

Kayıt dışı istihdamın neden olan faktörler aşağıdaki Şekil 3.1’de sebep sonuç ilişkisi içerisinde gösterilmiştir:

Kaynak: www.kadim.istanbul.gov.tr,2006

Şekil 3.1. Kayıt dışı İstihdamın Neden Olan Faktörler Şeması

Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere işçi ve işverendeki eğitimsizlik ile bilgi ve bilinç eksikliği, sosyal güvenlik kapsamındaki hizmetlerden hoşnutsuzluk, bürokrasinin fazlalığı ve karışıklığı, etkin olmayan denetim yani caydırıcılığın olmaması, kurumlar arası koordinasyon eksikliği kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır. İşçi maliyetlerinin yüksek olması ile bürokratik işlemlerin fazlalığı sigortalının kuruma bildirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum da işverenleri kayıtlı istihdama karşı isteksiz yapıp kayıt dışı istihdamı fazlaştırmaktadır. Yine denetimin fazla ama etkin ve caydırıcı olmaması veya kamu kurumlarının

yeterince bilgilendirmede ikna faaliyetlerindeki yetersizliği de işverenleri olması gereken duyarlılık ve bilinçten mahrum etmekte dolayısıyla işverenlerin kayıtlı istihdama isteksizliği kayıt dışı istihdamın fazlalaşmasına yol açmaktadır. Ülkemizde her zaman ikame işçi bulunabilmekte çünkü işçinin katma değeri düşük ve işsiz sayısının fazlalığı insanları işsiz kalmaktan korkmaya sevk edip, kayıtlı istihdama karşı isteksiz bırakıp, kayıt dışı istihdamı arttırmaktadır.

3.2.1. Mali ve Ekonomik Faktörler

Bir ekonominin sahip olduğu sistem ve yapısal özelliği kayıt dışına zemin hazırlayıcı olabilir. Ülkenin gelişme seviyesi, yeteri kadar yatırımın yapılmamasının kalkınmayı yavaşlatması veya kayıtlı ekonomiye teşviklerin oluşturulamaması ile işçi maliyetlerinin yüksek olması, işsizlik oran yüksekliği, gelir dağılımındaki adaletsizlikler mali ve ekonomik nedenleri tetikleyen nedenler olabilir. Hem uzmanlar hem de yetki sahibi makamlarca devamlı bir şekilde ifade edilen ve güncelliğini koruyan kayıt dışı ekonomi nedenlerinin içerisinde, mali ve ekonomik nedenlerin belirlenmesi kayıt dışı ekonomi ile mücadelede son derece önemlidir (Kanlı, 2007: 10-11).

İşçi Maliyetlerinin Yüksek Olması:

İstihdama yönelik kamusal kesintilerin artması kayıt dışı istihdamı yönlendirmektedir. İstihdama yönelik vergi ve sosyal kesintilerin düzeyi sadece işverenleri değil aynı zamanda istihdam olanları da kayıt dışına sevk eden unsurdur. Nitekim işçilerin net ücreti ile işgücü maliyeti arasındaki fark yükseldikçe kayıt dışılığın artış gösterdiği görülmektedir. İşgücü maliyetlerindeki artışlardan dolayı kayıtlı istihdam ile kayıt dışı istihdam arasında ters orantı vardır. Yani doğrudan kayıt dışı istihdama yol açılırken kayıtlı istihdamın önü tıkanmaktadır. İşverenlerin işçi çalıştırmalarından kaynaklı maliyetler arttıkça yeni ve kayıtlı istihdamdan kaçma oranları yükselecektir. Yapılan bir ampirik çalışmada bir OECD ülkesi açısından istihdam vergilerinin on puan indirilmesi işsizliği %2.8 azaltacak ve iş gücüne katılım oranının artmasıyla da istihdam %3.7 artacaktır.

İşsizlik Oranının Yüksekliği:

İşsizlik kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran faktörlerden biridir. İşsizlik nedeniyle kayıtlı sektörde çalışma imkânına kavuşamayan insanlar kayıt dışı

sektörlerde çalışmaya razı olmaktadırlar. Kayıt dışı sektöre eğilimi büyük ölçüde sosyoekonomik durum ve siyasi ortam etkilemektedir. Mesela işsizlik olgusu genel olarak düşük ücret ve düşük yaşam standartları, resmi sektörde işgücü talep eksikliği, kayıt dışı sektörde bir artışa neden olabilir (<http://www.irex.ru//press/pup/polemiko/av/sin>).

Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik, Yoksulluk:

Gelirin adaletsiz dağılımı, yoksulluk ve işsizlik kayıt dışı istihdamın önemli nedenlerindendir. Eğitim seviyesi düşük olanların ve yoksulların üretimde oluşturduğu katma değer de düşük olmaktadır (T.C Resmi Gazete 04.10.2006 tarih 26309 sayılı KADİM projesi, s.8). Bu durumda işveren, yoksul ve eğitim seviyesi düşük tabakayı kayıt dışı olarak çalıştırıp maliyeti azaltmaktadır. Yoksul ve işsiz olan kişiler ise eldeki mevcut imkânlar dolayısıyla mecburen kayıt dışı çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Türkiye’de gelir dağılımındaki adaletsiz durum ve işsizliğin yüksek olması özellikle vasıfsız işçilerin kayıt dışı istihdam edilmelerini kolaylaştırmakta önemli rol oynamaktadır (Şen, 2015: 43).

3.2.2. Kamudan Kaynaklanan Faktörler

Devlet üretim, alt yapı, güvenlik gibi yatırımları yerine getirmekle sorumluluk sahibidir. Yalnız bu sorumluluklarını gerçekleştirebilmesi içinde kaynağa ihtiyaç vardır. Bu kaynağı elde etmek içinde vatandaşa gelir sağlayacak imkanlar sunmalıdır ki o gelirlere vergi ve sosyal güvenlik kesintisi alabilsin. Bu bağlamda gelirler üstündeki yük fazlalığına sebep olarak görülen bürokratik fazlalıklar, etkin denetim eksikliği, kamu kurumları ara sınırdaki koordinasyon eksikliği, sosyal güvenlik sistemi kaynaklı kamusal nedenler vardır (Kamalıoğlu, 2014: 46).

Bürokratik İşlemlerin Fazlalığı:

İşgücü piyasasına getirilen regülasyonların, resmi ekonomideki işgücü maliyetini artırmaları ve bu maliyetlerin de çoğunun çalışanlara yansıtılabilmesi, işgücünü kayıt dışı ekonomiye yöneltmektedir (Schneider ve Enste, 2000: 85-86). Bazı ülkelerde işyeri açma ve işçi çalıştırmayla ilgili bürokratik işlemler çok fazladır. Bir işin kurulmasındaki bürokratik işlemlerden, kurulduktan sonra da süregelen aylık periyodik süreçlerin de var olması girişimcileri kayıt dışına itmektedir. Bir girişimcinin yatırım yapmadan önce katlanması gereken izin süresi

ve işlemlerin uzunluğu, ayrıca idari maliyetlerin yüksek olması kayıt dışı ekonomiyi kayıtlı ekonomiye tercih ettirecek nedenler arasına koymaktadır (Kamalıoğlu, 2014: 54).

Etkin Denetimin Gerçekleştirilememesi:

Çalışma yasalarının işçi ve işverenler tarafından yeterince açık ve anlaşılır olmaması, kanunlarda boşluk bulunması, işçi ve işverenlerin yasalardan devamlı habersiz kalması kayıt dışı istihdama neden olabilir. Çalışma yasalarının kayıt dışına sebep olan nedenlerinden biri de denetimin çok başlılığıdır. Mevcut durumda çalışma hayatının denetimi, ÇSGB iş müfettişleri, SGK müfettişleri, sosyal güvenlik denetmenleri tarafından yapılmaktadır. Bu üç denetim elemanın işyerleri ve işçilerle ilgili yapmış oldukları denetim neredeyse aynı olmasına rağmen üç ayrı denetimle, işverenler üzerinde psikolojik baskı oluşturulmakta ve gereksiz emek, zaman kaybı olmaktadır. İşverenlerin, işyerlerinin aynı konu ile farklı denetim elemanlarınca denetlenmesinden şikâyet ettikleri bilinen bir gerçektir. Bu durum tepkiye neden olmakla beraber yapılan denetimlerin kalite ve verimliliğini azaltmaktadır. Ayrı denetim gerekçesiyle aynı bakanlığa bağlı üç farklı denetimin birbirinden habersiz birçok kez yapılan incelemelerin önüne geçilmesi etkin ve verimli denetim için oldukça önemlidir (Kaleli, 2015: 75).

Kamu Kurumları Arasındaki Koordinasyon ve İş Birliği Eksikliği:

Kamu kurum ve kuruluşları arasındaki bilgi alışverişlerinin yetersiz ve zamansız olması kayıt dışı istihdamı öne çıkaran nedenlerdendir. SGK, Maliye Bakanlığı, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Hazine Müsteşarlığı, KOSGEB, ilgili kurumlar sosyal taraflar (DİSK, TİSK vb.), meslek kuruluşları (Ziraat Odası, Ticaret Odası gibi) arasındaki iletişim, koordinasyon, bilgi eksikliği kayıt dışı istihdamı kolaylaştırmaktadır. Özellikle SGK'ya bildirilen işçi sayısı ile Maliye Bakanlığına bildirilen işçi sayısının farklı olması, meslek odalarına kayıtlı kişilerden birçoğunun SGK'ya bağlı işyerlerinin olmaması gibi düzensizlikler koordinasyon eksikliğinden kaynaklanmaktadır (www.kadim.istanbul.gov.tr, 2009).

Sosyal Güvenlik Sisteminden Kaynaklanan Nedenler:

Ekonomik ve sosyal yapıya bağlı bazı özellikler sebebiyle sosyal güvenlik reformunun birtakım düzenlemeleri, kayıt dışılığı özendirici sonuçlar verebilir. İsteğe bağlı sigortalılığın daha esnek bir uygulamayla kapsamının genişletilmesi, olumlu yansımından başka, özellikle ev hizmetleri başta olmak üzere inşaat sektörü ve gündelikçi çalışan sektörde kayıt dışı çalışmayı yaygınlaştırabilir (Alper, 2007: 24). Sıkça çıkarılan geriye dönük borçlanma kanunlarıyla, yıllarca kaçak bir şekilde çalışan sigortalılar rahatlıkla ve taksitlendirilen düşük maliyet ödemelerine katlanarak çalıştıkları veya çalışmadıkları zamanların prim borçlarını ödeyip ve ödedikleri bu paraları da kısa bir süre içerisinde geri alarak kârlı duruma gelmektedirler (Karadeniz, 2002: 129).

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun ilk halinin korunamamasıyla özellikle uygulama ile gelebilen bazı düzenlemeler kayıt dışı çalışmaya teşvikçi olabilir. Vergi mükellefi olmayan 4/1-b kapsamındaki sigortalılar ile tarımsal faaliyette bulunanlar ve yine tarım kesiminde yevmiyeci olarak çalışanların gelirlerinin primi esas kazançların alt sınırından düşük olması halinde zorunlu sigorta kapsamından çıkarılmaları kayıt dışı çalışmayı özendirici etkide bulunabilir (Alper, 2007: 24).

3.2.3. Sosyal Faktörler

Kayıt dışının birey ile toplum üzerinde de ülkelerin sosyal yapılarına göre sosyal etkileri bulunmaktadır. Güçlü olan sosyal devletlerde yüksek vergilere rağmen kayıt dışı ekonominin düşük olmasında, eğitim ve bilinçlenme ile yapılan değişimlerin büyük bir etken olduklarını söyleyebiliriz (Azaklı, 2009: 31).

Tarafların Eğitim ve Bilinçlendirilme Konularında Eksikliği:

Kayıt dışı istihdam ile eğitim seviyesi arasında zıtlık söz konusudur. Yani bireylerde eğitim düzeyi yükseldikçe kayıt dışı istihdam arzusu düşmekle birlikte kayıtlı işgücü piyasalarında iş bulma oranı da artmaktadır. Kişiler işgücü piyasalarında arzu edilen vasıfları eğitim yoluyla almadıkları zaman, kayıtlı işgücü piyasalarında kendi vasıflarında da iş bulamamaktadırlar. Bu sebeple kayıt dışında istihdama yönlendirmektedirler. İstenilen eğitimi almamış kişilerin kayıtlı olmadan çalışma şekilleri sonucunda gelebilecek risklere karşı bilinçlendirilmemesi kayıt dışı istihdamı kolaylaştırmaktadır (Yertüm, 2015: 62). Böyle bir tarzda ezik ve

güvencesiz çalışmadan dolayı insanlar üzerinde kayıt dışının psikolojik etkisi ortaya çıkmaktadır.

Çalışma İlişkilerinde Meydana Gelen Değişmeler:

Çalışma hayatında artan rekabet işletmelerin yeni çalışma sistemlerine yönelmelerine neden olmaktadır. Rekabet edilebilirlik adına bazı işletmeler maliyeti düşürmek sosyal güvenlik ve vergi mevzuatından kaynaklanan ödevlerden kaçmak için küçülmeye gitmişlerdir. İşletmelerin ihtiyaçları ve rekabet koşulları alışılmış istihdam şekilleri yerine kısmi süreli çalışma, geçici iş ilişkisi, eve iş verme taşeron vb. istihdam şekillerini çoğaltmıştır (Karadeniz, 2002: 109). Bu üretim tarzı işyerlerini küçültmekle kalmamış çalışanların ekonomik ve sosyal haklarının da kısıtlanmasına sebep olmuştur. İş yerlerinin ve çalışanların kayıt dışında olmasında bu yeni üretim şeklinin olumsuz etkisi vardır. Eve iş verme son dönemlerde özellikle büyük şehirlerde üretimi artırmak ve maliyeti düşürmek için kullanılmakta böylece sosyal güvenceden yoksun büyük bir işgücünün oluşmasına neden olmaktadır.

Hizmet sektörünün yaygınlaşması da kayıt dışı istihdamda önem arz ediyor. Çocuk bakımı ve yaşlı bakımı gibi faktörler de evde kayıt dışı çalışmaya neden olmaktadır. Ayrıca evde iş alma piyasada üretilen bazı ürünlerin evde hazırlanmasına sebep olmaktadır. Köylerde halı, kilim dokuma, terzilik, örgü örme, nakış büyük şehirlerde ise; düğme dikme, ütöleme gibi tekstil tarzı işler bu şekilde halledilerek sosyal güvenliğe kayıtlı olmadan kayıt dışı istihdam edilmektedirler.

3.3. Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri

Türkiye’de son dönemlere kadar yaşanan kronik enflasyon, koalisyon hükümetleri, krizler, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlik vb. sorunlar ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalmasına neden olmuştur. Genellikle kayıt dışı ekonominin daha fazla olduğu ülkelerde enflasyonun yüksek olduğu, gelirin adaletsiz dağıtıldığı ve ekonominin denetim dışı kaldığı ülkelerdir (Dura, 1997: 6).

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmede nüfus içindeki sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki değişimine bakılır. Sivil işgücü arzı ve istihdamın toplam nüfusa oranının zaman içinde aynı oranda değişmesi beklenir. Sivil işgücü değişmeden kalırken, istihdamın düşmesi, kayıt dışı istihdamın

toplam istihdam içindeki payının artmasını ifade eder ki bu da kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi verir (Sarılı, 2002: 36-37).

Türkiye’ de kayıt dışı istihdam faaliyetleri; çalışanların iradesi dışında gerçekleşen ve çalışanların kendi iradeleriyle gerçekleşen kayıt dışı istihdam olarak iki şekilde meydana gelir.

3.3.1. Çalışanların İradeleri Dışında Gerçekleşen Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri

Kayıt dışı istihdam şekillerinden bir kısmı; çalıştırılan bireylerin ilgili kamu kurum/kuruluşlarına hiç bildirilmemesi, çalışma gün veya saatlerinin ücret olarak eksik bildirilmesi, ikinci bir işteki çalışmaların bildirilmemesi, çalışmaların geç bildirilmesi, sosyal güvenlik kurumuna bildirildiği halde vergi dairesine bildirilmemesi gibi çoğu zaman çalışanlar bilgi ve iradeleri dışında kayıt dışı kalmaktadır. Aşağıda bu kayıt dışı istihdam şekilleri ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılacaktır (Meydanal, 2008: 60).

i. Çalışmaların İlgili Kamu Kurum/Kuruluşlarına Hiç Bildirilmemesi:

Kayıt dışı istihdamın en sık karşılaşılan şekli budur. Bu kayıt dışı çalışma şekli özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde yaygın olarak uygulanmaktadır. Bu çalışma şeklinde, çoğu zaman işyeri de kayıt dışı olmakta; bir ihbar/şikâyet olmadan ya da yaygın bir denetim yapılmadan kayıt dışı çalışma ortaya çıkarılmamakta, ciddi vergi ve prim kayıpları söz konusu olmaktadır.

ii. Çalışmaların Ücret Olarak Eksik Bildirilmesi:

Türkiye’de kayıt dışı istihdamın bir başka yönü de, çalışanlara ödenen ücret tutarının hem ilgili vergi dairesine hem de ilgili sosyal güvenlik kuruluşuna eksik bildirilmesidir. İşverenler çalışanlarına daha yüksek ücret ödediği halde, ek maliyetlere katlanmamak için ilgili vergi dairesine ve ilgili sosyal güvenlik kuruluşuna genellikle asgari ücret üzerinden beyanda bulunmaktadırlar (Parin, 2014: 44). İşverenler ödedikleri ücretleri, çoğu zaman çalışanların bilgisi dâhilinde (bazen de talepleri üzerine) bordrolarda asgari ücretten göstermekte, ilgili vergi dairesine ve sosyal güvenlik kurumuna eksik beyan etmektedirler. Kayıt dışı istihdamın bu şeklinde kısa vadede her iki taraf da avantaj sağlamaktadır. İşverenler istihdam maliyetini düşürme imkânına kavuşmaktadır.

Çalışanlar ise hem sosyal güvenceden yararlanmakta hem de yüksek ücret alma imkânı elde etmektedir. Ancak çalışanların sağladığı avantaj uzun vadede ortadan kalkmakta; işten çıkarılmaları halinde ödenecek ihbar ve kıdem tazminatları, işsizlik sigortasından bağlanacak işsizlik aylığı, iş kazaları nedeniyle oluşacak iş gücü kaybında bağlanacak geçici ve sürekli iş göremezlik ödeneği, malulen emekli olmaları halinde bağlanacak malullük aylığı, ölümleri halinde eşleri ve çocuklarına bağlanacak ölüm aylığı, emekli olmaları halinde alacakları kıdem tazminatı ve bağlanacak yaşlılık aylığı ödenen prim üzerinden hesaplandığı için kayıpları büyük olmaktadır.

iii. Çalışmaların Gün Olarak Eksik Bildirilmesi:

İşverenler yasaların açıklarından yararlanmak için sigortalıları ayda birkaç gün eksik göstererek çalışanların gün ve kazanç beyanını düşük seviyede tutmaktadır. Turizm ve inşaat sektörleri bu sektörlerin başında gelmektedir (Parin, 2014: 45). Kayıt dışı istihdamda çalışma günlerinin tam olarak gösterilmemesinden kaynaklanan durumlarda olmaktadır. Örnek olarak çalışan bir ay tam olarak (30 gün) çalışırken prim gün sayısı 15 ya da 20 gün gösterilebilmektedir. Çalışma günlerinin eksik bildirilmesi, bir taraftan Sosyal Güvenlik Kurumu'nu ciddi prim kayıplarıyla karşı karşıya bırakırken diğer taraftan da çalışanlar açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır. Ülkemizde bir sigortalının emekliliği kazanabilmesi için belli bir yaşı doldurmuş ve gerekli sigorta primini ödemiş olması gerekir. İşverenlerin çalışma günlerinin eksik bildirmesi halinde yaş itibarıyla emekliliğe hak kazanan sigortalı kanunda öngörülen prim ödeme süresini tamamlayamadığı için zamanında yaşlılık aylığına bağlanamayacak, fazladan çalışmak zorunda kalacaktır. Diğer taraftan sigortalının sağlık kurumlarından faydalanabilmesi için 90 gün prim ödemiş olması gerekmektedir. Çalışanın ailesinin sağlık kurumlarından faydalanması için ise 120 gün prim yatırma zorunluğu bulunmaktadır. Çalışma günlerinin eksik bildirilmesi halinde bu prim ödeme sürelerinin dolması gecikecek, sigortalı ve ailesi zor durumda kalabilecektir.

iv. İkinci İşteki Çalışmaların Bildirilmemesi:

İnsanların yaşam standartlarını yükseltmek istemeleri ikinci bir işte çalışmayı gerektirebiliyor. İlk işinde belli bir güvenceyle çalışanlar ikinci işinde kayıt dışı çalışarak gelirini artırma eğilimindedirler. Bu tarz çalışanların

mağduriyetleri azdır. Çünkü zaten bir sosyal güvenceleri vardır. Ülkemizde düşük gelirli bazı işçi ve memurların asıl işlerinden arta kalan boş zamanlarında ikinci bir işle sigortasız çalışmaları sık rastlanan bir durumdur (Azaklı, 2009: 20-21).

v. Çalışanın Deneme Süresi İddiasıyla Kayıt dışı Çalıştırılması:

İşe başlayan yeni işçilerin belirli bir süre sigorta gösterilmeden deneme süresi olarak çalıştırılması da ülkemizde sık rastlanan diğer bir durumdur. 4857 Sayılı İş Kanunu'na göre taraflar arasında yapılan sözleşmelerde, süresi iki ayı aşmamak kaydıyla deneme süresi öngörülebilmektedir. Toplu sözleşmeyle bu süre dört aya kadar uzatılabilmektedir. Böylece işverene işe yeni aldığı bir işçinin söz konusu işte başarılı olup olamayacağını sınama imkânı verilmektedir. Ancak işverenler çoğu zaman bu imkânı kötü yönde kullanmakta, çalıştırdığı işçiyi deneme süresi boyunca ilgili kurumlara bildirmemektedir. Yapılan denetimlerde sigortasız çalıştırılan işçiler tespit edildiğinde mevcut işçilerin deneme süresinde olduğu iddia edilmektedir. Ülkemizde 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununa göre kaçak işçi çalıştırılması veya sigortalının bildirilmemesi sık rastlanan durumlardır (Yereli ve Karadeniz, 2004: 186).

vi. Çalışanın Sadece Vergi Dairesine Bildirilmemesi:

Kayıt dışı istihdamın bir başka şekli de çalışanların ilgili sosyal güvenlik kurumuna bildirilip vergi dairesine bildirilmemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Özellikle basit usulde vergilendirilenlerin yanında çalışanlar ile diğer ücret geliri elde edenlerin çalışmaları, çoğu zaman ilgili sosyal güvenlik kurumuna bildirilmekte ancak, vergi dairesine bildirilmemektedir. Çalışanların ilgili sosyal güvenlik kurumuna bildirilen işçi sayısı ile vergi dairesine bildirilen işçi sayısı arasında bu kadar büyük fark oluşmasının iki temel nedeni bulunmaktadır (Meydanal, 2008: 58-59):

- İşverenler çalışanlarını, şikâyet etmelerinden çekindiği için ilgili sosyal güvenlik kurumuna bildirmekte; ancak bir vergi denetimi yapılmadıkça tespit edilemeyeceğinden ilgili vergi dairesine bildirmemektedir.
- Sosyal Güvenlik Kurumu ile vergi daireleri arasında otomasyon ve eş güdümün bulunmaması nedeniyle Sosyal Güvenlik Kurumuna yapılan bildirimden vergi dairelerinin haberi olmamaktadır.

3.3.2 Çalışanların İradesiyle Gerçekleşen Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri

Kayıt dışı istihdam şekillerinden bir kısmı da çalışanların iradeleri dâhilinde gerçekleşmektedir. Bu işçiler; yabancı kaçak işçiler, çocuk işçiler, emekli olduğu halde kayıt dışı çalışanlar, malul aylığı alan kayıt dışı işçiler, yetim aylığı alan kayıt dışı çalışanlar, işsizlik ödeneği alan kayıt dışı işçilerdir.

i. Yabancı Kaçak İşçiler:

Yasadışı yollarla ülkemize gelip çalışma izni olmadan ikamet eden ve herhangi bir hizmet sözleşmesi olmadan çalıştırılan kayıt dışı çalışanlar yabancı kaçak işçiler olarak adlandırılmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004: 124).

Dünyada küreselleşme sürecinde sermaye dolaşımının önündeki engeller kaldırılırken emeğin karşılığındaki ücretin verilmesi ve emeğin hareketliliğine yönelik engellemeler devam etmektedir. Ülke içinde sınırlı iş imkânları, düşük ücret ve düşük refah düzeyi emeği yasa dışı göçe zorlamaktadır (Kazgan, 1997: 172-173).

Yabancı kaçak işçiler, asgari ücretin de altında bir ücret karşılığında çalışmaya razı olabilmektedir. Zira geldikleri ülkelerin para birimlerinin ulusal paramız karşısındaki değeri oldukça düşük olup, ülkemizde sağlayacakları ufak birikimler onlar için büyük değer taşımaktadır. Emek piyasasında haksız rekabet yaratan yabancı kaçak işçiler, bir taraftan işsizliğe yol açarken diğer taraftan da yerli işçilerin çalışma koşullarını düşürmekte ve sendikasılaştırma süreçlerini hızlandırmaktadır (Ekin, 2000: 267).

ii. Çocuk İşçiler:

Dünyada kayıt dışı istihdamın önemli bir kısmını da çocuk işçiler oluşturmaktadır. Çocukluk yaşı ülkelere göre değişiklik gösterse de Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde 18 yaşına kadar herkes çocuk statüsünde değerlendirilmektedir. Türk Medeni Kanunu'nda 18 yaşına girmeyenin reşit sayılamayacağı belirtilmiştir. Çocukların çalışma yaşı ile ilgi esasları düzenleyen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmayacağını hüküm altına alırken; İş Kanunu'nda bu yaş 15 olarak belirlenmiştir. Küreselleşmenin getirdiği rekabet koşulları altında emeğin maliyetini düşürme çabaları, işverenleri enformel sektörlere yöneltirken çocuk işçilerin önemli istihdam unsuru haline

gelmesine neden olmaktadır. Çünkü çocuk işçi istihdamı işveren açısından ucuz emek maliyeti anlamına gelmekte, düşük ücret ve sigortasız çalışma nedeniyle tercih edilmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004: 191).

Çocuk işçi istihdamının tercih edilmesinde etkili tek faktör düşük ücretle çalışmaları ve sosyal güvenlik primlerinin ihmal edilebilir olması değildir. Bazı sektörlerde (dokumacılık gibi) daha atık ve hızlı oldukları için çocuk işçi istihdamı tercih edilebilmektedir. Yine işin çeşidi gereği küçük parçalarla çalışılmasını öngören sektörlerde çocuk işgücüne ihtiyaç duyulabilmektedir (Ekin, 2000: 258).

iii. Kayıt dışı Çalışan Emekliler:

Kayıt dışı istihdam şekillerinden birini de emeklilerin kayıt dışı çalıştırılması oluşturmaktadır. Bu kesimin devamlı gelirleri ve sağlık yardımları olduğu için kayıt dışı istihdam edilmeleri daha kolay olmaktadır. Emekli aylığı almaları ve sosyal güvenlikleri olmaları nedeniyle daha düşük ücrete çalışmaya razı olmaları nedeniyle iş bulmaları daha kolay olabilmektedir. Bu durum, emekli işçi istihdamını işverenler tarafından tercih etme nedeni kılmaktadır (Günay, 2002: 155).

Emekli olduktan sonra emekli maaşı yetersiz kaldığı için çalışmak zorunda kalan emekli çalışanların hiçbir getirisi olmadığı halde bu kadar yüksek destekleme primi ödemek zorunda bırakılması onları adeta kayıt dışına itmektir (Meydanal, 2008: 65).

iv. Yetim Aylığı Alarak Kayıt dışı Çalışanlar:

Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur sigortalılarından ölenlerinin çocuklarına ölüm aylığı, T.C. Emekli Sandığı iştirakçilerinden ölenlerin çocuklarına ise yetim aylığı bağlanmaktadır. Alınan bu aylığın kesilmemesi için sosyal güvenlik kurumuna bağlı bir işte çalışmaması gerekmektedir. Eğer çalışırlarsa bu aylık kesilmektedir. Bu durum çalışanları kayıt dışı istihdama yöneltmektedir. Ayrıca sosyal güvenlik kurumu mevzuatına göre sosyal güvenliği olan bir kişinin vefatı sonucunda geride kalan eşe herhangi bir işte çalışıp çalışmadığına bakılmaksızın ölüm aylığı bağlanmaktadır. Bu durumda zaten sosyal güvencesi olan eş kayıt dışı çalışmaya yönelebilmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004: 193).

v. Malullük Aylığı Alarak Kayıt dışı Çalışanlar:

506 sayılı S.S.K nın 53 maddesine göre toplam 1800 gün veya en az beş yıldan beri sigortası ödenen kişilere malullük aylığı bağlanmaktadır. Yine aynı Kanununun 58. maddesine göre malullük maaşı alırken sigortalı olarak çalışmaya başlaması halinde malullük maaşı kesilmektedir. Bu durumda, malullük aylığı alanlar bu aylıklarından mahrum olmamak için gönül rızasıyla kayıt dışı istihdamın bir parçası olmaktadır.

vi. İşsizlik Ödeneği Alarak Kayıt Dışı Çalışanlar:

Ülkemizde 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ile yürürlüğe giren işsizlik sigortası uygulaması suiistimallere neden olabilmektedir. İşsizlik sigortası, 4447 sayılı Kanununun 47/c maddesinde; “Bir işyerinde çalışırken, çalışma istek, yetenek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen herhangi bir kasıt ve kusuru olmaksızın işini kaybeden sigortalılara işsiz kalmaları nedeniyle uğradıkları gelir kaybını belli bir süre ve ölçüde karşılayan; sigortacılık tekniği ile faaliyet gösteren bir sigorta.” şeklinde tanımlanmaktadır.

İşsizlik ödeneğinden;

- 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 2 nci maddesine göre bir hizmet akdine dayanarak bir veya bir kaç işveren tarafından çalıştırılan sigortalılar,
- 506 sayılı Kanunun geçici 20 nci maddesi kapsamına girip de memur ve sözleşmeli statüde olmayanlar,
- Mütakabiliyet esasına dayalı olarak yapılan anlaşmalara göre Türkiye’de sigortalı olarak çalışan yabancılar,
- 4081 sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkındaki Kanuna göre çalıştırılan koruma bekçileri,
- Ücretli ve sürekli olarak ev hizmetlerinde çalışanlar,
- Kamu sektörüne ait tarım ve orman işlerinde ücretle çalışanlar,
- Özel sektöre ait tarım ve orman işlerinde ücretle ve sürekli olarak çalışanlar,
- Tarım sanatlarına ait işlerde çalışanlar,

- Tarım işyerlerinde yapılan ve tarım işlerinden sayılmayan işlerde çalışanlar ve işyeri sayılmayan işyerlerinin park, bahçe, fidanlık vb. işlerinde çalışanlar,

120 günü kesintisiz olmak şartıyla son 3 yıl içinde en az 600 gün prim ödemek şartıyla faydalanabilmekte; hak sahiplerine sigortalı oldukları son dört aylık prime esas kazançlarının % 50'si oranında ödeme yapılmaktadır.

İşsizlik ödeneği hizmet sözleşmesinin bitmesinden önceki son 120 gün prim ödemiş olanlardan, son 3 yıl içinde 600 gün sigorta primi ödemiş olan sigortalı işsizlere 180 gün; 900 gün sigorta primi ödemiş işsizlik sigortası primi ödemiş olan sigortalı işsizlere 240 gün; 1080 gün sigorta primi ödemiş olan sigortalı işsizlere 300 gün süre ile verilmektedir.

4447 Sayılı Kanununun 52. maddesi b bendine göre, işsizlik maaşı aldığı zamanda gelir getirici bir işte çalıştığı tespit edilenlerin aldıkları ödenekler kesilmektedir. Bu durumda, işsizlik ödeneğinin kesilmesini istemeyen bazı çalışanlar kayıt dışı çalışmayı tercih edebilmektedir. İşsizlik sigortasının kayıtlı istihdamı kapsamaması nedeniyle, kayıt dışı sektörü daraltıcı yönde etkiler yaratması beklenmekle birlikte, özellikle kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu ülkelerde, bilerek işsiz kalarak işsizlik sigortasından yararlanma ve işsizlik ödeneği süresince kayıt dışı sektörde çalışmak suretiyle normal ücretin üzerinde bir kazançta sahip olma olasılığı ahlaki çöküntüyü artırabilmektedir (Toker, 2002: 97).

3.4. Kayıt Dışı İstihdamın Etkileri

Kayıt dışı ekonominin, sosyal, siyasal, mali ve ekonomik alanda birçok etkisi bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı olumlu karşılırken bazıları da olumsuz görülmektedir. Olumlu etkileri arasında; istihdam meydana getirme, gelir etkisi, kaynakların etkin dağılımı, rekabet etkisine sebep olması gösterilebilir. Olumsuz etkilerinde ise; vergi gelirlerini azaltması, vergi adaletini ortadan kaldırması, haksız rekabete neden olması, ekonomik verilerin doğru değerlendirilmesini engellemesi, çalışma hayatında verimliliği azaltması, çocuk emeğinin sömürülmesi ve sosyal güvenlik sistemini bozması gibi sonuçlar sayılabilir (Yılmaz, 2006: 153).

3.4.1. Olumlu Etkileri

Kayıt dışı istihdamın olumlu etkilerinin başında bireylerin gelir artışından kaynaklanan refah seviyesinin olumlu yönde değişmesi gelmektedir. Asgari ücret ve sosyal kesintilerin yüksek olmasından kaynaklanan işsizliği azaltmasından dolayı istihdama olumlu bir katkı yaptığı düşünülmektedir. Aynı zamanda kayıt dışı olarak istihdam edilen çalışanlar için devlete verilecek olan vergi ve fonlar işletmelere kalmakta ve bu kaynaklar yatırımlara aktarılabilir. Bundan dolayı, işletmelerin öz sermayesi artmakta ve firmalar faaliyet alanlarını genişletebilmektedir. Fonların kamu yerine özel sektörde değerlendirilmesi, ekonomiyi daha verimli bir düzeye taşıyorsa, kayıt dışılığın ekonomiye fayda sağladığı da ileri sürülebilmektedir (Önder, 2001: 98).

i. İstihdam Meydana Getirme Etkisi:

Kayıt dışı faaliyetlerin elde edilen en önemli faydalarından biri işsiz kalanların kayıt dışında istihdam edilmesidir. Bu bağlamda kayıt dışı sektöre yönelen kişiler, kendilerine iş imkânı bulup gelir elde etmesinden dolayı kayıt dışı sektörün pozitif yönünden etkilenirler. Ayrıca Türkiye gibi hızlı gelişen ve genç nüfusa sahip ülkelerde milyonlarca kişiye iş imkânı sağlamasından dolayı işsizlik oranının yüksek olmasını engellemektedir. Kayıt dışılığın düşük olduğu bazı gelişmiş ülkelerde kayıtlı sektördeki yüksek maliyetler fiyatları arttırmakta ve bunun sonucunda ekonominin büyüme hızı düşmekte ve durgunluk baş gösterebilmektedir (Altuğ, 1999: 484).

ii. Gelir Etkisi:

Gelir dağılımı bozuk olan ve düşük gelirli ülkelerde kayıt dışı istihdam miktarı fazladır. Yetersiz gelir elde edenler giderlerini karşılamak için kayıt dışı istihdama yönelmek durumunda kalabilmektedir. Özellikle büyük kentlerde hayat pahalılığından dolayı bireylerin elde ettiği gelirler yetersiz kalabilmektedir. Belirli sürelerde aynı geliri almak zorunda kalan ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılamada güçlük çeken bireyler ek işlere yönelirler. Bu ikinci işte çalışabilmeleri genellikle sigortasız olduğu için daha iyi gelir elde etmelerini sağlamaktadır.

Ülkemizde hizmet sektörüne dayalı faaliyetler daha ağırlıklı olduğundan üretime dönük yatırımlar istenilen seviyede olamamaktadır. Bu nedenle çalışanlara verilen ücretler düşük kalmakta ve çalışanların ücretlerine kalıcı çözümler

bulunmamaktadır. Düşük gelirle çalışan kişiler kendilerini daha güvencesiz hissetmekte dolayısıyla bireyler kendi çözümlerini üretmekte ve ilave işte kayıt dışı olarak çalışmaktadırlar. Çalışma çağına olmayan çocukların ve iş ehliyetine sahip olmayan kadın ve yaşlıların aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla ek işçi olarak çalışmaları, gelir getirmesinin yanında emek sömürüsüne neden olması bakımından ekonomide olumsuz bir etki de yaratmaktadır. Sonuç olarak; kayıt dışı istihdama neden olan bu durum aileye gelir getirirken, çocukların eğitimlerini aksatmalarına, kadın ve yaşlıların uygun olmayan ve güvencesiz ortamlarda çalışmalarına neden olmaktadır (Kamalıoğlu, 2014: 59).

iii. Kaynakların Etkin Dağılımı

Devlet, topladığı vergileri istihdam alanları oluşturacak yerlere yeterli kaynak olarak aktaramaması durumunda bu vergi ve fonların özel sektörde kalması ekonomik istikrar açısından daha faydalı olacaktır. Bunun nedeni ise vergi ödemeyerek oluşturulan fonlar daha ucuzdur ve bu fonlar üretime dönüştüğü sürece ekonomik büyüme ve refah beraberinde gelecektir. Aynı zamanda artan üretim, tasarrufların yatırıma dönüşme hızını arttırarak ekonomiye canlılık getirecektir. Yani çok yatırımın olması beraberinde istihdamı da arttıracaktır (Güloğlu, 2005: 5).

iv. Rekabet Etkisi:

Kayıt dışı ekonominin önemli sorunlarından biri rekabet etkisidir. Kayıt dışı faaliyetler içeren firmalar daha az veya hiç vergi ödemediklerinden dolayı rakiplerine göre avantajlı duruma gelirler. Bu avantaj, rekabet eşitsizliğine neden olmaktadır. Zamanla vergi ve harçlarını düzenli ödeyen firmalar da bu eşitsizliği bozmak için kayıt dışına yönelebilmektedir. Bu da kayıt dışılığın gün geçtikçe artmasına sebep olmaktadır. Firmaların rekabet gücü, teknolojiye yaptıkları yatırıma bağlıdır. Emekle yoğun üretim yapan firmalardaki yüksek maliyetler, teknolojiyle yoğun üretim yapan firmalara göre rekabet şansları çok azdır. Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar kazanç üzerinden alınan vergiler, işçilik üzerinden ödenen sigorta-vergi ve yüksek oranlı yükümlülükler olmadığından ürün maliyetleri daha düşük ve yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rekabet gücü daha fazladır (Altuğ, 1999: 483).

3.4.2. Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı istihdamın birçok olumsuz yönü bulunmaktadır. Bu olumsuzlukların başında vergi gelirlerini azaltması, vergi adaletini bozması, haksız rekabet oluşturması, makroekonomik verilerin yanlış değerlendirilmesi, iş hayatında verimliliği düşürmesi, emeğin sömürülmesi, sosyal adaletin bozulması vb. gelmektedir. Adalet ve istikrarın sağlanmasında kayıt dışı ekonominin ve istihdamın ülke ekonomisine çok ciddi zararları olabilmektedir. Ekonomide yapılan analizlerin sapmalı çıkması yine bu zararlardan kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda, bir ülkedeki kamu kesimi hacmi, ödemeler dengesi ve döviz hareketleri tam olarak izlenemez. Bu sapmalar doğru para ve maliye politikaları yapmayı da etkiler (Önder, 2001: 187).

i. Vergi Gelirlerini Azaltması:

Kayıt dışı çalışmanın kamu gelirlerini olumsuz etkilediği bir gerçektir. Çalışanların ücretleri üzerinden alınan gelir vergisi kayda girmediği için kayıt dışı çalışan işçilerden alınmadığından vergi gelirlerinde azalma meydana gelmektedir. Diğer taraftan devlet toplayamadığı vergiler nedeniyle azalan gelirlerini telafi etmek için dolaylı vergileri artırmakta (KDV, ÖTV, Akaryakıt Vergisi gibi) ya da borçlanmaya gitmektedir. Dolayısıyla bu durum ekonomik yapının bozulmasına neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak kamu hizmetleri aksamakta bu da devletin sosyal alanda yapması gerekenlere engel olmaktadır. Diğer taraftan kayıt dışı istihdam adil vergileme yapılmasına engel olmaktadır. Ayrıca bir ekonomideki göstergelerin güvenilirliğinin azalması, ekonomi yönetimini zora sokmasına, haksız rekabet ve sosyal güvenlik sisteminin bozulmasına, hukuk devletine ve dolayısıyla rejime olan inancı zayıflatarak ahlaki değerlerin yozlaşmasına neden olmaktadır (Toptaş, 1997: 23).

Ayrıca kayıt dışılığın yol açtığı vergi geliri kaybının çalışmalarını kayıtlı ekonomide sürdüren işletmelere yansıtılarak telafi edilmesi vergide adaletsizliğe yol açmaktadır. Çalıştırdığı işçileri kayıt altına alıp, onlardan hâsıl olan vergi, sigorta gibi yükümlülüklerini yerine getiren işverenler ile kayıt dışı işçi çalıştıran işverenler arasında vergi adaleti bozulur. Bu durum ise, toplumda hakkaniyet duygusunu incitir, kamu otoritesine karşı güveni azaltır ve vergi ödemede olan direnci artırır.

ii. Vergi Adaletini Ortadan Kaldırması:

Kayıt dışı istihdamın haksız rekabete neden olması ve vergi yükünü sadece kayıtlı mükelleflere yüklemesi vergi adaletinin ortadan kaldırılmasına neden olur. Bu durumda toplumsal düzenin bozulması ve kamu otoritesinin zedelenmesine yol açar. Oluşan bu adaletsizlik bireylerde güvensizlik ve tedirginlik meydana getirir (Güloğlu, 2005: 6).

Vergi adaletsizliği kayıtlı sektörün rekabet gücünü azaltarak zamanla kayıtlı sektörün oranını düşmesine neden olacaktır. Kayıt dışı istihdam faaliyetleri işgücünün sömürülmesine ve gelir adaletsizliği doğuracaktır. Ekonomisi ve güveni bozulan bir ülkede sıklıkla yaşanan vergi afları, vergi denetimindeki yetersizlikler ve boşluklar, kamu vergi gelirlerini azaltarak bütçe açıklarına yol açmakta, bu durum da kayıtlı alandaki bireyleri cezalandırarak, kayıt dışı faaliyetlere yönlenmesine sebep olmaktadır (Özçelik ve Özcan, 2006: 77).

iii. Haksız Rekabete Neden Olması:

Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterenler üretim sırasında yasal mevzuata uymadıklarından ve istihdam ettikleri işgücü için vergi, sigorta primi ve diğer mali yükümlülükleri yerine getirmediklerinden, kayıtlı sektöre göre daha ucuz üretim yapabilmektedirler. Ortaya çıkan bu durum rekabeti olumsuz etkileyerek kayıtlı ekonomide faaliyet gösteren firmaların rekabet gücünü azaltacak ve bir nevi kayıtlı çalışmaktan dolayı cezalanmış olacaklardır. Kayıtlı istihdama yönelen işletmeler, kayıt dışı istihdamla faaliyette bulunan işletmelere karşı rekabet gücü azalacaktır. Kayıtlı bir firmada kayıt dışı firmaya göre daha yüksek işletme giderlerine katlanmak durumunda kalacaktır. Bu da o firmada üretilen ürünlerin daha yüksek bir maliyete katlanması anlamına gelmektedir. Bu durum kayıtlı firmalar ile kayıtsız firmalar arasında haksız bir rekabet oluşturacaktır (Candan, 2007: 77-78).

iv. Ekonomik Verilerin Doğru Değerlendirilmesini Engellemesi:

Kayıt dışını tam olarak ölçmek neredeyse imkânsızdır. Kayıt dışı istihdam resmi göstergelerde olmaması nedeniyle yapılan analizlerin sağlıklı olmasına, istatistiklerin yanlış sonuçlar vermesine, ekonomik göstergelere karşı güvensizlik oluşmasına ve ekonomik durumun yanlış değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Bu durum ülke para ve maliye politikalarının belirlenmesinde ve uygulamasında doğru kararların alınmasını zorlaştırmaktadır (Kamalıoğlu, 2014: 65).

v. Çalışma Hayatında Verimliliği Azaltması:

Kayıt dışı istihdam edilen bireyler genellikle düşük ücret ile çalıştırıldıklarından, sosyal güvencelerinin olmayışından, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinden uzak bir şekilde istihdam edildiklerinden çalışma hayatlarında verimli olamamaktadırlar. Kayıt dışı çalıştırılan işçilerin çoğunluğu iş kanununda belirtilen normal çalışma saatlerinden fazla çalıştırılmaktadırlar. Bu çalışanlar işsizlik korkusuyla ağır şartlarda çalışmak zorunda bırakılmaktadırlar. Bu durumda ağır ve zor şartlarda fazla çalışan kişilerin verimlilikleri de azalmaktadır (Parin, 2014: 80).

vi. Çocuk Emeginin Sömürülmesi:

Emek yoğun işlerde daha az ücretle ve kayıt dışı çalıştırılan çocuk yaştaki işçiler eğitim alıp topluma daha fazlalı bireyler olacakken çalıştırılmaları emek sömürüsüne girmektedir. Geri kalmıŐ ve gelişmekte olan ülkelerde çocuk işçilerin sayıları oldukça fazladır. Çocuklar okul yerine, çalışma koşulları çoğu zaman yetersiz işyerlerinde çalışmakta; hem eğitimsiz kalmakta hem de psikolojik ve bedensel baskılarla maruz kalarak sağlıklı bir birey olamamaktadırlar (Günay, 2002: 157).

vii. Sosyal Güvenlik Sistemini Bozması:

Bir ülkede gelir adaletsizliğin bozulmasında sosyal güvenlik sisteminin oldukça önemli bir yeri vardır. Kayıt dışılığı yüksek olan ülkelerde sosyal güvenlik sistemi de sağlıklı bir şekilde yürümemektedir. Kayıt dışı çalışan işçiler ve sosyal güvenlik katkılarını ödemeyen işletmeler sosyal güvenlik kurumunu olumsuz etkilemektedir. Kayıt dışı istihdamın yüksek olduğu ülkelerde kayıtlı bireylerin ödemeleri gereken primler zamanla yükselmektedir (Güloğlu, 2005: 7). Bu nedenle kayıt dışı istihdam sosyal güvenlik sisteminin çökmesine zemin hazırlamaktadır. Oluşan açıkların, bütçeden ve hazineden karŐılanması, kamu hizmetlerine daha az kaynak aktarılması ve devletin borçlanması anlamına gelmektedir (Korkmaz, 2001: 3).

4. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAM

Kayıt dışı ekonomi kapsamda öncelikle incelenmesi gereken konu kayıt dışı istihdamdır. Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına akseden tarafı kayıt dışı istihdam Őeklinindedir. Kayıt dışı, hem resmi hem de gayri resmi sektörlerde karşımıza çıkmaktadır (KADİM, 2006).

Kayıt dışı istihdam özellikle gelişmekte olan ölkelerde toplam istihdam içinde önemli bir paya sahiptir. Gelişmiş ölkelere oranla daha istikrarsız ekonomisi bulunan gelişmekte olan ölkeler; yeterli düzeyde sosyal güvenceyi sağlayamadıklarından kayıt dışı istihdam bir nevi işsizlik sigortası görmesinin yanı sıra düşük ücret elde eden çalışanlar ya da emekliler için ek gelir kaynağı oluŐurmaktadır. Türkiye’de kayıt dışı istihdam özellikle 1980’li yıllarda kırdan kentlere yaşanan göçlerin de etkisi ile artış göstermiştir. 2000’li yıllara kadar geçen 20 yıllık süre zarfında kayıt dışı istihdam %60 gibi oldukça yüksek bir oranda seyretmiştir (Akgeyik vd., 2004: 25).

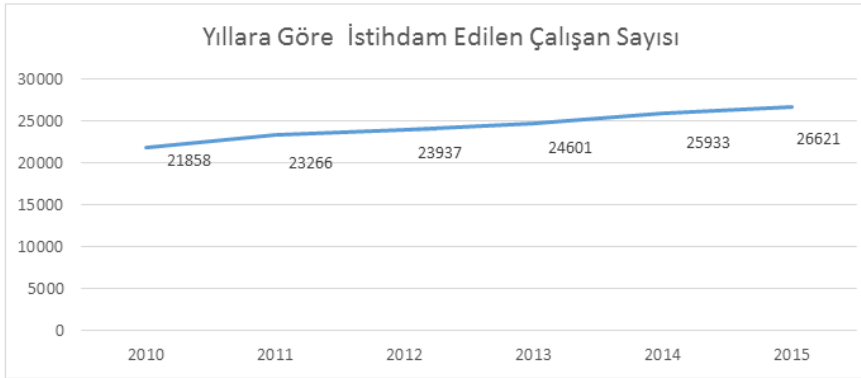
Gelişmekte olan ölkeler kategorisinde bulunan Türkiye de kayıt dışı istihdamın yoğun olarak gözlemlendiği bir ölkedir. Toplam istihdam içinde tarım sektörünün son 10 yılda %20-30 gibi oldukça yüksek düzeylerde bulunması kayıt dışı istihdamın bu denli yüksek olmasının önemli bir nedenini oluŐurmaktadır. TÜİK tarafından yayınlanan son hane halkı iş gücü raporunda tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payının %18,7 olarak gerçekleşmiş ve kayıt dışı istihdam oranlarını da buna paralel olarak azalma eğilimi göstermiştir (TÜİK, 2015).

4.1. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Yapısı

Türkiye’de kayıt dışı istihdamın yapısı hakkında bilgi verebilecek çalıŐmalardan baŐlıca DİE tarafından yapılan hane halkı İşgücü Anketidir. Çalışmanın bu bölümünde 1989–2015 dönemi için DİE hane halkı İşgücü Anketleri incelenecek, ancak detay bilgiler için en güncel anket verisine ulaŐılamaması halinde eski anketler dikkate alınacak, ayrıca bölüm içinde diğer kurum ve araŐtırmacıların yapmış oldukları analizlere de yer verilecektir. Hane halkı İşgücü Anketlerindeki sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlı olmayan istihdam, bu çalışmada kayıt dışı istihdam olarak kabul edilmektedir. Kayıt dışı istihdamla ilgili ayrıntılara geçmeden önce burada karşılaşılan önemli bir sorundan bahsetmekte fayda görünmektedir. Hane halkı İşgücü Anketlerinde yer alan kayıtlı

istihdam rakamları ile sosyal güvenlik kuruluşlarının kayıtlarında yer alan istihdam rakamları analiz edildiğinde aralarında önemli farklar olduğu görülmektedir. Örneğin sosyal güvenlik kuruluşlarının kayıtlarında yer alan kayıtlı istihdam rakamı 2005 yılı itibarıyla Hane halkı İşgücü Anketinde yer alan kayıtlı istihdam rakamından 2,3 milyon kişi daha yüksektir.

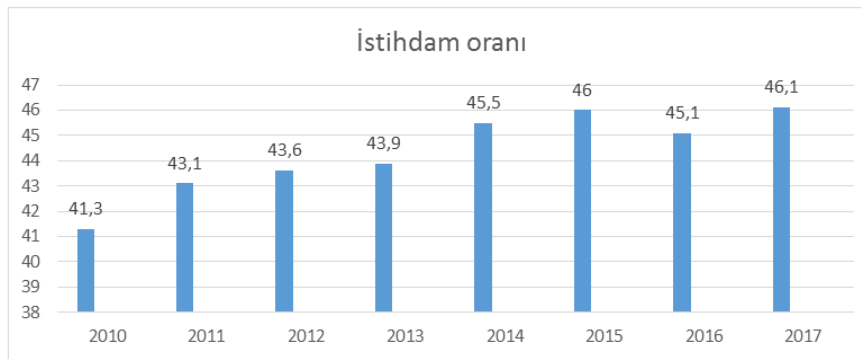
Çizelge 4.1. İş Gücü İstatistikleri – İstihdam Edilenler (bin)

Kaynak: TÜİK, 2015

Son 5 yılın değerlendirmesinde görüldüğü üzere iş gücü fazla olmasına rağmen kayıtlı istihdam edilen sayıdaki rakamların düşük gösterilmesi kayıt dışılığın göstergesi anlamına gelebilir. Yani çalışanların hepsi kayıtlı gösterilmiyor. Fakat yine de 2010 ile 2015 arası takriben 5000 kişinin kayıtlı gösterilmesi kayıt dışılıktan birazda olsa uzaklaşıldığının altını çiziyor.

Çizelge 4.2. İşgücü İstatistikleri-İstihdam oranı (%) (Yıllık)

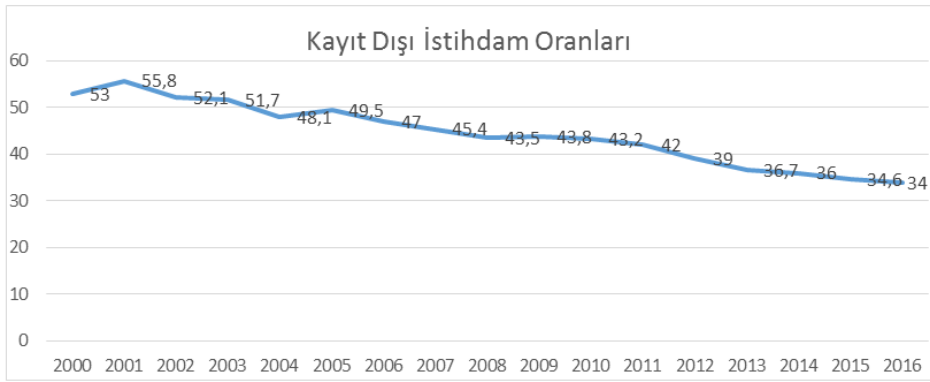

Kaynak: TÜİK, 2017

Çizelge 4.1 ve 4.2’den anlaşıldığı üzere son birkaç yıldaki iş gücü istatistiklerinde istihdam oranı artmış. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışılığın GSMH oranına çok fazla zararı olmaz. Çünkü zaten hem azdır hem de milli hasılanın fazlalığından bu, çok etki etmez. Fakat gelişmemiş ülkelerde kayıt dışılığın etkisi fazla hissedilir. Bunun için bu tabloda gördüğümüz istihdam oranındaki artış ve yükseklik kayıt dışılığın azlığına ve gelişmekte olduğuna işaret ediyor. 2010’da 41,3 iken 2015’te 46’lara istihdam oranındaki yükseliş kayıt dışılığında kayda değer azalış göstermiş ve oranlardaki sürekli artış da düzenli bir gelişme olduğunu ifade etmiştir.

Çizelge 4,3’de Türkiye’de son 16 yıldaki kayıt dışı istihdam oranları gösterilmektedir.

Çizelge 4.3. Kayıt dışı İstihdamın Yıllık Seyri

Kaynak: TÜİK, 2016

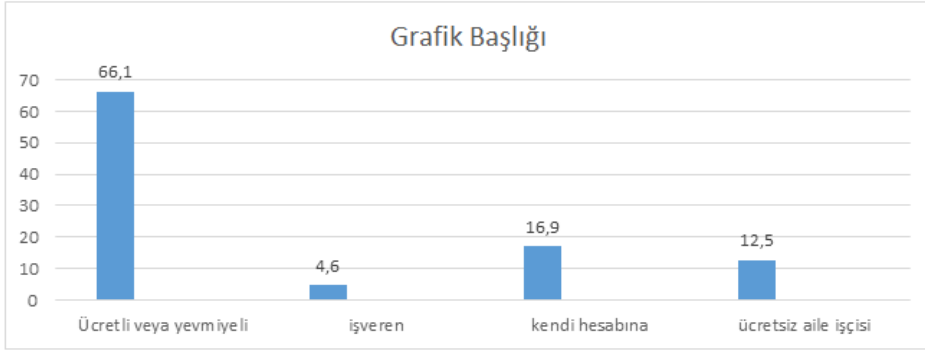
Kayıt dışılık herhangi bir sosyal güvence sistemine bağlanılmadan yapılan faaliyetler anlayışıdır. Ülkemizde kayıt dışılık incelendiğinde yıllara göre düşüşü görmekteyiz. Hanehalkı İşgücü Araştırmasına göre 2004 yılında %50,1 olan kayıt dışılık oranı 2016 yılında %34 olmuştur. Bu sonuca göre de gelişmekte olmanın vermiş olduğu refah, kayıt dışı istihdamında azaldığının belirtisi anlamı vermektedir (TÜİK, 2016).

4.1.1. İşteki Duruma Göre Dağılım

Çizelge 4,4’te yer alan 2014 yılı TÜİK verileri istihdamın büyük bir bölümünü (%66,1) ücretli veya yevmiyeli çalışanlarda olduğu görülmektedir.

İstihdamın en az olduğu 4,6 ile işverendeki göstergedir. İşverendeki kayıt dışındaki bu azlık ifade ediyor ki bir yere bağlılık ve denetim kayıt dışılığın azalmasıdır.

Çizelge 4.4. İşteki Duruma Göre Kayıt dışı İstihdam

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması, Eylül 2014

4.1.2. İllere Göre Dağılım

Çizelge 4.5'te yer alan 2015 yılı verilerine göre, bölgelere göre kayıt dışı istihdam oranının en düşük olduğu il %17,1 ile Ankara olmuştur. Bunu %18,3 oran ile İstanbul izlemektedir. Kayıt dışı istihdam oranının en bariz ve tepede olduğu bölge ise %71,1 ile Kars, Ağrı, Iğdır, Ardahan bölgesi olmuştur. Bu bağlamda, gelişmişlik ve gelişmemişlik olarak baktığımız refah düzeyini önem arz etmektedir. Çünkü Ankara ülkemizin kalbi olması hasebiyle refah düzeyi, denetim ve kontrol yüksekliği kayıt dışılığı düşürmüştür. Ama diğer taraftan Kars, Ardahan, Ağrı ve Iğdır ülkemizin doğusunda kalması ve bazı olumsuz şartların denetim, kontrol mekanizmasını hak düzeyde çalıştırmaması ve refah düzeyi düşüklüğü kayıt dışı istihdamın artmasına kanaatimce sebep olmuştur.

Çizelge 4.5. Bölgelere Göre Kayıt dışı İstihdam Oranı

Bölgeler	2015
Ankara	17,09
İstanbul	18,36
Bursa, Eskişehir, Bilecik	20,44
İzmir	23,47
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	28,59
Antalya, Isparta, Burdur	28,97
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	30,10
Kayseri, Sivas, Yozgat	34,83

Çizelge 4.5. Bölgelere Göre Kayıt dışı İstihdam Oranı (devamı)

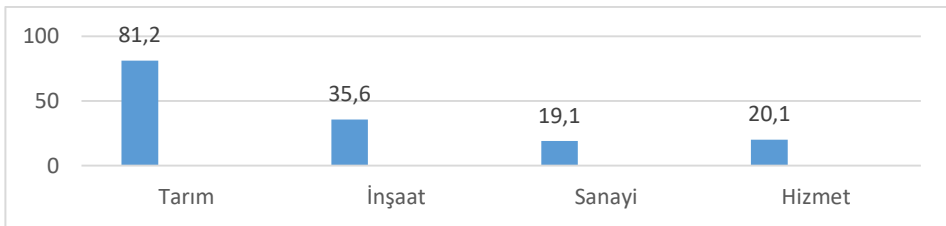
Bölgeler	2015
Balıkesir, Çanakkale	34,89
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	35,09
Aydın, Denizli, Muğla	35,63
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	36,72
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir	37,91
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	39,37
Konya, Karaman	40,17
Adana, Mersin	43,31
Zonguldak, Karabük, Bartın	46,32
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	46,32
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	46,52
Kastamonu, Çankırı, Sinop	48,80
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	51,47
Erzurum, Erzincan, Bayburt	52,35
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	52,46
Şanlıurfa, Diyarbakır	65,05
Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	70,80
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	71,10

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Haziran 2015

4.1.3. Sektörlere Göre Dağılım

Çizelge 4,6’da yer alan sektörler göre kayıt dışı istihdam oranı en yüksek olan sektör %81,2 oranla tarım sektörüdür. Bu oranı %35,6 ile inşaat sektörü, %20,1 ile hizmet sektörü ve %19,1 ile sanayi sektörü takip etmektedir. Bu bağlamda kayıt dışılık oranların yüksek olduğu tarım ve inşaat sektörlerinde inceleme ve denetimlerin sıklaştırılması gerekmektedir.

Çizelge 4.6. Sektörlere Göre Kayıt dışı İstihdam Oranı

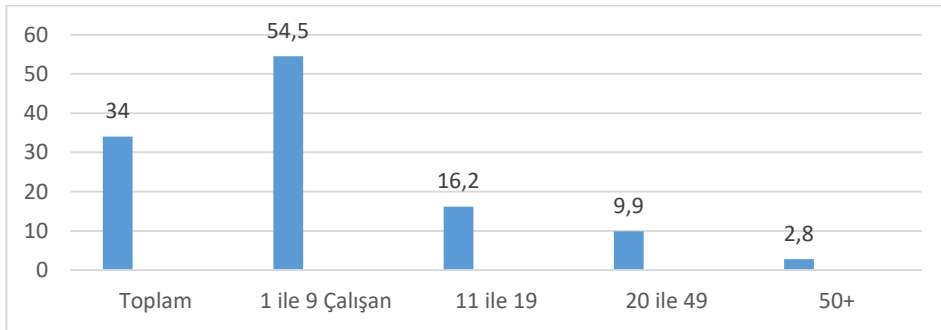

Kaynak: TÜİK, 2015

4.1.4. İşletme Büyüklüğüne Göre Dağılım

İşyerinin büyüklüğü nispetinde kayıt altındaki istihdam oranında olumlu etki görülmektedir. Diğer bir ifadeyle işyeri hacmi arttığında kayıt dışı istihdam oranı azalmaktadır. Araştırmalara göre, 2015 yılında istihdam rakamlarının 10 ve daha az olduğu küçük işletmelerde kayıt dışılık oranı %54,5’ler gibi yüksek bir oranda iken, bu oran 11-19 kişi istihdam edilen işyerlerinde de %16,2, olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine 20 ila 49 kişi istihdamına sebep işyerlerine baktığımızda %9,9 gösterirken 50 ve daha fazla istihdam edilenlerin işyerlerinde ise bu oran %2,8’e kadar düşmektedir. Bu bağlamda baktığımızda küçük işletmelerin kayıt dışılıktan ötürü hem kazanç hem de istihdamda ciddi sirkülasyonlar, hareketlilikler göreceği ve bunu da gerekli mercilerin bilgisi dışında yaptığı ortadadır. Çünkü diğer türlü işçinin sigortası, tazminatı veya devlete vereceği vergi oranı bu hareketliliği, sirkülasyonu kaldırmaz.

Çizelge 4.7. İşyeri Büyüklüğüne Göre Kayıt dışı İstihdam Oranı

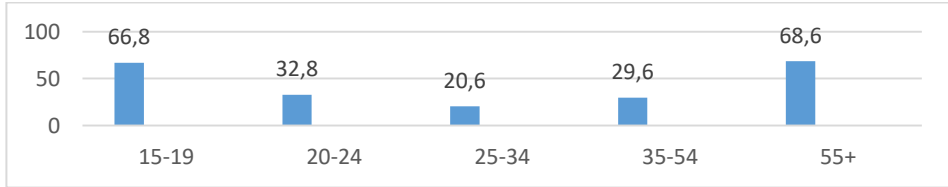
Kaynak: TÜİK, 2015

4.1.5. Yaşlara Göre Dağılım

Aşağıdaki çizelgede de görüldüğü gibi kayıt dışı çalıştırılma 55 yaş ve üzeri ile 15-19 yaş grubu arasında en yüksek oranlarda seyretmektedir. 55 ve üzeri yaştakilerde kayıt dışı çalıştırılma oranı %68,6 iken, 15-19 yaş grubunda %66,8 olarak görülmektedir. Kayıt dışı faaliyetin en düşük olduğu yaş grubu ise %20,6 ile 25-34 yaş grubudur. 55 yaş ve üzeri ile 15-19 yaş grubunun sosyal güvenlik sistemleriyle olan bağı ya bitmiş veya daha başlamamış olması hasebiyle kayıt altına alınamıyor olmaları, kayıt dışı istihdamda onlara yüksek oranda pay vermekte ve istihdamlarını kolaylaştırmaktadır. Burada en fazla iş gücü oranına sahip 25-34 ve 35-54 yaş guruplarının sosyal güvence ihtiyacı ve bilinci, onların

kayıt dışı istihdamda faaliyet gösterme alanlarını daraltıp, kayıt altında çalışmaya veya çalıştırılmaya teşvik etmektedir; onlar ve ailesi için bu olumlu bir netice olarak görülmektedir. İş gücü yaş gruplarının piyasaya girmelerine yönelik politikaların da bu konseptte önem taşıdığı unutulmamalıdır.

Çizelge 4.8. Yaş Gruplarına Göre Kayıt dışı İstihdam Oranı, (%), 2015

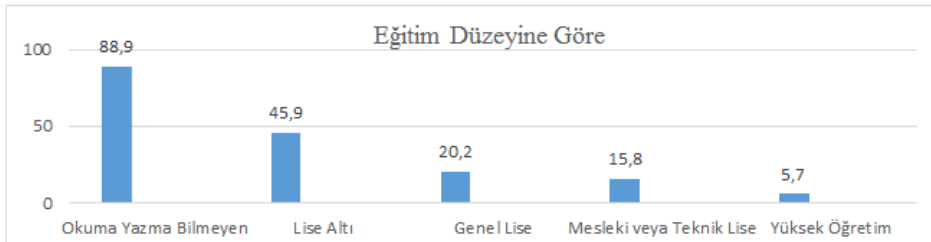

Kaynak: TÜİK, 2015

4.1.6. Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Eğitim seviyesi yüksek olanların sosyal güvenlik kurumlarına bağlılık meyli yüksek gözükürken eğitim seviyesi düşük olanların bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmadan çalışma eğilimi de yüksek görülmektedir (Tansel, 1999: s.4). Kayıt dışı çalışma şeklinin düşük eğitim seviyesinde yüksek görülme trendini 2015 TÜİK verileri de doğrulamaktadır. Çizelgeye baktığımızda yükseköğretimdeki kayıt dışı pay azlığını maalesef okuma yazma bilmeyen oranında görememekteyiz. Diğer düzeylere de göz gezdirdiğimizde lise altında 45,9 genel lise 20,2 mesleki veya teknik lise 15,8 olarak yine aynı şekilde okumşluk düzeyine göre kayıt dışılık şekil almaktadır. Mevcut oranlar eğitim seviyesi yükseldikçe, kayıt dışılığın azaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 4.9. Eğitim Düzeyine Göre Kayıt dışı İstihdam Oranı

Kaynak: TÜİK, 2015

4.2. Türkiye’de Kayıt dışı İstihdama Karşı Alınacak Tedbirler

Eğer bir yerde bir sorun söz konusu ise o sorunun sebeplerini bulup çözüme kavuşturmakla ancak kalıcı bir yol izlemiş oluruz. İşte kayıt dışı ekonomi ile mücadelede de bu temel görüş olmalıdır. Her sistemde her dönemde az veya çok bütün ülkelerde kayıt dışı içsel ve dışsal faktörlerin eliyle ortaya çıkıp gelişmektedir. Her ülkenin yapısına göre mali, siyasi, sosyal düzeyde tarih boyunca etkisini göstermektedir. Belki hedef küreselleşen şu dünya ekonomilerinde kayıt dışını ortadan kaldırmak olsa da, bence gerçekçilik ilkesine göre bundan ziyade gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarmak, daha makul bir hedef olur. Türkiye’de kayıt dışı istihdamda inşaat ve bayındırlık sektörü ilk sırada ve sonrasında imalat sanayi gelmektedir (Lordoğlu, 2006: 52). Ülkemizde yaşayan vatandaşlarımızın kayıt dışı istihdamın önüne geçilmesi için mutlaka mücadele etmesi gerekir. Bu kapsamda kayıt dışı istihdamın kısa dönemde alınacak idari tedbirlerle önlenemeyeceği de bir vakiydir. İstikrarlı bir ekonomik duruşun olması için işsizlik oranlarının düşürülmesi, toplumun kayıt dışılıkla ilgili bilinçlendirilmesi, kayıtlı ekonomi içinde mukayyet kalmanın avantajlarının ve sağlayacağı faydaların iyi anlatılması kayıt dışılıkla mücadelede önemli bir adım olacağı bilinmelidir (Kamalıoğlu, 2014: 149).

Halkın bilinçlendirilmesi hususunda topluma kayıt dışılığın getirmiş olduğu sosyal siyasal ve ekonomik alandaki olumsuzluklar, tahribatlar ve kısa vadede bir kazanç sağlasa da uzun vadede kişisel ve ulusal olarak ciddi kayıplara sebep olacağı anlatılmalıdır. Bununla beraber alanında uzman kişilerin kayıt dışı ekonomi ve istihdamla ilgili spesifik çalışmalar yapıp iş veren ve çalışanları bilinçlendirmesi önem arz etmektedir.

4.2.1. Siyasi Alanda Yapılması Gerekenler

Bilindiği üzere kayıt dışılık dendiğinde ilk akla gelen sebep vergi faktörüdür. İşte vergi oranlarının yüksekliği veya vergi yükündeki adaletsiz dağıtımdır. Oysa en önemli aktör siyasi iradedir. Çünkü bunların belirleyicisi veya kayıt dışılığın ortaya çıkması ortadan kaldırılması ancak bu siyasi iradenin iktisadi mali politikalarının uygulamasındaki kararlılıktır. Hükümet konumunda olanlar bu meseleyi devletin vatandaşa sunacağı birinci meselelerden görmelidir. Zira hükümet bu konuya sahip çıkmadıkça muhalefet de bu bağlamda hükümete baskı yapmadıkça kayıt dışılıkla mücadele etmek pek de mümkün olmayacaktır. Siyasi

iradenin oluşumundaki süreçte yer alan halkın bu konu kapsamında oluşturacağı baskının da bu doğrultuda belirleyici etkisi görülebilir.

Kayıt dışılığın önlenmesi için büyük görev siyasi iradeye düşmektedir. Kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdamın önlenmesi amaçlı gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Başbakanlık tarafından kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye yönelik 2009/3 sayılı genelge çıkartılmıştır. Söz konusu genelgede, kayıt dışı ekonominin azaltılması için mücadele edilmesi; kurumlar arası koordinasyonun sağlanması ve tüm tarafların desteği alınarak mutabakatın sağlanması gerekmektedir. Bu mutabakatta güçlü bir mücadele stratejisi oluşturmak için kayıt dışı ekonomiye zarar verecek durumların toplumsal bilinçlendirme yapılmalıdır. Ayrıca kayıt dışılığın azaltılmasında mevzuat ve işlemlerin basitleştirilmesi, etkin bir denetim ve ceza sisteminin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda etkin bir koordinasyon sağlanması amacıyla genelge ekinde yer alan, “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008–2010” hazırlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 2009).

Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesinde oluşturulan “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Sosyal Güvenlik Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ve Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumuyla koordineli bir şekilde yürütülmektedir. Ayrıca gerekli olan durumlarda sendikalar, meslek kuruluşları, sivil toplum örgütleri, ekonomik ve sosyal taraflar ile de iş birliği içerisinde olunacaktır (T.C. Resmi Gazete, 2009).

Kayıt dışından dolayı vergi kaçaklarını önlemek için gelir idaresiyle sosyal güvenlik kurumları kayıtları, çapraz kontrollere tabi tutulmalıdır. Bunun için de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Bölge Müdürlükleri, Gelir İdare ve Sosyal Güvenlik Kurumları iş birliği yapmalıdırlar (Yereli ve Karadeniz, 2004: 18-19). Siyasi irade bu eylem planıyla kararlılığını ortaya koymuştur. Ancak, sürecin çok iyi takip edilmesi ve eylem planının uygulanması aşamasında ortaya çıkabilecek engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca, kayıt dışı ekonomi ve istihdamı ortaya çıkartan nedenlerin çözülmesi için köklü yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır (Şen, 2015: 94). Bu bağlamda yasalar kısa zamanda çıkabilir. Fakat mükelleflerin uyumu uzun zaman gerektirir. Uzun ve sabırlı bir

kararlılıkta sonuç alınır. Yatırımlar teşvik edilip yatırımların gerçekleşmesi ve istihdamdaki artışın zamanla istenilen seviyeye gelmesi sabırla beklenir.

4.2.2. Mali Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıt dışılığında beyan dışı kazançta istihdam çok olduğundan bu beyan dışılığı azaltmak, mali alanda kayıtlı ekonomi demektir. Dolayısıyla ülkemizde mükelleflerin vergiye uyum süreci zaman alabilir. Hedef bu uyumu artırmak sürecinde elden geldiğince beyan dışı kazancı asgariye indirmek olmalıdır (Yılmaz, 2006: 211).

Mükelleflerin Vergi Uyumu Artırılmalıdır: Ülkemizdeki vergi oranlarının yüksekliği, vergi dağılımındaki adaletsizlik, kamu hizmetlerindeki kalite memnuniyetsizliği veya devletin harcamalardaki israfı, mükelleflerin uyumuna etki eden sebeplerin sebepleridir. Ayrıca vergi mevzuatlarında devamlı değişimler de sakıncalıdır; çünkü mükelleflerin hatta uzmanların bile kafası karışmaktadır. Bu durum bilinçli vergi uyumuna zarardır. Yasalar her kesimi kapsayacak ve anlaşılır olmalıdır. İşverenler üzerindeki doğrudan veya dolaylı vergiler, kamusal kesintilerin oluşturduğu mali yükler arttıkça işverenler maliyetlerini düşürmek için kayıt dışı ekonomiye dolayısıyla da kayıt dışı istihdama yönelmişlerdir. Bu noktadaki sıkıntılar azaltılarak vergiye uyum sağlanmalıdır (Sığırcı, 2009: 57).

Vergi Oranları Düşürülmelidir: Genel anlamda ülkemizde yapılan anket sonuçlarında da gelir kurumlar ve katma değer vergilerindeki oranlar AB standartlarına göre bile toplumun ekonomide mali ve psikolojik sınırdan dile getirdiği vergi oranlarının yüksekliği gözükse de bunun daha da ötesindeki sebep denetim organlarının ve oranlarının, vergi cezalarının düşüklüğüdür. Vergileme anlayışında hemfikir olunan nokta ise az önce de ifade ettiğim gibi vergi oranlarının yüksekliğidir. Vergi oranlarını düşürücü tedbirler uygulamak gerektir. Bu uygulamaları yaparken de eski sistemle değil, oranlarda indirim yaparak ve vergi yükünü adil dağıtarak yapmak gerektir. Bu değişim uzunca gündemde tutularak halka anlatılmalıdır (Yılmaz, 2006: 214).

Daha adil bir vergileme yapabilmek için gelir vergisinde indirim: Gelirlerin yıllık belli bir miktarı vergi dışında bırakılmalı yani en az geçim indirimi uygulanmalıdır. İlk dilime %15 den fazla oran uygulanmamalıdır. Diğer taraftan dilim sayısı artırılmalıdır. Gelir vergisinde yapılacak değişikliklerle düşük

gelir elde edenlerin vergi dışında bırakılmasını sağlayacak bir takvim boyunca, gelir unsurlarından hangisini elde ederse etsin belli bir gelirin altında kaldığı için vergi ödemeyecek; böylelikle hem eşitlik ilkesi bozulmayacak hem de sosyal adaleti sağlayıcı ödeme gücü anlayışına göre bir vergileme olur. Ayrıca kurumlar vergisinde yukarıda da bahsettiğim gibi Belçika ve Hollanda'daki gibi artan oranlı vergilemeye gidilerek ilk dilime %15 gibi düşük oranlı son dilime de %35'i aşmayacak bir oranın uygulanması kurumsallaşma üzerinde olumlu bir sonuç doğuracaktır. Katma Değer Vergisinde %18'lik oranın düşürülmesi, satın alma gücünü arttırıcı etki yapar. KDV pazarlıklarını azaltıp gelir vergisinde güveni sağlar (Yılmaz, 2006: 215).

Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Getirdiği Yük Azaltılmalıdır: Özel sektörde sosyal yükümlülükler daha çok işveren üzerinde kaldığı için yükün ağırlığı da işverenleri kayıt dışılığa ve ücreti düşük göstermeye yöneltmiş bu da kayıt dışı ekonominin, kayıtlı ekonomiye karşı hacmini büyötmüştür. Bu yükün gelişmiş ekonomiler seviyesine getirilerek istihdam maliyetlerinin düşürülmesi ve sigorta teftişlerinin arttırılmasıyla kayıtlı ekonomiye katkı sağlanmış olacaktır. Böylece kayıt dışı ekonomide ve istihdamda azalma görölmüş olacaktır. İyi bir sosyal güvenlik sistemi için kamu ya da özel sektör fark etmeden bütün çalışanlar emeklilik sisteminde eşit hak ve yükümlöklere sahip olmalıdır (Parin, 2014: 101).

Genellik İlkesine Uygun Vergileme Yapılmalıdır:

- Herkesin beyanname vermesi sağlanmalıdır.
- Belli bir takvim yılı içerisindeki tüketim ve tasarrufa kaynaklık eden her türlü gelir verginin konusu olmalıdır.
- Sosyal, mali, ekonomik yararı kalmayan vergi muafiyeti ile istisnası kaldırılmalıdır.
- Vergi afları mümkün derecede uygulanmamalı. Çünkü af gelecek umudu gevşek olanları teşvik edip sorumluluk sahibi mükellefleri de kuvvetten düşürmekte, tembelliğe sürüklemektedir.
- İndirilebilecek giderler yeniden mükelleflerin ihtiyaçlarına göre gözden geçirilmelidir (Yılmaz, 2006: 216).

Vergi Kaçırma Olanakları Azaltılmalıdır: Bu durumun tahakkukunda da ilk önce yapılması gereken vergi dairelerini yer ve teknolojik olarak geliştirmektir. Vergi kaçırımlarına karşın kurumlar arası koordinasyonlar kurulmalı, yaptırımlar artırılmalıdır. Bunun için de denetim eleman sayısının çoğaltılması gerekir (Sarılı, 2002: 46). Elemanlara yüksek maaş, geniş sosyal haklar vererek motivasyon seviyesini yüksek tutmak; yani kısacası özlük hakları ve çalışma koşullarının iyileştirmek gerekmektedir (ÇSGB, 2004: 111).

Vergilemenin Mali Amacı Kavrılmalıdır: Vergi, mükelleften toplanırken bu vergilerinin onlara kamu hizmeti olarak dönüşümü olduğunun kavratılması lazımdır. Amacına uygun harcandığı veya bunlarla hizmet sunulduğu vatandaşla gösterilmelidir. Vatandaşla devletin ilişkilerinde birbirlerine karşı yükümlülüklerini yeteri düzeyde yerine getirmeleri güven ve devamlılık ile olur. Kamuda yaşanan savurganlık ve usulsüzlükler hem kamunun kendi varlıklarına hem de vatandaşın sisteme karşı adalet fikrine zarar vermektedir. Yasalara uyumu dolaylı olarak azaltmaktadır (Sarılı, 2002: 48). Devletin saygınlığını ortadan kaldıran olumsuzluklara izin vermeden mükelleflerin ödediklerinin kendilerine hizmet olarak döneceğine inandırılması gerekmektedir (Tunçer, 2008: 119). Kamu hizmetlerinin olması gereken nedeninin ve tamamen üretim hizmetlerinin özel sektöre niçin bırakılmaması gerektiği iyice öğretilmeli. Medya da hali hazırda çalışanlara bunlar anlatılırken etkin olarak kullanılmalıdır.

Sosyal Politikalara Ağırlık Verilip Yoksullukla Mücadele Edilmelidir: Gelir bakımından vatandaşlar arasında farklılıklar olması kayıt dışı çalışmaya itmektedir. Ülkemiz OECD ülkelerine kıyaslandığında sosyal hizmetlere kaynak dağılımında oldukça geride kalmaktadır. Bu konuya daha fazla kaynak ayırmak, dengesiz olan gelir dağılımında iyileşmeyi sağlayacaktır. Yoksullukla mücadeleye katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda dar gelirli kişiler geçimleri için kayıt dışında istihdam olmaktadır. Maddi olanaklarının kötü olması, milli gelirin eşit dağılmaması da dar gelirli kişileri kayıt dışına sevk etmektedir. Milli gelirin kişiler arasında eşit dağılımı için uygun politikalar yapılmalı, zenginlerin gelirini arttıran fakirin gelirini iyice azaltan politikalardan uzak durulmalıdır (Parin, 2014: 100). Yoksul halkın durumu noktasında mesafe kat edilmesiyle enformel faaliyetler, bir ölçüde de yasa dışı faaliyetler azalacaktır.

Devletin Kurumları Arasında Sağlıklı Eşgüdüm, Bilgi Akışı ve Koordinasyon Sağlanmalıdır: Mükellefin kafasında tüm gelir ve harcamalarının

bir sistemle takibinin mümkün olduğu algısını vermek için bir sistem dâhilinde çalışmak gerekir, söz konusu durum içinde kurumların iş birliği içinde olması gerekir. Hiç olmazsa bu durumda vergi ve tapu daireleri, trafik tescil büroları, gümrük idaresi, belediyeler finans kurumları, otomasyon sistemi içinde çalışmalıdır.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile yeminli mali müşavirlerin yetki ve sorumlulukları genişletilmelidir. Bu meslek guruplarının kamusal hizmetlere yardımcı oldukları veya bu hizmeti gördükleri düşünülerek vergi denetim organlarıyla bağ kurulmalıdır. Onayladıkları belgelerin doğruluğunu araştırarak olanaklar sağlanmalıdır. Ayrıca kredi kartı kullanımı artırılmalıdır, artan kredi kartı kullanımıyla gelir ve giderler kayıt altına alınmış olur (Yılmaz, 2006: 220).

4.2.3. Ekonomik Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıt dışı ekonominin ekonomik faktörlerin etkisinde olduğunun göstergesi olarak enflasyon oranlarındaki ani artışlarla birlikte işsizlik görülmekte ve işsiz kalan vatandaşı mecburen kayıt dışı istihdama sürükleyen neden olmaktadır. Bu sebeple enflasyonist dönemlerde enflasyon oranını ve kayıt dışı istihdam hacmini engellemek için ücretlerde artış yapılmalıdır. Enflasyonun şiddetli sıçrama döneminde veya kriz dönemlerinde kişi ya da işverenlerin vergi borçlarını ertelemek beyan dışı eğilimlerini azaltır. Bir de işsizlik dönemlerinde işsizlik maaşı, sigortası gibi sosyal koruyucu hizmetler de kayıt dışı ekonomi için faydalıdır. Bundan ötürü enflasyonla, işsizlikle, yoksullukla mücadele kayıt dışı, ekonomiyi veya kayıt dışı istihdamla mücadele anlamı taşır.

İşsizliğin azalması ve istihdamın artması için KOBİ'lerden destek alınmalıdır. KOBİ'ler için pazarlama, altyapı teknolojisi ve finansman çok önemlidir. Hükümetin KOBİ'lere sunacağı dış pazar olanakları ve kredi imkânları kayıtlı faaliyette bulunmaya teşvik etmekte ve kayıt dışıyla mücadelede önemli bir adım oluşturmaktadır. Türkiye'nin ulusal istihdam stratejisi bunu gerektirir (Ercan, 2008: 57).

Sosyal alanda toplumsal yaşayışlar gelenek ve görenekler, yolsuzluk ve rüşvet, göç, nüfus artış hızı bir de eğitim durumu etkin faktörlerdir. Bu faktörlerdeki iyileşmeler de kayıt dışına olumlu yansımaktadır. Enformel ekonomik faaliyetleri azaltıcı tedbirlerden biri de tarımsal sektöre yani kırdan

kente göçe yönelik yapılacak spesifik çalışmalarla bilinçlenen vatandaşa devletin toprak tahsisi, tarımsal üretimleri işleyici tesisler, bölgelerde kurması gerekir. Nüfus artışı ekonomik büyüme için olumsuz bir durumdur. Artan nüfusla orantılı olarak istihdam artışı oluşturacak sermaye birikimi sağlanmadığından yüksek işsizlik sorunu ortaya çıkar. Tasarruf oranının belirlenmesinde vergi politikaları önemlidir. Nüfus artış hızının yüksek olması tasarrufların vergi politikaları yoluyla artırılmasını zorlaştırır. Vergi politikaları ile oluşan kamu gelirlerinin kamu yatırımları yolu ile, sermaye artışını hızlandırabilmesi, kamu cari harcamalarının düşük oranda olmasını gerektirir. Nüfus artış hızının yüksek olması özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri gerekli olan kamu cari harcamalarını artıracığı için sermaye artış hızının yavaşlamasına da sebep olur. Aile planlamalarıyla nüfus artış hızının kontrol altına alınmasıyla da işsizlik veya enformel istihdam azaltılabilir (DPT, 2001: 5).

Türkiye’de kayıt dışı istihdamın temel nedenlerinden olan yoksulluk ve işsizlik ortadan kaldırılmadığı sürece kayıt dışı istihdamın önlenmesi zor görünmektedir. Çalışanları kayıt dışı çalışmaya zorlayan yoksulluk ve işsizlik ile mücadele etmek, kayıt dışı istihdamı önlemede büyük önem taşımaktadır. Yoksulluk ile mücadelede başarı sağlanabilmesi için, sosyal güvenlik programlarından gerçekten hak edenlerin yararlanmasına yönelik gerekli yasal ve idari önlemler alınmalıdır. Yoksulluk ile mücadelede en önemli etken, yoksulluğun objektif kriterlere göre ilgili kurumlarca tespit edilmesidir. Öte yandan, enflasyon oranının yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomik faaliyetler artmaktadır. Türkiye’de enflasyon kayıt dışı istihdamın genişlemesindeki önemli nedenlerden biri olmuştur. Enflasyon, mükelleflerin muafiyet, istisna ve indirimlerini aşındırmaktadır. Gelirlerini suni olarak artırıp üst vergi dilimlerine göre gerçek olmayan kazanç üzerinden vergi ödemelerine sebep olmaktadır. Enflasyondan zara görenler kayıt dışı ekonomiye yönelerek öz sermayelerini korumaya çalışmaktadırlar (Bakkal, 2007: 192). Ülkemizde önceki yıllara göre enflasyon düşse de enflasyonla mücadeleye devam edilmeli ve enflasyon oranı daha aşağıya çekilmelidir.

Kayıt dışında çalışanların önemli kısmının ilkokul mezunu ya da okuma yazma bilmediğini düşündüğümüzde, belirtilen kesimlere yönelik eğitim programlarının geliştirilmesi yoksulluk ile mücadelede yararlı olacaktır. İş gücünün üretime kattığı değerin artırılması için eğitim programları düzenlenmeli, işçinin ve işverenin prim ödeme kabiliyeti artırılmalıdır. İşsizlik ile mücadelede

aktif istihdam politikaları uygulanmalıdır. Kısa vadede iş gücü arz ve talebini buluşturabilecek iş gücü barometresi veya iş gücü veri tabanları gibi uygulamaların yaygınlaştırılması işsizlik ile mücadelede önemli olacaktır. Mesleki eğitim programları günümüz ihtiyaçlarını da dikkate alarak yeniden düzenlenmelidir. Çağımız bilgi çağı olduğundan ekonomiye katma değeri yüksek ve dünyanın her yerinde kolaylıkla iş bulabilecek bilgi işçileri yetiştirilmelidir (Yereli ve Karadeniz, 2004: 232-233).

Ülkemizde sosyal güvenlik sisteminin krize girmesine yol açan nedenlerden biri de emek gücü piyasasının niteliğidir. Türkiye’de emekçilerin önemli bir kısmı kayıt dışı olarak istihdam edilmektedir. Ayrıca, kayıtlı çalışanların bir kısmı kazançlarının altında gösterilerek primleri düşük gösterilmektedir. İstikrarlı ödenmeyen primler ve çıkarılan aflar kayıt dışı istihdamın artmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı istihdamın önlenmesinde personel yetersizliği ve yeterli denetimlerin yapılmaması da etkili olmaktadır. Aynı zamanda kayıt dışı istihdam piyasasının yaygınlaşması, sendikalaşmanın engellenmesi ve kayıt dışı taşeronlaşmanın teşvik edilmesi kayıt dışı ekonominin oranını arttırmaktadır. Bu bağlamda, çalışanların iş güvencesi ve hak edilen gelirin elde edilmesi önem arz etmektedir (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009).

İşsizlik olgusu, günümüzde hemen hemen tüm ülke ekonomilerinin en önemli sorunlarından birini oluşturmakta, ülkeler iktisadi güçlerine, gelişme düzeylerine bağlı olarak, sorunun çözümü için değişik önlemler almaktadırlar. Ülkemizde bunun için, işsizlik sigortası, çeşitli bölgesel ve yatırım teşvikleri vb. yöntemler uygulanmaktadır (Kaya, 2006: 41).

Kayıt dışı istihdamı önlemek için yukarıda da değindiğimiz gibi öncelikle yoksulluk ve işsizlik sorunu çözümlenmelidir. Yoksulluk ve işsizlik ile mücadelede aşağıdaki önerilerin uygulanması etkili olabilir (Şen 2008: 91):

- İşsizliğin en önemli nedeni iş bulamayan kişilerin vasıfsız olmasıdır, meslek edindirme kursları ile vasıfsız kişiler meslek sahibi yapılabilir.
- Yabancı sermaye emek yoğun sektörlere yönlendirilmek kaydıyla teşvik edilebilir.
- Girişimcilik kabiliyeti olan kişilere hibe programları uygulanması için Türkiye İş Kurumu’na ayrılan kaynaklar artırılabilir

- Makineleşmenin yaygınlaşması sonucu işsiz kalan köylüler, arıcılık, hayvancılık vb. kazanç yollarına yönlendirilerek kentlere yönelik göç engellenebilir.
- Son yıllarda işsizlerin içinde büyük paya sahip olan üniversite ve daha yüksek eğitim seviyesine sahip olanların iş bulamamasının nedeni ülkenin ihtiyacı olanlardan mezun olmamaları ya da kendilerini mezun oldukları alanlarda yeterince yetiştirememeleridir. Bu durumun önlenmesi için, ülkenin ihtiyacı olmayan üniversite bölümlerinin kontenjan sayısının azaltılması ve üniversite tercihi yapacak olan öğrencilerin iş bulabilecekleri alanlara yönlendirilmeleri gerekmektedir. Öte yandan, orta öğretim ve üniversite aşamasında öğrencilerin iş hayatını öğrenmek için uygulamalı eğitim almaları sağlanmalıdır. Böylece, daha deneyimli olarak mezun olacaklar ve iş bulmaları kolaylaşacaktır.
- Enflasyonla, işsizlikle ve yoksullukla mücadele edilmelidir.
- KOBİ'leri devlet kayıtlarına alınacak tedbirler alınmalıdır.

4.2.4. Sosyal Alanda Yapılması Gerekenler

Kayıt dışı istihdamın azaltılması için sosyal alanda alınması gereken önlemlerin aktif politikalar sayesinde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

i. Köyden Kente Göçü Azaltacak Tedbirlerin Alınması: Köyden kente göç azalırsa kayıt dışı istihdamda da azalma olacaktır. Ancak bunun için, kırsal alanlardaki işsiz kişilere iş olanağı sağlamaya yönelik politikalara ağırlık verilmelidir. Türkiye'de köyden kente göçü azaltıcı politikalar son yıllara kadar göz ardı edilmiştir. Son yıllarda kalkınma planlarında köyden kente göçü azaltıcı politikalara yer verilmesine rağmen uygulamada sorunlar mevcuttur. Oysa köyden kente göçü önlemede kalkınma planlarının uygulanması sonucu sadece iç göç azaltılmış olmayacak aynı zamanda işsizlik sorununa da çözüm bulunmuş olacaktır.

Kırsal alanlardan kentlere göçü engellemek için kırsal alanlarda kalkınmayı ve birtakım reformları harekete geçirmek gerekmektedir. Bununla beraber yeni iş sahaları açmak, tarım reformları yapmak, kırsal alanlarda yaşamı kolaylaştırıcı hamleler yapmak önemlidir. Cumhuriyet döneminde kırsal alanlarda yaşayan ve tarımla uğraşan çalışanlar toplam çalışanların %70'den fazla iken

günümüzde bu oran çok düşmüştür. Günümüzde sayıları 40 bine yaklaşan köylerin tarım alanlarının verimini artırıcı tedbirlerin alınması, damlama teknolojileriyle tanıştırmaları, alt yapı hizmetlerinin sağlanması mevcut olan bu göçü azaltacaktır (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009).

ii. Vasıfsız İşsizlere Yönelik Meslek Kazandırma Kurslarının Artırılması: Vasıfsız işçiler bu tür projelere yönlendirilmeli ve bu tür projelerin sayısı artırılmalıdır. Böylece vasıflı kişiler daha kolay iş bulabileceğinden kayıt dışı çalışmaları önlenmiş olacaktır. Türkiye İş Kurumu bünyesinde 2000 yılından bu yana il istihdam ve mesleki eğitim kurulları (İİMEK), iller düzeyinde faaliyette bulunmaktadır. Kurulun oluşturulmasındaki amaç, farklı kurum ve kuruluşlar arasında iş birliği ve eş güdümün sağlanması, işsizlik ile mücadelede yerel olanakların ve kaynakların harekete geçirilmesidir. Kurulun daha etkili olabilmesi için hukuki ve mali imkânlar sağlanmalıdır (Mütevellioglu ve Aksoy, 2010: 14).

iii. Kayıt Dışı Çalışmanın Zararlarının Halka Anlatılarak, Halkın Bilinçlendirilmesi: Ülkemizde kayıt dışı çalışmanın kayıt altına alınabilmesi için öncelikle kayıt dışı çalışmanın zararları ve kayıtlı çalışmanın yararları halka anlatılmalıdır. Ülkemizde eğitim seviyesinin düşük olmasından dolayı sosyal güvencesiz çalışmayı isteyenler hiç de az değildir. SGK'nın ve Gelir İdaresi'nin tüm kamu kurumları ile STK'lara yönelik kayıt dışı çalışmanın önlenmesine yönelik bilinçlendirme ve bilgilendirme çalışmalarına ağırlık vermeleri etkili olabilecektir. Günlük hayatımızda önemli yer tutan ve yönlendirmede etkili olan kitle iletişim araçları ile kayıt dışı çalışmanın zararları topluma çok iyi anlatılmalıdır. Ayrıca, okullarda ilköğretimden başlanarak kayıt dışı çalışmanın zararları çocuklara öğretilmelidir (Şen, 2015: 96).

4.2.5. Hukuki Alanda Yapılması Gerekenler

Ülkemizde çeşitli kanunlarla kayıt dışılık önlenmeye çalışılmasına rağmen yeterli gelmemiştir. Kayıt dışılığı önleme açısından daha köklü yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Yasalarda yapılacak düzenlemeler bir yandan yaptırımların caydırıcılığını artırırken öte yandan çalışma yaşamında meydana gelen değişimlere uygun olmalıdır.

i. Yaptırımların Caydırıcılığının Artırılması: Kayıt dışı çalışmayı önlemede yapılan çalışmaların olumlu sonuçlar vermesi için, kayıt dışı faaliyette

bulunanlar tespit edilmeli ve cezaları arttırılmalıdır. Kayıt dışı ile ilgili denetimlerin arttırılması sonucu ortaya çıkan suçlara uygulanabilecek cezalar arttırılarak caydırıcılık sağlanabilir. Kayıt dışı ile ilgili denetimler, cezalandırma amacından çok bilinçlendirme ve eğitici nitelikte olmalıdır. Çünkü burada amaç, kişileri yasalara uygun olarak hareket etmeye teşvik etmektir (GİB, 2009: 44).

Kayıt dışılık üzerine yapılan denetimlerin yakalanma olasılığını arttıracak seviyede olması kayıt dışılığın önlenmesine yardımcı olacaktır. Denetim mekanizmasının etkili bir şekilde uygulanması durumunda, kayıt dışı faaliyette bulunan mükelleflerin elde edeceği kazançlarının fazla olması ve risk alma eğilimlerinin çok yüksek olması dahi kayıt dışına yönelme oranını düşürecektir (Meydanal, 2008: 33).

Vergi mükellefiyetine tabi faaliyette bulunanların herhangi bir bildirimde bulunmaması halinde, bunlara takdir komisyonlarının belirlediği matrahlar üzerinden vergi tarh edilmekte ve vergi ziyadesiyle kesilmektedir. Ceza kesilen mükellefler uzlaşmaya başvurduğunda cezanın büyük bir kısmı indirilmektedir. Bu duruma denetimlerin yetersizliği de eklendiğinde sistemin caydırıcılığı kalmamaktadır. Cezanın olmamasının yanı sıra sistemde harcamanın kaynağını sorgulayacak bir aracın bulunmaması da ayrı bir olumsuzluktur. 3568 Sayılı Kanun'un 12. maddesinde sadece yeminli mali müşavirler, kayba uğratılan vergiler ile cezalardan mükellefle birlikte müştereken ve müteselsile sorumlu tutulmuşlardır. Serbest muhasebeciler ile serbest muhasebeci mali müşavirlere böyle bir sorumluluk getirilmemiştir. Serbest muhasebeciler ile serbest muhasebeci mali müşavirlere de yeminli mali müşavirlerde olduğu gibi cezai yaptırımlar uygulanmalıdır. Türkiye'de, kayıt dışı işçi çalıştıran işverenlerin cezalandırılacağına dair yasal bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Sadece sigorta prim bildirgeleri ile ilgili idari para cezaları bulunmaktadır. Ancak, sigortalı işe giriş bildirgesi verilmemesine bağlı olarak idari para cezası kesilmektedir (Şen, 2015: 97).

ii. Çalışma Yaşamında Meydana Gelen Değişimlere Uygun Yasal Düzenlemelerin Yapılması: Değişen çalışma koşulları nedeniyle kayıt dışı çalışmak zorunda olan kişileri kayıt altına almaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Örneğin, emeklilerin çalışmaya devam etmesi sonucu maaşlarından yapılan SGDP kesintisi kaldırılarak emeklileri kayıtlı çalışmaya teşvik edici yasal düzenleme yapılabilir. Mevcut çalışma yasaları Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

ilkelerine göre hazırlanmalı ve evrensel değerlere uygun olmalıdır. Yeni istihdam edilen kişilerin işletmeye olan yükü azaltılarak istihdam teşvik edilmelidir. İşverenlerin her bir yeni istihdam, ‘yeni bir sorun’ olarak algılanması, kurum sahiplerinin yeni istihdam yerine mevcut çalışanların daha fazla mesai yapmasına zorlamaktadır. Bu durum kayıt dışılığı tetiklemektedir. Çalışanların ve işverenlerin hakları ILO ve AB normlarına göre ayarlanması istihdama ivme kazandıracaktır (Şen, 2015: 98).

iii. Denetim Kapasitesinin Güçlendirilmesi: Sosyal güvenlik sistemi yıllardır ciddi açıklar vermektedir. Bu durumun temel nedeni kayıt dışılığın yaygın olmasıdır. Kayıt dışılığın önlenmesi için denetim mekanizmasına büyük iş düşmektedir. Kayıt dışı çalışan istihdam edenlere, yabancı işçi çalıştıranlara yönelik denetim ve yaptırımların yetersiz olması işletmeleri kayıt dışı işçi çalıştırmaya özendirebilmektedir. Türkiye’de yapılan denetimlerin sayıca çok az olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdamın engellenmesi için denetimler artırılmalı ve yaptırımlar ağırlaştırılmalıdır. Denetimlerde tüm kamu kurum ve kuruluşları koordinasyon içinde hareket etmelidir. Özellikle kayıt dışı çalışmanın yoğunlaştığı inşaat, toptan ve perakende ticaret, turizm sektörlerinde, sektörel denetimlere ağırlık verilmelidir (Karaaslan, 2010: 215).

iv. Türk Vergi Sistemi’nden Kaynaklanan Sorunların Çözülmesi: Türk Vergi Sistemi’nden kaynaklanan birtakım sorunlar nedeniyle kayıt dışı ekonomi artmaktadır. Kayıt dışı ekonominin artması ise kayıt dışı istihdamın artmasına yol açmaktadır. Aşağıda, Türk vergi sisteminin kayıt dışı ekonominin artmasına neden olan sorunlarına yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir. Eğer Türk vergi sisteminin bu sorunları çözülmüşse kayıt dışı istihdam da azalacaktır (Şen, 2015: 102).

Türk Vergi Sistemi’nin Bütünlüğünün ve Tutarlılığının Sağlanması: Türk vergi sisteminde mevzuat değişiklikleri sıkça başvurulan bir durumdur. Türk vergi sisteminde ilk öncelik olarak kamu açıklarının finansman edilmesi gelmektedir. Vergi sistemi aynı zamanda ağır borç yükü altındaki kamu finansmanının sürdürülebilirliğini sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Diğer bir taraftan vergi sistemi kayıt dışı ekonomiden olumsuz etkilenirken, aynı zamanda kendisi kayıt dışılığın nedeni olan bir kısır döngü ortaya çıkarmıştır (DPT, 2007: 12).

Bu nedenle, vergi sistemine yalnızca kamu açıklarının finansmanını sağlamak açısından bakılmamalı, ayrıca vergi sistemindeki bütünlük ve tutarlılığın oluşturulması ve devamına önem verilmelidir.

Türk Vergi Sistemi'nin Karmaşıklığının Ortadan Kaldırılması: Türk Vergi Sistemi'nde birçok karmaşıklığın olmasında, çok sayıda yasanın olması, birçok genelge, tebliğ ve geçici maddenin olması sayılabilir. Mükelleflerin anlamakta güçlük çektiği vergi sistemi onları kayıt dışına yöneltebilmekte ve böylece kayıt dışı istihdama zemin hazırlamaktadır. Türk vergi sistemi karmaşık maddelerden ayrılarak daha az ve öz maddenin olması yasaların yürütülmesi açısından daha doğru olacaktır (Özçelik ve Yaşar, 2007: 218).

Vergi Denetim Mekanizmasındaki Sorunların Çözülmesi: Ülkemizde vergi denetimlerinin yetersiz olması kayıt dışı ile mücadeleyi olumsuz etkilemektedir. Vergi denetimlerinin yetersiz olmasında Gelir İdaresi Başkanlığı'nın yeteri kadar denetim personeli istihdam edememesi etkili olmaktadır. Son yıllarda denetim personeli alımına ağırlık verilmesine rağmen yeterli gelmemektedir. Eğer Gelir İdaresi Başkanlığı denetimlerini artırarak kayıt dışı ekonomi ile mücadelede daha fazla başarı sağlayabilirse kayıt dışı çalışanların sayısı da azalacaktır.

v. *Kayıtlı Çalışanlar Arasında Sendikalaşmanın Yasal Olarak Özendirilmesi:* Türkiye'de sendikasız çalışan birçok çalışan işverenler tarafından ücret ve primleri tam olarak ödenmemektedir. Kayıt dışı çalışan bu çalışanlar hakkında tam bir bilgiye sahip olmak mümkün olmamaktadır. Çalışanların kayıt dışı çalıştırılması devletin gelir vergisini, damga vergisini ve sosyal güvenlik kesintilerini olumsuz etkilemektedir. Bu durumda, hem hazinenin geliri azalmakta hem de Sosyal Güvenlik Kurumu'nun hesapları bozulmaktadır. Sendikalaşma bu tür sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, sendikalaşmanın özendirilmesi ve yaygınlaştırılması kayıt dışılığı azaltmakta kullanılabilir. Fakat bütün çalışanların anayasal zorunluluk olarak sendika üyesi yapılması parlamenter demokratik rejimin gerekleriyle bağdaşmaz. Ancak, kayıtlı olarak çalışan işçiler sendikalara üye olmaya teşvik edilebilir.

2014 TÜİK verilerine göre, Türkiye'de 11.600.000 işçi bulunmaktadır. Bu işçilerin içinde sadece 1.096.000 kişi sendika üyesidir. Bu veriler ışığında ülkemizde sendikalaşma oranı %9.45'tir. AB ülkelerinde bu ortalama %23 iken OECD ülkelerinde bu ortalama %17'dir. Bu oranlara Türkiye'deki sendikalaşma

oranının ne kadar düşük olduğunu göstermektedir. Türkiye’de sendikalaşma oranını artırmada, sendikalı olarak çalışan işçilerin ücretlerindeki kesinti azaltılabilir ve üyeliği özendirici birtakım önlemler alınması sağlanabilir. Bu önlemler, sendikalaşma oranını arttırarak kayıt dışılığı azaltmaya yardımcı olur. Bu durum aynı zamanda hem hazinenin hem de Sosyal Güvenlik Kurumunun maddi kayıplarını azaltacaktır (Erdoğan, 2011: 54).

4.3. Analiz

Bu konudaki metodolojiye baktığımızda, kayıt dışı istihdam verilerinin çok az olması ve bu verilerin güvenilirliğinin tartışmaya açık olması yönüyle bu konuda az sayıda analizin olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumunun, TÜİK verilerinden derlediği 2002-2016 yılları istihdam verileri ile diğer makro ekonomik değişkenleri modele alarak bir analiz yapılmıştır. Kayıt dışı istihdam verilerinin kısa bir döneme ait olması analiz açısından bizi sınırlamaktadır.

4.3.1. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri seti Türkiye için yıllık verilerden oluşan kayıt dışı istihdam oranı, ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon oranı kullanılmıştır. 2002 – 2016 dönemlerini kapsayan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Dünya Bankasından alınmıştır. Kayıt dışı istihdam oranı serisi Türkiye Cumhuriyet Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından TÜİK’in Hanehalkı İşgücü İstatistiklerinden derlenerek elde edilmiştir. Ekonomik büyüme serisi oran olarak Dünya Bankası’ndan alınmıştır. İşsizlik serisi (% of total labor force) ve enflasyon serisi (GDP deflator, annual %) oran olarak Dünya Bankası’ndan alınmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde kayıt dışı istihdam serisi: EMP; ekonomik büyüme serisi: GDP, işsizlik serisi: UNP ve enflasyon serisi: INF şeklinde ifade edilecektir.

4.3.2. Model ve Yöntem

Bu çalışmada ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyonun kayıt dışı istihdam üzerindeki etkisi zaman serisi yöntemiyle analiz edilmektedir. Çalışmanın amacı, ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyondaki değişimin teorik çerçeve dahilinde kayıt dışı istihdam etkisini incelemektir. Model aşağıdaki şekilde tahmin edilmiştir.

$$EMP_t = \alpha_0 + \alpha_1 GDP_t + \alpha_2 UNP_t + \alpha_3 INF_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Günümüzde α_0 ve α_1 parametrelerinin tahmini için kullanılan en yaygın yöntemlerden birisi en küçük kareler (EKK) yöntemidir. EKK yönteminin kullanıldığı çalışmada Türkiye için 2002-2016 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Analiz için EVIEWS 9 ekonometrik analiz programından yararlanılmıştır.

4.3.3. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi (ADF), literatürde en çok kullanılan durağanlık testlerinden birisidir. Dickey-Fuller (DF) testinde yer alan hata terimi, eş-varyans varsayımını bozabilir ve değişen varyans (heteroskedasticity) özelliği gösterebilir veya ardışık bağımlı olabilir. ADF testi hata terimlerinin ardışık bağımlı olmasını engelleyecek kadar bağımlı değişkenin birincil farklarının bir veya birden fazla gecikmeli değerinin dahil edilmesiyle genişletilir. Bu durum şu şekilde gösterilir;

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{(t-1)} + \alpha_i + u_t$$

Burada sabit terim, eğilim katsayısını ise bize hata teriminin ardışık bağımlı olmasını engelleyecek bağımlı değişkenin farkının kaç gecikme değerinin eklendiğini gösterir. Hipotez testi DF testlerinde olduğu gibidir. ADF test istatistiği, DF test istatistiğine benzer sonuçlar verdiği için aynı kritik değerler üzerinden istatistik yapılmasında da hiçbir sakınca yoktur. ADF birim kök test sonuçları Çizelge 4.10'da verilmiştir.

Çizelge 4.10. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye Değeri	Olasılık Değeri	1.Fark	Olasılık Değeri	2.Fark	Olasılık Değeri
<i>EMP</i>	-0.07	0.93	-2.57	0.12	-3.53**	0.02
<i>GDP</i>	-2.70	0.09	-4.02**	0.01	-	-
<i>UNP</i>	-3.50	0.02	-4.02**	0.01	-	-
<i>INF</i>	-7.26	0.00*	-	-	-	-

Not: Birim kök sınavında t istatistiği kriteri kullanılmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Yapılan ADF testi sonuçlarına göre enflasyon serisi düzeyde durağan çıkmıştır. Ekonomik büyüme ve işsizlik serileri birinci farkta durağan çıkarken

kayıt dışı istihdam serisi ikinci farkta durağan hale gelmiştir. Bu durumda seriler arasındaki etkileşimin boyutu, EKK yöntemiyle tahmin edilebilecektir.

4.3.4. En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları

2002-2016 dönemi EKK yöntemiyle elde edilen tahmin sonuçlarının sunulduğu Çizelge 4.11’de, modelin tanısal test sonuçları tahminin başarılı olduğunu göstermektedir. Çizelge 4.11’den de izlenebileceği gibi, EKK yöntemi ile tahmin edilen katsayılar incelendiğinde işsizlik değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Enflasyon değişkeni katsayısı pozitif ama istatistiksel olarak anlamlı değildir. Diğer taraftan ekonomik büyüme değişkeninin katsayısı negatif olarak bulunmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuçlara göre işsizlik bir birim arttığında kayıt dışı istihdam 0.4 birim artmaktadır. Diğer bir ifadeyle işsizlik değişkeninin kaydı dışı istihdam üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Çizelge 4.11. EKK Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık Değeri
EMP(-1)	0.97	22.72	0.00
GDP	-0.01	-0.30	0.76
UNP	0.49	2.39	0.04
INF	0.04	0.76	0.46
C (Sabit)	-5.30	-2.14	0.06
Tanısal Testler			
R kare		0.98	
Düzeltilmiş R kare		0.98	
F istatistik		202.38	
F istatistik olasılık		0.00	
Durbin-Watson		1.94	

İşsizlik, ülkelerin en önemli sosyo-ekonomik sorunlarının başında gelmektedir. Bu nedenledir ki; kayıt dışı istihdamı azaltacak politikalar her dönem ülkelerin ekonomi politikalarının vazgeçilmez bir unsuru olmaktadır. Türkiye’nin işsizliği azaltacak politikalar üretmesi kayıt dışı istihdamın da azalmasını sağlayacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi ülkelerin üzerinde durması gereken en önemli ekonomik sorunlardan biridir. Bu sorun ülkeler açısından incelendiğinde kayıt dışının nedenleri farklılık arz etmektedir. Maliyeciler kayıt dışı ekonomiyi daha çok vergi ile ilişkilendirirken iktisatçılar makroekonomik değişkenler üzerinde durmaktadır. Ancak ekonomik nedenlerin dışında, siyasal otorite ve hukuki düzen de kayıt dışı ekonomi açısından önemlidir. Bu çalışmada; kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam ilişkisi makroekonomik değişkenlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Makroekonomik değişkenler bazında ekonomik büyümeye, kayıt dışının etkisi önemlidir. Bu etkiler üzerinde tam bir ittifak olmamakla beraber hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunduğu görülmüştür. Bu etkilerin etmenleri üzerinden gerekli politikalar uygulanarak kayıt dışı azaltılabilir. Bununla beraber kaynakların tasarruflu ve verimli şekilde kullanılması da hem vatandaşa teşvik hem de kamu harcamalarının finanse edilmesi için önemlidir. Kaynakları yerli yerinde savurganlık yapmadan kullanmak gerekmektedir. Devletin aldığı vergiyi, gerektiği şekilde kullanması duyulan güven ile doğrusal orantılıdır. Doğru harcama ve israf etmemeye duyulan güven artırılmalıdır.

Kayıt dışı istihdam Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde genellikle gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk, işçi maliyetlerindeki artış, yüksek işsizlik oranı, bürokratik işlemlerin fazlalığı, etkin denetim yetersizliği ve bazı nedenlerle işgücü piyasasında problem olarak karşımıza çıkmaktadır. İstihdam için gerekli yatırım ve teşviklerin olması kayıt dışı ekonomiyi azaltıp kayıt dışı istihdam yerine kayıtlı istihdamı teşvik eder. İstihdamla vatandaşın mali, ekonomik ve sosyal yönden motive olması sosyal devlet için bir güç kazanımıdır. Gelişmemiş ülkeler için kayıt dışını, gelişmiş ülkeler seviyesine indirmek gaye olmalıdır. Yani kayıt dışı ekonomiyi tamamen ortadan kaldırmak imkânsız olsa da alınacak tedbirlerle makul seviyelere indirmek sürdürülebilir bir ekonomi için gereklidir.

Enformel sektörün gelişmesinin önemli adımlarından olan iş gücü piyasasındaki aksaklıklar da kayıt dışılığı artırmıştır. İş gücü piyasasında piyasa ücretinin oluşmasına engel kurumların ıslah edilmesi önemli bir adımdır. Sendikalar hem duruşlarını hem de izledikleri politikalarını gözden geçirmelidirler. Dünyada ve Türkiye’de iktisadi faaliyetlerin kayıt altına girmemesinin altındaki temel sebeplerin biri de vergi yükü fazlalığıdır. Bu yük fazlalığının azalması ile mükellefler kayıtlı ekonomiye yönelebilirler. İşverenler

sigorta primi ve vergileri yüksek bulmalarından kayıt dışına yönelmektedirler. Bunun için ücret üzerindeki bu yükler azaltılmalı kayıtlı ekonomik teşvik edilmelidir.

Kayıt dışı istihdamda başarılı olmanın en önemli yollarından biri de işsizliği azaltmaktır. Yapılan analizde de işsizliğin kayıt dışı istihdamı etkilediği görülmüştür. İşsizlik, ülkelerin en önemli sosyo-ekonomik sorunlarının başında gelmektedir. Bu nedenledir ki; kayıt dışı istihdamı azaltacak politikalar her dönem ülkelerin ekonomi politikalarının vazgeçilmez bir unsuru olmaktadır. Türkiye’de işsizlik 2017 TUİK verilerine göre %10,6 gibi yüksek bir oran çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin işsizliği azaltacak politikalar üretmesi aynı zamanda kayıt dışı istihdamın da azalmasını sağlayacaktır. Türkiye’deki kayıt dışı istihdamı birkaç nedenle açıklamak mümkün değildir. Ancak bir sınıflandırma ile kayıt dışı istihdamın ekonomik, hukuk ve sosyal nedenden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu analizde ekonomik boyut ele alınmış olup, kayıt dışı istihdam ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiye bakılmıştır.

Yaptığımız analizde de 2002-2016 yılları arasında Türkiye ekonomisinde makro ekonomik değişken olan ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon değişkenlerinin kayıt dışı istihdam üzerindeki etkisi incelenmiştir. EKK yöntemi ile tahmin edilen katsayılar incelendiğinde işsizlik değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Enflasyon değişkeni katsayısı pozitif ama istatistiksel olarak anlamlı değildir. Diğer taraftan ekonomik büyüme değişkeninin katsayısı negatif olarak bulunmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuçlara göre işsizlik bir birim arttığında kayıt dışı istihdam 0.4 birim artmaktadır. Diğer bir ifadeyle işsizlik değişkeninin kayıt dışı istihdam üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Hala kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye göre fazla vermesi veya tercih edilmesi zaten alınan tedbirlerin yeterli olmadığını göstermektedir. Kayıt dışı uzun vadede çözüme erişebilecek bir olgudur. Kısa vadede çözüm beklemek gerçekçi değildir. Ülkemizde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının üçte bire yaklaştığını istatistikler göstermektedir. 2017 TUİK verilerine göre istihdam oranı %48 olurken, kayıt dışı çalışanların oranı %35,2 olarak gerçekleşmesi de bunu teyit etmektedir.

Kayıt dışı istihdamı önlemek için; kaçak işçi çalıştıranlara karşı ağır yaptırımlar uygulanmalıdır. Çocuk işçiliğinin önüne geçmek adına küçük yaşta çalışmaya başlayanların eğitim seviyesini artırmak için temel eğitimden mahrum etmemek gereklidir. Eğer zorunlu eğitime engel olanlar varsa gerekli yasal işlemler yapılmalıdır. Aynı zamanda 27 Şubat-5 Mart Vergi Haftası münasebetiyle ilgili kurumlar tarafından şiir, kompozisyon, resim yarışmaları yapılarak vergi bilinci oluşturulmalıdır. Ülkemizde ücret düzeyinde vergi ve sigorta prim oranlarını düşürerek vergi ve sigorta alanı tabanda genişletilmelidir. Türkiye’de istenilen ve belirlenen düzeyde toplanacak vergilerle bütçe açıklarının kapanmasının yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyal hizmet paylarının da artması sağlanabilir. Vergi ve prim cezaları için ‘nasıl olsa af gelir’ düşüncesinin önüne geçilerek caydırıcılık kazandırılmalıdır. İşyeri açma ve sonraki süreçler için bürokratik işlemler azaltılarak kayıt dışı istihdamı önlemede fayda sağlanabilir. Aynı kurum ve kuruluşlardaki denetim organlarının birbirleriyle koordinasyonu sağlanıp farklı kamu kurum ve kuruluşlarla da iş birliği yapılarak kayıt dışı istihdam önenebilir. Vergi kaçırma ve kayıt dışı istihdama karşı devlet, vatandaş ve STK’larla beraber çalışarak kayıt dışı sorununa daha hızlı çözümler bulunmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acharya S. (1985). Aspects of the black economy in India. Report of a Study by National Institute Of Public Finance and Policy. Ministry Of Finance, Government of India.
- Akalın, G. (1994). “Türkiye’de İşgücü Piyasasının Aksaklıkları: Sendikalar, Ücretler ve İşsizlik Sorunları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 27/4.
- Akalın, G. ve Kesikoğlu, F. (2007). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5.
- Akbulak, Y. ve Tahtakılıç, A.K. (2003). Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler, *Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 40.
- Akgeyik, T., Yavuz, A., Ersöz H. Y., Özdemir S., Şenocak H. (2004). İstanbul’da Enformel Sektör, İşportacılar: Eminönü İlçesinde Bir Alan Araştırması”, *Erguvan Yayınevi*.
- Aktan, C. C., (2006). “Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi”, *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Aktan, C. C., Çoban, H., (2006). “Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektiflerinden Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları Belirleyen Faktörler”, *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Alper, Y. (2007). “Sosyal Sigortalar Kurumunda Yeniden Yapılanma ve Denetim”, [Electronic Version] “İş,Güç”Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. 2001, Cilt.3, Sayı.2., (26 Nisan 2007).
- Alptekin E. (2007). “Türkiye’nin Bitmeyen Derdi Kayıt Dışı” *Ar@Ge Bülten*, Mayıs.
- Altuğ, O. (1994). “Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Başkaldırı”. *Görüş Dergisi*. Sayı.14, Mart.
- Altuğ, O. (1999). “Kayıt Dışı Ekonomi”, İkinci Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş. (1995). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, İstanbul.

- Azıklı, S. B. (2009). Türkiye’ de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu. Yüksek Lisans Tezi, Karaman, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağırzade, E. (2012). Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makro-İktisat Kapsamlı Analiz, Hacettepe Üniversitesi PEGEM, Sosyo-Ekonomi Dergisi, 18 (18).
- Bakkal, U. (2007). Kayıt Dışı Ekonomi. İstanbul: Derin Yayınevi.
- Biçer, Y. (2006). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, YLT.
- Bildirici, Z. (1995). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Boyutları”, Türkiye’de Liberelizasyon Sürecinde Maliye Politikaları Açısından Kamu Ekonomisinin Özel Ekonomi Üzerindeki Etkileri, XI: Türkiye Maliye Sempozyumu, Kıbrıs.
- Bulut, H. M. (2007). Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Candan, M. (2007). Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri, İŞKUR Uzmanlık Tezi.
- Chen, M. A. (2012). The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies, Women in Informal Employment Globalizing and Organizing (WIEGO) Working Paper, No: 1, August.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2004). Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı. Yayın no: 116. Ağustos, Ankara.
- Çetintaş, H. ve Vergil, H. (2003). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini, Doğu Üniversitesi Dergisi, 4 (1).
- Dam, M.M. ve Yıldız, B. (2016). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Makroekonomik Değişkenler İlişkisi, 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi-İnsan ve Toplum Bilimleri (IBAD-2016), 19-22 Mayıs, Madrid, İspanya, 1190.

- Demir, H. İ. (2007). Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçer, B. (2007). Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DPT, (1994). 1995 Yılı Geçiş Programı İşveren Dergisi, Ağustos, 1995.
- DPT, (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005), Kayıt dışı Ekonomi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- DPT, (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 - 2013), Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2734, Ankara.
- Dura, C. (1997). “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”. Maliye Dergisi. Sayı:124.
- Durmuş, Mustafa, (2006). “Kayıt Dışı Ekonominin Bazı Mali Yönleri: Türkiye Örneği”, Tisk Akademi, Cilt:1, Sayı: 1.
- Durusoy, S. (2003). “Siyasi ve Ekonomik Yozlaşmanın Yansıması: Yolsuzluk Ekonomisi”, Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.468, İstanbul.
- Ekin, N. (1995). Kayıt Dışı Ekonomi Enformel İstihdam, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Ekin, N. (2000). Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No.33.
- Ercan, H. (2008).“AB Sosyal Politikası Çerçevesinde Türkiye’nin İstihdam Stratejisi” [Electronic Version] Tisk Akademi Dergisi. 2006, Cilt.1 Sayı.2,
- Erdoğan, Ö. (2011). “Kayıtlı İşçi Ücretlerinde Vergi Kaçaklarını ve Sosyal Güvenlik Primi Kaçaklarını Önlemek Amacıyla Sendikalarına Üyeliğin Özendirilmesi”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, Mart.

- Erdut, T. (2007). “İş Gücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İş Gücü”, Halkın Hakları Forum, Mayıs.
- Feige, L. E. (1989). *The Underground Economies, Tax Evasion and Information Distortion*, Cambridge University Press.
- Filiz, N. (1999). “ Türkiye’de Kayıt Dışı Çocuk İstihdamı”, T.C. Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, YÖK Dokümantasyon Merkezi, Sakarya.
- Gerçek, A. (2004). “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesi Açısından Vergi İdaresinin Sorunları ve Yeniden Yapılandırılma Önerisi”, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Ankara.
- GİB. (2009). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008–2010)*, Yayın No:87, Ankara.
- Gökbunar, A. R. (1995). “Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesine Yönelik Önlemler”, Maliye Yazıları, sayı.47.
- Güloğlu, T. (2005). “The Reality Of Informal Employment in Turkey”, Visiting Fellow Working Papers, Cornell University.
- Günay, S. (2002). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Analizi-II”, Yaklaşım Dergisi, Temmuz.
- Hatipoğlu, İ. (1997). “Kayıt Dışı Ekonomiden Karaparaya Ekonomik Yozlaşma”, Yeni Türkiye, yıl:3, sayı:13.
- Ilgın, Y. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kaleli, E. (2015). *Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Gelirleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Kamalıoğlu N.Ç. (2014). *Kayıt Dışı İstihdam ve Türkiye’de Uygulanan Mücadele Politikalarının Değerlendirmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Kanlı, M. (2007). Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaarslan, E. (2010). Kayıt Dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği, Mali Hizmetler Derneği, Yayın No: 7, Ankara.
- Karadeniz, Y. (2002). Kayıt Dışı İstihdam.
- Kaya, M. Ş. (2006). İstihdam Sorunumuz ve Dünya Bankası Türkiye İşgücü Piyasası Raporunun Düşündürdükleri, Vergi Sorunları, Sayı: 219, Aralık.
- Kazgan, G. (1997). Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kıldış, Yusuf, (2000), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri”, Vergi Sorunları, sayı:144.
- Kılıçdaroğlu, K. (2000). “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, Vergi Dünyası, sayı:228.
- Kokmaz, A. (2001). “Türkiye’de Asgari Ücretin Mali Yönü”, Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı:1.
- Lordoğlu, K. (2006). Türkiye İşgücü Piyasaları, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Yayın No: 56, İstanbul.
- Loayza N.V. (1996). The Economics of Informal Sector: a Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America. *Carnegie Rochester Series on Public Policy*. North- Holland.
- Mavral, Ü. (2001). “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemek İçin Alınabilecek Tedbirler”, Vergi Raporu Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Yıl:8, sayı:52.
- Mavral, Ü. (2003). Karapara, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.

- Meydanal R. (2008). Kayıt dışı İstihdam Nasıl Azaltılabilir? Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Maliye Teorisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Mütevellioğlu, N. ve Aksoy, B. (2010). “İşsizlikle Mücadelede İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurullarının İşlevi”, Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1.
- Önder, İ. (2001). Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme, I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 23-24, 241-254, Ekim 2000-Mart 2001.
- Önder, M. (2012). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Uluslararası Uygulamalar Işığında Çözüm Önerileri, T.C. Maliyet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Özçelik, Ö. ve Özcan, S.E. (2006). “Kayıt Dışı Ekonominin Sebepleri, Etkileri, Ölçümü ve Türkiye Örneği” , Ankara: Turhan Kitabevi, Law Journal,103, 1994.
- Özçelik, Ö. ve Yaşar E. (2007). “Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler”, Mali Çözüm, Sayı: 74, Ocak-Şubat-Mart.
- Özer, H. (2007). Kayıt dışı Ekonominin Boyutları ve Türkiye’deki Boyutları, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özgüler, K. (1997). Yeni Türkiye, Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı 1, Şubat, Y113, Sayı 13.
- Özsoylu, A. F. (1996). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Parin M. (2014). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Uygulanan Politikalar ve Yürütülen Faaliyetler, Beykent Üniversitesi SBE, İşletme Yönetimi ABD, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Rosen, S., Harvey, (1999), Public Finance, Fifth Edition, McGraw-Hill.

- Sarıca, A. O. (2006). Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri, DPT Uzmanlığı Tezi, Ankara.
- Sarılı, M.A. (2002). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler, Bankacılar Dergisi, Sayı 41.
- Savaşan, F. (2004). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri”, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Senpozyumu, Ankara.
- Schneider, F. (2013). Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2013: A further decline.(Erişim:20.01.2014)http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf
- Schnider, F. (2002). Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries around the World, Workshop of Australian National Tax Centre, ANU, Canberra, Australia.
- Schnider, F. and Klinglmair, R. (2004). Shadow Economies Around The World: What Do We Know? Center for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper. 2004-03.
- Schnider, F. ve Enste D.H. (2000). “Shadow Economies: Size Causes and Consequences”, Journal Of Economic Literature.
- Sığırcı, Ö. (2009). Kayıt Dışı İstihdam ve Küçük ve Orta Boylu İşletmeler (KOBİ), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Endüstri İlişkileri-İnsan Kaynakları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şen, A. (2015). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi İlişkisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Şen, G. (2008). AB ve Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Etkileri, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

- T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, (2009). Kentleşme Şurası 2009, Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Ankara.
- T.C. Resmi Gazete, (2009). 05.02.2009 tarih ve 27132 sayılı, “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010”, 2009/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi.
- TİSK, (1992). XVIII. Olağan Genel Kurul- Çalışma Raporu.
- TİSK, (2000). “Avrupa Birliğinde Kayıt Dışı Çalışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme ” TİSK Yayın No:199, Aralık.
- Toker, M. (2002). “İşsizlik Sigortası”, Sayıştay Dergisi, Sayı.46-47 (Temmuz-Aralık).
- Toptaş, Ü. (1997). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, Ankara, 23.
- Tunç, E. (2015). Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele ve Türkiye Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçer, M. (2008). “Hükümet Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt.57, Sayı.3.
- Turhan, S. (1993). Vergi Teorisi ve Politikası, İstanbul.
- Unay, C. (2001). Makro Ekonomi, (Yenilenmiş 8. Baskı), Vipaş AŞ., Bursa.
- Uzunoğlu, S. (2006). “Kayıt Dışı Sorun mu Yoksa Çıkış Yolu mu?”, Mercek, Yıl:11, sayı:41.
- Yereli, A. B. ve Karadeniz. O. (2004). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu. Antalya, 11-14 Mayıs.

- Yertüm, U. (2015). Kayıt Dışı İstihdam Edilenlerin Sosyo-Ekonomik Boyutlarına İlişkin Beyazıt Meydanı'nda (İstanbul) Bir Alan Araştırması, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, G. (1998). “Yer Altı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı ile İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye’de Yer Altı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı”, Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi Özel Sayı: Prof. Dr. Halil Nadaroğlu’na Armağan, Cilt:XIV, Sayı:1.
- Yılmaz, G. (2004). “Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi”, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19, Türkiye Mali Sempozyumu Ankara.
- Yılmaz, G. A. (1992). Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı, Marmara Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yılmaz, G. A. (2006). Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, Toplumsal Raporlar 7, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, İstanbul.
- Yüksel, N. (1994). Türk Endüstri İlişkileri Sisteminde Ücret Dışı Ödenekler ve Sisteme Etkileri, İstanbul.

İNTERNET KAYNAKÇASI

<http://www.irex.ru//press//pup/polemiko/av/sin>).

<http://www.tuik.gov.tr>

www.kadim.istanbul.gov.tr, 2006

www.kadim.istanbul.gov.tr,2009

www.cşgb.gov.tr, 2017

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Nurullah KIZILCA

Doğum Yeri ve Tarihi : Pasinler 02.02.1985

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI :

-Diğer :

Bildiriler

-Uluslararası :

-Ulusal :

Katıldığı Projeler : Dam, M. ve Kızılca, N. Kayıt Dışı İstihdamın Ekonomik Boyutu, Adnan Menderes Üniversitesi, BAP, Aydın. Türkiye.

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl :

İLETİŞİM

E-posta Adresi : nurullahkizilca@gmail.com

Telefon : 05303662509

Tarih : 03.10.2017